

A sármelléki női viselet a századfordulótól napjainkig

Sármellék „a zalavári hát nyugati peremén, az országút két oldalán hosszasan elnyúló község, melyet kelet felől a Hévízi-öböl mocsaras láprétsége határol.”¹

A mai Sármellék két községből alakult: Sármellék és Égenfölsé. Mindkét település középkori eredetű. Hégenföldét 1335-ben említik először Zalavár határjárásában. Sármellék viszont 1474-ben tűnik fel „Sármellék dominorum de Kusthan” formában.²

A törökkori rovásadó összeírások szerint meglehetősen népes település lehetett, de 1572 után teljesen elpusztult. A pusztulás után lassan kezd újranépesedni, de igen csekély mértékben. (1594-ben csak 1 telket tartottak nyilván.)³

Jelentős telepítésre „1731-ben kerül sor... Oroszvári Sámuel, Oroszvári András és Mezericski István földesurak szerződést kötnek a paraszttal, melynek értelmében Kis-Devecser pusztát és az akkor szintén pusztának számító „Saar mellyiké”-t benépesítik.”⁴

Az 1730—1750-es években 30—40 család élhetett Sármellékén. 1754-ben 35 jobbágycsaládot írtak össze, kb. még 10 zsellércsalád, plusz a nemesség. Összesen (ötös szorzószámot véve alapul) kb. 350 a falu létszáma. A jobbágyok negyedtelkesek csupán, 5—6 hold földet kapnak uraiktól házhelyeken, réteken és a kerti földeken kívül. Ehhez járult még az irtásföld, ami 20—22 holdas kiegészítést jelentett. Főleg gabonát termesztettek, amit piacon (Nagykanizsa) értékesítettek. De az állattartás is jelentős, azonkívül a halászat is hozott a konyhára valamit, mert a halakat eladták a távolabbi zalai falvakban. A sármelléki jobbágyok helyzete általában jobb volt, mint a környező falvakban élő társaiké, de az ő jogaikat is támadták uraik, elvették irtványaikat stb., mert a XIX. század elejének háborúi konjunktúrát biztosítottak számukra.⁵

Sármellék határának nagy része berkes, mocsaras volt, jóminőségű rét, kaszáló nem volt elegendő, mert a falu határában nyugatról is, keletről is hatalmas mocsarak és nyíltvizek terültek el. A tavaszi és nyári áradások alkalmával a Zala a sármellék—zalaapáti ártereket gyakran elborította.⁶ Szükségessé vált a Zala szabályozása. A reformkorban megkezdett, de csak a XIX. század végére befejezett Zala szabályozása... 1059 holdat és 1500 négyszöglet tett művelhetővé, ... de ebből csupán 70 hold került a parasztság kezére.

Nem oldódott meg tehát a falu lakosságának helyzete, mint ahogy a 48-as jobbágyfelszabadítás sem segített földesuraiktól függő viszonyukon.⁷

A helyzet robbanásig feszült a századfordulóra, s így 1905-ben Sármelléken aratósztrájkok lobbantak fel. A birtokfeszültség is egyre fokozódott. Ezen óhajtott némiképp enyhíteni báró Hornig Károly veszprémi püspök, aki előbb a sármellékieknek adott el határuk szomszédságában mintegy 300 hold rétet, majd 1911-ben az alsópáhokiaknak 150 $\frac{1}{2}$ magyar hold legelőt holdanként 300 korona... vételárért.⁸

Ezek a vásárlások természetesen nem okoztak gyökeres változást a nagybirtokok közé ékelt falu lakosságának életében, csak ideig-óráig tartó enyhülést hoztak.

Sármellék területe ma 6149 kat. hold és 789 négyszögöl, mely közös gazdaságot alkot.

Ha összehasonlítjuk a sármelléki lakosság névsorát az 1731-es telepítésű jobbágyok neveivel, sok megegyezőt találunk. Hogy honnan telepítették őket a XVIII. században, nem tudjuk, de kétségtelen, hogy magyar származásúak, mert a felsorolt nevek között alig akad egy-két idegen csengésű.⁹

A környező falvak lakossága is magyar, sorsuk azonos, hiszen mindannyian földhiánnyal küszködtek, jobblétüket várták a mocsaras Zala-árterület lecsapolása által, mint ahogy ez be is teljesült az ország más, szerencsésebb vidékein, magával lendítve a paraszti élet minden területét.

E falvakat nemcsak közös sorsuk kötötte össze, de hasonló viseletük is, kisebb-nagyobb eltéréseket figyelmen kívül hagyva. Maguk is számontartják, hogy a sármellékiek, zalaváriak, radaiak, alsópáhokiak egyforma viseletben jártak. Most már nagyrészt elhagyták, csak Zalavár és Sármellék idősebb generációja és a középkorúak közül hordják néhányan a bőszojnyát.

A dolgozat célja elsősorban a viselet változása, a kivetkezés fokozatainak bemutatása. Ennek megfelelően foglalkozik a női ruhadarabok formaváltozataival. Majd a ruha és a viselő viszonyát tárgyalja, bemutatva azokat a viselkedés és mozgásformákat, azokat az egyén vagy közösség szempontjából kiemelkedő napokat, amelyekben nagy szerepet kap maga az öltözködés. Ugyanakkor a hétköznapi életéről is igyekszik képet adni, rámutatva egy-egy ruhadarab különösen fontos szerepére.

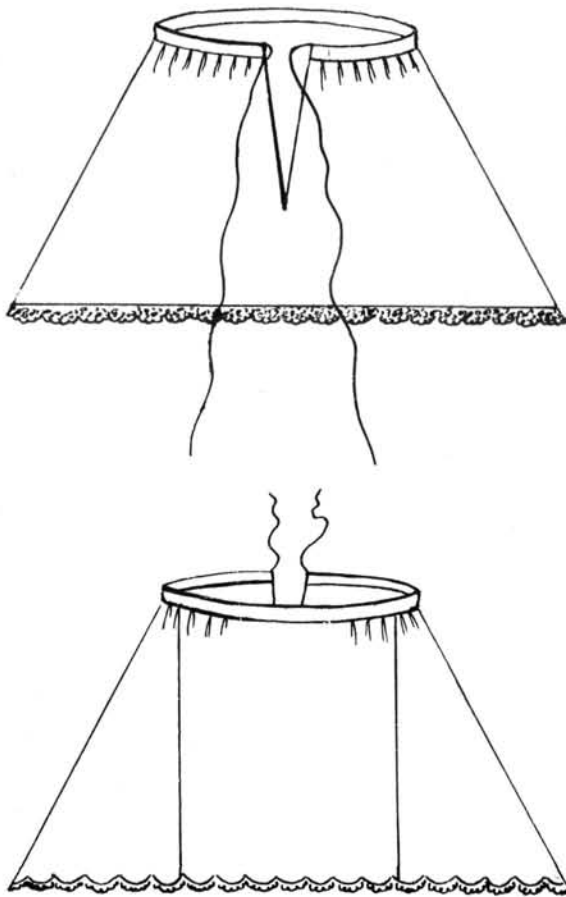
A külső megjelenéshez szorosan hozzátartozik a test ápolása. Erre is igyekeztem sort keríteni, mert fontosnak érzem, s a legújabb viselettel kapcsolatos néprajzi kutatások is egyre sürgetik ezt az eddig meglehetősen elhanyagolt területet.¹⁰

Ahhoz, hogy a fent felsorolt célokat tökéletesen elérjem, jóval nagyobb terjedelemben volna szükség, ami túllépné egy cikk keretét. De igyekeztem a legfontosabb mozzanatokra, tényekre kitérni, mintegy keretbe foglalni a nő családon, munkán belüli megnyilvánulásait, tevékenységét, szerepét.

I. fejezet

A VISELET SZERKEZETI ÉS FORMAI ALAKULÁSA

A viseletben járó falu közösségén kívüli szemlélő számára a viselet mindig azonos, ugyanazt a formát, színeket látja évtizedeken keresztül, és nem veszi észre a számtalan apróbb-nagyobb változást, ami az állandónak tűnő viseletet folyton forrásban, megújulásban tartja. Maguk az asszonyok pontosan számoltartják, hogyan követték egymást a szabásmódok, a formák, melyik lett tartósabb, melyik rövid életű, attól

1. Péntő szabásrajza.

1. Schnitt eines Hemdrocks („pendely“).

1. Dessin de patron de jupon dit «péntő».

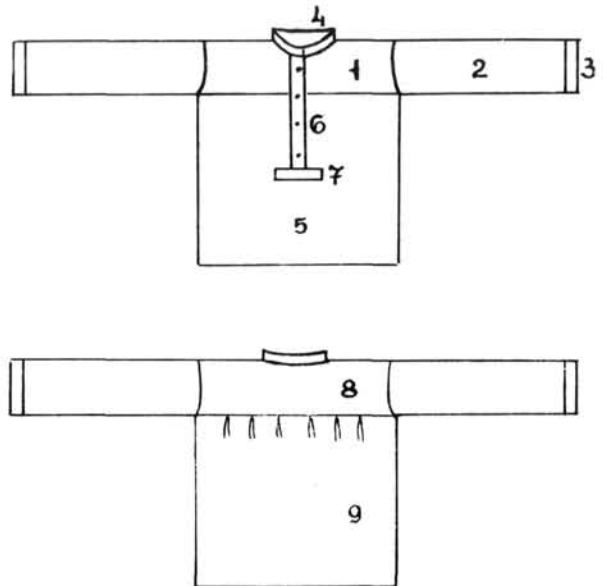
1. Выкройка самой нижней юбки.

függően, hogyan nyerte meg tetszésüket, illetve az általános tetszést. Még azt is tudni vélik, melyik formát honnan hozták és ki honosította meg. Emlékeznek egy-egy újabb újítás elterjedésére, amit szülei, vagy édesanyjuk sokáig ellenzett és tiltott, mert erkölcsellenesnek tartott, pedig csak egy apró változatról volt szó. Gergely Anna varrónő így emlékezik édesanyja tilalmára: „Még édesanyám ét, addig nem engedett sléngőt szoknyát hordani. Mer addig csipke vót az ósósoknya szélén. A sléngőt új divat vót, nem engedte. Meg a gallért se akarta megengenni a réklire, mer csak azt akarta, hogy a régi réklit horgyuk. A dómánréklit. Mikó má nem is vót divat. Mikó meghót édesanyám, akkó csinátam utána mingyá cakkos ósósoknyát.”¹¹

Legállandóbb a szoknyaszabás, bár abban is történtek apróbb változások. Ez érthető, mert úgyis a bő, a szedett maradt a szép, az ideális ruha, aztán meg a bő kötény amúgyis sokat elfogott belőlük, így szabásmódjukat nem kellett lényegesen módosítani. Ellenben a felsőrész, a rékli divatja annál inkább változott szabásban, díszítésben egyaránt. Ugyancsak a kötények is más-más formát vettek az alakuló divatnak megfelelően. Érthető, ezek a lehangsúlyosabb, leginkább látható darabok.

Mielőtt azonban rátérnék a ruhák vázolására, néhány szóval szeretném megemlíteni készítőik helyzetét, családban, munkában elfoglalt helyzetüket.

Mint ismeretes, a falusi gyerek már kiskorától fogva igyekszik eltanulni mindazt, amit szülei csinálnak, s maguk a felnőttek serkentik, biztatják leginkább őket erejükhez képesti munkavégzésre.¹² Így, mikorra egy leánygyermek eléri a 13–14 évet, már nemcsak a házkörüli munkában ügyes, hanem éppen úgy kapál, markot szed, mint a felnőttek. Téli idején pedig odaültetik a rokka mellé, megtanul hímezni, azután ruhát varrni. Mert Sármelléken csaknem minden asszony maga varrja ruháit (az ország többi viseletben járóihoz hasonlóan). Először csak egyszerű, kevésbé igényes darabokat adnak a kislány kezébe, később már felső ruhát is csinálhat. Gergely Anna, aki rendszeresen varr, szintén e módszer szerint tanulta mesterségét, és vált benne specialistává, mert hiszen egyébként varrni sehol sem tanult soha. Gerincferdüléses éven amúgyis alkalmatlan lenne nehéz paraszti munkára, a

2. Nyakas ümög szabásrajza: 1. kiseleje, 2. ujjá, 3. ujjá foglalattya, 4. nyaka, 5. ümög alla, 6. pocákoló, 7. pánc, 8. kisháta, 9. ümög alla.

2. Schnitt eines Hemdes mit Halsstück (Kragenaufsatz).

2. Dessin de patron de la chemise au col montant.

2. Выкройка сорочки с воротом.

varrás a legmegfelelőbb foglalkozás számára. Így meséli el varrástanulását: „Mindég szerettem vörögatni a testvérgyeim gépyén, bár nem örültek neki, nem értettem hozzá, összekuszátam a szálakat. Addig próbágtam, míg belegyűttem, és akkó má hoztak előre kiszabott ingeket, hogy vörgyam össze. Amiér megcsinátam, attak 20 fillért, ekkis cénára valót. Hát ikkesztem. Azóta vörök. De nem egészruhákat, azokat én nem tudok, csak illen sármelléki bősoknyát, meg sármelléki kötényeket, rékliket.”

Ha egészséges lenne, a varrás csak családi szükségletre korlátozódna. De élni mindenkinek kell. Faluban különösen fontos a hasznos tevékenység, mert így nem vetik szemére, hogy kenyérpusztító.

Mielőtt a ruhadarabok részletes tárgyalásába kezdenék, előljáróban megjegyezzem, hogy adatok hiányában nem merem vállalkozni arra, hogy Sármellék újratelepülésétől kezdve nyomon kísérjem a nők viseletét. Azt azonban feltételezem, hogy fehér vászonviseletet lehetett jó pár évtizedig, hiszen a török pusztítás után a lakosság teljesen elszegényedett, s országosan visszatért a fehér viseletre.

A múlt század közepéről vannak még megmaradt hosszú női vászoningek Sármellékről, melyek a térdet takarták. Bevarrott hosszú ujjuk vállfoltos és hónaljoltados. A mellhasítékot fehérhímzéses pánt takarja, és az ujjvégék is hímzettek az ünnepi daraboknál. Ezeknek az ingeknek a háta és eleje is nyakban sűrűn, aprón ráncolt. Közvetlenül a testen viselték, erre jött a felsősoknya. Nem volt még sokszoknyás viselet, ez csak a XIX. század második felétől kezdődött, amikor a hosszú inget fölváltotta a rövidderékű női ing és a hozzávaló pendely.

Az öltözködés legelső darabja a *péntő*, *belső- vagy legelső szoknya*, melyet közvetlenül a testen viselnek. Ez a legrövidebb, térdig ér csak, vagy valamivel térd alá. A következő alsósoknya már egy ujjnyival hosszabb a péntőnél, de ugyanennyivel rövidebb, mint az utána következő szoknya. „Mind a szoknya egy ujjnyival rövidebb a következőnél, nehogy kiláccson. Nem lett volna szép, ha a hárszőgös ósósoknya kiláccott volna.” (1. kép)

A pendely szabása nagyon egyszerű. Tulajdonképpen téglalap alakú darabokból áll, melyet összevarrnak, derékban megráncolnak, tehát a test méreteihez alakítják. A péntő 3—5,¹³ de leginkább 5 szélből készült. Ma már leggyakrabban 3 szelesek a péntők,¹⁴ s az öregasszonyok közül nem egy felsősoknyáját is csak 3 szelesre varratja, bár szűknek tartják, de kénytelen vele, mert az 5 szeleset már „nehézelli a derekuk.”¹⁵

A 3 szeles péntőnél a péntő elejét és hátát egy-egy egész szél akotja. A harmadik szelét átlovas elvágják, és a két egész szélhez varrják úgy, hogy a keskenyebb végük essék a derékhoz. Mikor megráncolják a péntő derekát¹⁵ rávarrják a *mellét* (derékpánt), két végére erősítik a *fekete mazzagot*, amit derekukra tekernek, és hasukon kötik meg. A péntő hátul hasított kb. fél szoknyahosszúságban. A péntő sűrűn ráncolt, csak a hasi részen sima, ráncolatlan.¹⁶ Ezt úgy hívják: *elő van a simája*. Elöl nem szabad ráncolni, mert akkor a szoknya *hőmbölg*. Előfordul, hogy a péntő *mellébe* gumit húznak, de csak ritkán, mert nem szeretik. Egy-egy asszonynak általában 3 *fűzős ósósoknyája* volt. Egy ünnepre, egy, ha vásárra, városba mentek, egy meg otthon, „visenyi való.” Az ünnepi péntő „gyócsbu való tiszta fehér” (gyári pamutvászon). De az adatközlők nagyanyjai ünnepre is vászonpéntőt hordtak. Szépen kimosták — „szaputák, páruták” — akkor kiféhéredett. Ez volt a *rűszögös ósósoknya*. Ezelőtt 20 évvel még a fiatalok ünnepen 3—4 hófehér „ropogósa keményített” alsósoknyát viseltek. Az alsósoknya szabás azonos a péntőével. A fehér gyolcs alsósoknya néha 8 szeles volt. Fehér volt a *kebele* is (belső fölhajtása). A kebelét külön varrták az alsósoknya aljára, mert így *szebben esett*. Alján kezdetben fehér *görbecsipke*, később fehér *vágottcsipke* volt. Az öregek ünnepen is csak egy fehérret vetek magukra, a legelsőt, a többi *parget* (barhent) vagy karton. Télen melegebb anyag, nyáron vékonyabb. A század elején ún. *kódispargetből* varrták az asszonyok a téli *dologténapi* alsósoknyájukat. Ez szürke alapú, kockás barhent volt.

25—30 éve is még nyáron csak péntőben, ingben dolgoztak a mezőn.¹⁷ Ma is előfordul, ritkábban, mert napjainkban már igazi alsóruhává vált, aminek nem szabad kilátásnia. Egyik adatközlő említi, hogy szomszédasszonyával „együtt dolgoztunk a mezőn. Nagy meleg vót, nem birtuk magunkon a szoknyát, le köllött vetni.” Nem járt arra senki, letették felső ruháikat a föld végére, de a szokatlan öltözet miatt egymás előtt is szégyenkeztek, mert egyre biztatták egymást, a másik menjen elől a kapálással. „Mer rövid a péntő, és háttu van a *hasadékyta*. Hát aztán ugy dolgoztunk, hogy a kötént kötöttük háttu a *hasadékyára*.”

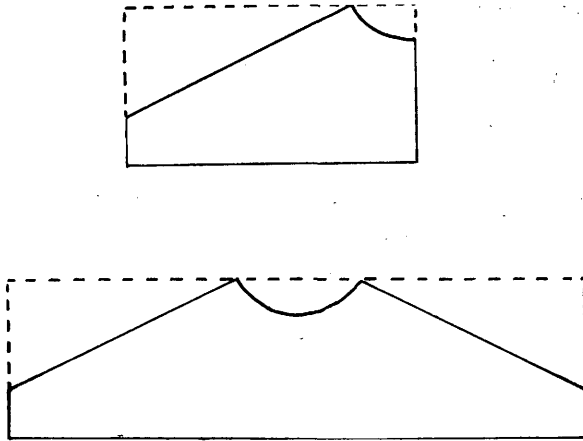
A péntő, bár legelső ruhadarab, mégis változáson ment keresztül. A századfordulón és mindaddig, míg felsőruhaként is viselték, hasítékja nem hátul volt, hanem oldalt, amit a kötény takart. Ez ugyan nem szerkezeti változás, hiszen a szabásmód ugyanaz maradt, csupán jelzi, hogy megszűnt a felsőruha szerepe. Már előbb is említettem, hogy az alsósoknya szélét fehér csipke díszítette, s ezt váltotta fel a 40-es évek *sléngöt*, *caknisra vagdót* divatját, melyet oly erősen tiltott leányai számára Gergely Anna édesanyja. A caknik széle olyan színnel van behorgolva, amilyen a szoknya színe. Ha kék, kék pamuttal, ha rózsaszín, rózsaszínnel. Gergely Anna szerint a cakkos aljú alsósoknyákkal háromszoros munka van. Először ceruzával kirajzolja, *kiírja* a cakkokat, géppel *eltűzi*, ollóval *kinyírja*, majd ollóvégivel kilöködi a cakkokat, (ti. eddig a visszáján dolgozott vele), majd *kiigazítja*, hogy szép egyformán álljanak a cakkok szélei.

A *sublatbu* — ahol alsósoknyáját és fehérneműjét tartja — sorra emeli ki alsósoknyáit, és mutatja, hogyan következnek egymás után a színek, ha fölveszi őket. „Allu mindig fehér van, utána gyün ez a rózsaszín, ehho való ez a pirosöttyös, aztán rá a folsósoknya.” Kétféle színösszeállítást mondott el: alul mindég fehér, utána rózsaszín, utána kék alsósoknya, majd a felsősoknya, amely fiatalabb korban csaknem mindig piros. A másik, amikor azonos színárnyalatok követik egymást mindig fokozódó erősségben. Pl. rózsaszín, halvány piros, égőpiros, vagy kék, erősebb kék, búzakék. Az alsósoknyák meghatározott rendje indokolt és díszítése is, mert menéskor a szoknyák ringása által, vagy hajoláskor sorban látszódnak a szoknyaszélek fehér csipkéi vagy színes horgolású cakknijai.

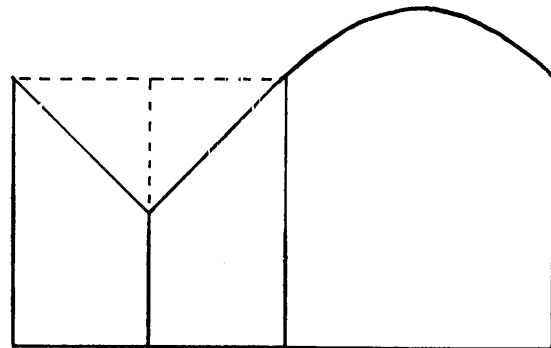
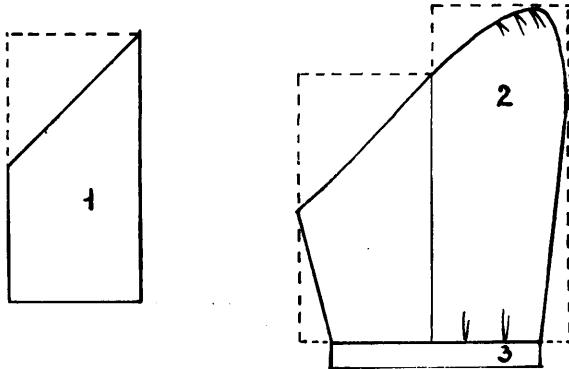
Rége is, ma is a viseletben járó sármelléki asszonyok *inget*, *ümgöt* hordanak testükön. Anyaguk a század első évtizedeiben is még kendervászon, csak az ünnepi ing készült gyolcsból. Némelyik idősebb asszony még most is ilyen *rűszögös vászonümgöt* visel, mert ebben nyáron is lehet dolgozni a mezőn, nem tapad a testhez, mint a gyári anyagok. Egyébként ma már nyáron kartonból, télen barhentből készítenek ingeiket, ünnepre pedig fehér sifonból.

Az ingek bevarrott ujjúak, rövid, derékig érők. Legrégibb a *nyakas ümgö*. Külön szabott téglalap alakú *kiseleje*, *kisháta* van, melyhez *ráncha*, *rakásba* varrják az egyenes szabású, egy darabból álló *elejeallát* és *hátaallát*. A kiseleje és a kisháta belül bélelt, mert ez a rész van legerősebben kitéve a kopásnak, a nap erejének (2. ábra). Nyaka ujjnyi széles felálló pánt.

Későbbi a *kerített nyakú ing*. Általában négyszögű a nyak kivágása, azaz *szögletesre vagdótt*. Ehhez az ingfajtához 2 méter anyagot szoktak venni. Gergely Anna a következőképpen varrja: Először is mértéket vesz a megrendelőről¹⁸ vállszélesség, karja bőség (könyék felett), ujjja hossza. Csupán a karbőséget méri centiméterrel, a vállát és az ujjhosszat a tulajdonos vállához és karjához méri.¹⁹ Ugyanis, amint elfogadja az anyagot, legelső tevékenysége, hogy hosszából levágja az ujjaknak és a hátnak való részt. A hátnak való darabot a varrató vállához illeszti, s a vállon túlnyúló darabot levágja, amit majd az ujj hónaljji toldására használ fel. Ugyanígy kiméri az ujjhosszat, s ezzel befejeződik a mértékvetél. A kimért darabokat belegöngyöli az anyagba és félreteszi. Amikor rákerült a sor a varrásra, az anyag egyik hosszanti oldalából 2 ujjnyi széles csíkot lehasít, ebből lesz a *nyak- és ujjfogalattya*, azaz szegélye. Ezután szabja ki a hátát. Fojta a vállszélességhez szabott téglalap alakú anyagot, ezt egyszer keresztbe hajtja, s minden mérés nélkül, csak úgy szemmértékre kikerekíti a nyakat (még nem eredeti nagyságban) és a

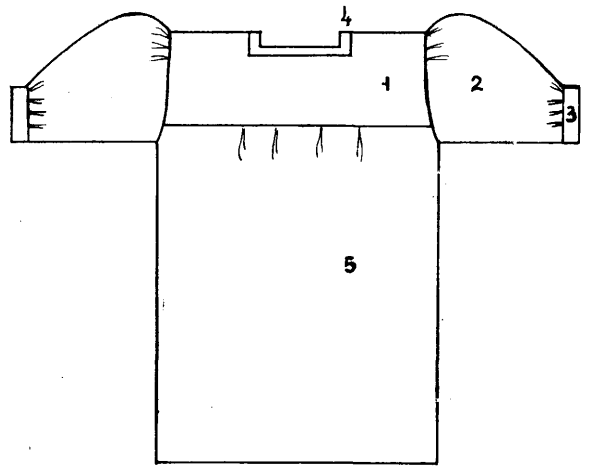

3. Kerített nyakú ing hátának szabása
 3. Schnitt des Rückenteils eines Hemdes ohne Kragenaufsatz (eventuell ausgeschnitten).
 3. Coupe du dos de la chemise courte, au col ourlé.
 3. Выкройка спинки сорочки с круглым вырезом.

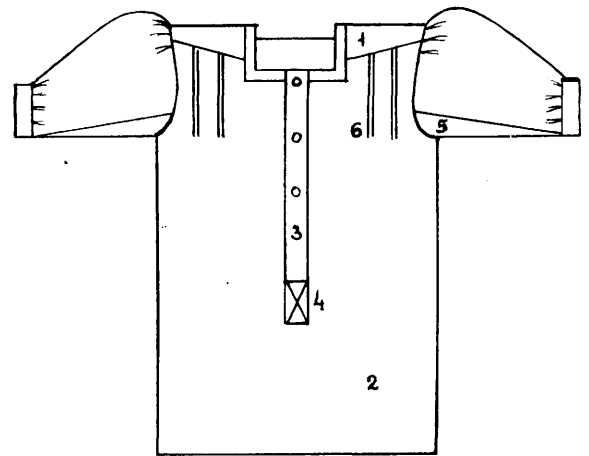

4. Búbos vagy lopós ingujj szabásrajza: 1. cikli, 2. búb, 3. ujj foglalattya.
 4. Schnitt eines gerafften Hemdärmels.
 4. Coupe de la manche flottante.
 4. Раскрой пышного рукава на сборках.

váll vonalát (3. ábra). Ez az ún. hátarész, mely hátul a lapockáig ér, elől pedig a kulcsont vonalát követi (lásd: 5—6. ábrát), és saját anyagából duplán veszi a korábbi más anyagból való bélés helyett. A hátarész szélességéhez igazítja, s e méretnek megfelelően ráncolja a visszahajtott (nem elvágott aljú!) anyag két végét, hogy semmi ne „menyenyen pocskékba az anyag szélességéből.”²⁰ Az elején két oldalt 2—2 mellig levartt *mizli vagy lopó* (becsípés), közepén pedig

5. Kerített nyakú ing háta: 1. háta, 2. búb vagy lopó, 3. ujj foglalattya
 4. nyak foglalattya, 5. háta alla.
 6. Rückenteil eines Hemdes ohne Kragenaufsatz (ausgeschnitten).
 6. Le dos de la chemise au col ourlé.
 6. Спинка сорочки без ворота.

6. Kerített nyakú ing eleje: 1. háta, 2. eleje alla, 3. az ümög pocákolója
 4. tűzés, 5. cikli, 6. mizli vagy lopó.
 5. Vorderteil eines Hemdes ohne Kragenaufsatz (ausgeschnitten).
 5. L'avant de la chemise au col ourlé.
 5. Перед сорочки без ворота.

mellközépig érő hasítás, melyet beszegnek, és a gomblyukas részt pántszerűen kiképezik. Ezt a gombolópántot az *ümög pocákolójának* nevezik. Végét átlós téglalap alakú tűzéssel rögzítik most, régebbi ingeken egy keresztbe futó *pánkkal* (pánt). Ezután összevarrja az ing két oldalát, kihagyva a karlyukak helyét. Ekkor kerül sor az ujjvarrásra. Hosszú ujjhoz egy szél anyag kell, rövidhez (könyékig érő) elég kevesebb is. Hosszában összehajtja az előre levágott téglalap alakú anyagot, hogy a szélek pontosan fedjék egymást, lekerekíti a karformát csak szemmértékre, majd összevarrja, vagy betold egy keskeny *ciklit* (ami a vállszélességből esett le) és hozzákanyarítja a karkivágáshoz. Az ujj kikerekítése mindig nagyobb mint a karlyuk, azért, hogy meg tudják csinálni az ujj *bubgyát, lopóját, azaz rancát*. Ezt is rögtön, félcelés nélkül tűzi géppel (4 ábra).²¹

Az ujj bevarrása után kerül sor a nyak *kimeccésére*. A vállszélességnek az a pontja, ahol az elnagyolt nyakkerekítés kezdődik, adja a kiindulási pontot. Innét egy tenyérynyi hosszan vág le egyenesen, majd derékszögben a gombolás felé fordul. Ugyanúgy a másik oldalon, végül hátul egy

hüvelykujj szélességben tágít az eredeti naggyázó kerekítésen. Ezután ellenőrzi a kivágás pontosságát. A váll-lapokat összeilleszti, ezáltal látja, hogy a nyakkivágás hosszúsága egyforma-e, nem görbe-e, majd a pocákolóját hajtja ketté, úgy méri egymásra a kivágás sarkait, és igazítja meg egyenlő méretűvé. De oly pontos a szemmértéke, hogy szinte hibátlanul egyformára szab. A méretek ellenőrzése után a nyakra és az ujj szélére rávarrja a *foglalattyát* (2 cm széles szegély). Amikor mindezzel elkészült, kicsit meghúzkodja körmével az ing alját, hogy *élesebben álljon*, és egyenesebben lehessen elvágni. Beszegi az alját is, és kész az ing. Régente eleve kettévágták az *ümög allát*, úgy tűzték a kishátához. De nem volt gazdaságos, mert nem sikerült egyformára a ráncolás, és el kellett vágni az anyagból. Az ingeket sohasem *formához* (papírból kivágott minta) szabja. Hossza úgyis annyi lesz, amennyi marad az anyag hosszából az ujj és a hát kiszakítása után.

A harmadik ingfajta, amit viselnek, a *fehér sifon ümög*. Ehhez csak másfél méter anyagot vesznek. Szabása igen egyszerű. Hosszából elveszi a minden esetben rövid ujj anyagát, a megmaradt részt keresztben majd hosszában kettéhajtja, kivágja a szögletes nyakat, a karlyukat, s a karlyuk folytatásaként még oldalról egy ferde csíkot, ami által az ing alja lefelé bővülő formát kap (7. ábra). A nyakkivágás baloldali sarkánál egyenesen lemetsz egy ollóvágásnyi hosszúságot, beszegi, gombbal, gomblyukkal látja el. E gombolás miatt nevezik a sifon ümögöt *óldalgombos ümögnek* is. Minden esetben ünnepre szánják, ujjára és nyakkivágására csipkét varrnak. Ujjá sima beillesztésű, nincs vállban *búbosra* ráncolva.

A szélek összevarrását *foglalással* oldja meg, vagyis az egymás mellé kerülő széleket behajtja, hogy ne bomoljon a szála. Így tűzi le géppel.

A régi ingek egészen rövidek, éppen csak addig érnek, hogy a szoknya derekába bele tudják fogni. De hajladozás közben gyakran kicsúszik, azért mondta Varga Andrásné: „Sokszor még a szoknya alá köllött nyuni, lehuzni, hogy ki ne gyűjjön a derekába.” Ismerik a vállon gombolós, egybeszabott hosszú inget is, de ilyet nem viselnek. Nem szeretik, nem lehet benne dolgozni, illetve felsőruha módjára is viselni.

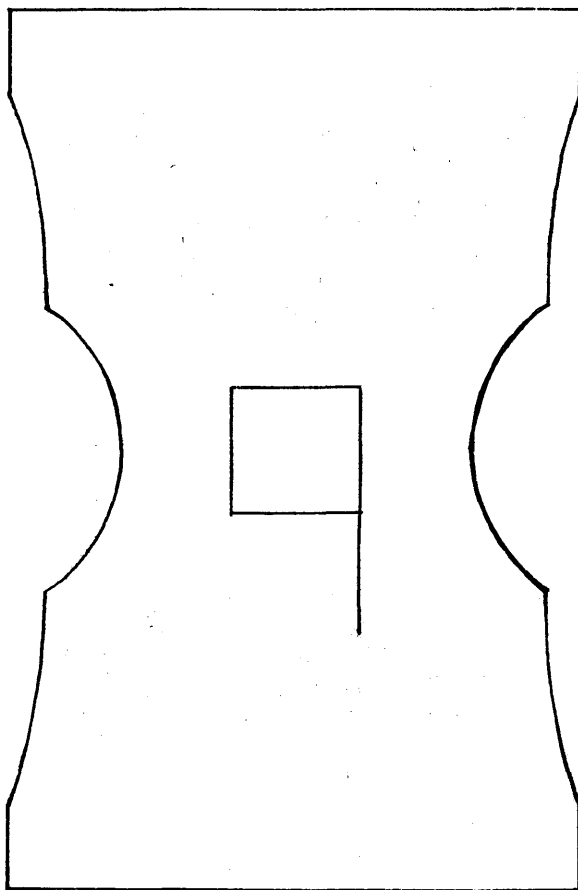
Ezt a két ruhadarabot, a pendelyt és a rövid derekú inget viselték közvetlenül a testükön. A nadrágot nem ismerték sokáig, nem viselték. 55—70 éves adatközlőim közül egyetlen egynek sem volt még lánykorában. Sőt, vannak olyan idős asszonyok, akik még „söse visetek bugyogót.” „Emlékszek — mondja Bószéné — télen, mentünk az erdőre fátvágni, és bugyogó nékün. A combunk, a térdünk mind csuppa véres piros vót. Rossz vót ránézni. Esenvedett, asztá má nem éreztük.” „Nyáron meg ki se birtuk vóna a melegbe” — fűzi hozzá Vargáné. Mai napig sem hordanak sokan nyáron. Mikor férhőmentünk, akkor kaptunk bugyogót. Az első bugyogó pargetbű készűt, elő is, háttu is *hasadékos*. Elöl a derékpánton két fűző volt, melyet „megtekertünk eccer a derekunkon, a hasunkon meg megkötöttük. A szára térdig ért, vaj egy kicsit térd alá.” Most már ezeknek a nadrágoknak a viselete kimúlt. Boltban vásárolják a hosszúszerű meleg teniszparget bugyikat. A selyemnadrágot nemigen viselik, esetleg csak egyet tartanak, „ha menek az orvosho” alkalomra.

A péntő fölé a szoknyák sorakoznak szép egymásutánban. A szoknyák szerepe meglehetősen tág. Hiszen nemcsak felsőruha, hanem eső ellen fejreborítható védelem, a szántó földön a vizeskorsóra borítva hűsöt ad, nap ellen véd, a mezőre hozott kisgyerek alá teszik, ráfektetik és sátort csinálnak belőle. Levernek 4 ágat, arra borítják a munka közben feleslegessé vált, levetett ruhát.

Szerették a szép anyagokat, még hétköznapra is.

Az asszonyok szerint a „zsidók tultak a legjobb anyagot hozatni. Zalavárott volt egy Holzer nevű kereskedő. Amikor meglátta a lányokat, mindég megkérdezte: na, lányok, millen kasmert hozassak? Kéket, zódet, pirossat?” De nemcsak a boltban vásároltak, hanem a környező falvak vásárain is. Pl. Kiskomáromban, mert ott is viseletben jártak a nők, és oda megfelelő árut vittek a vásárosok.

A szoknyák századeleji divatja megmaradt, a szabásmódjuk is, csupán néhány kisebb változtatást hajtottak végre rajtuk.

7. Óldalgombos vagy sifon ümög szabása.

7. Schnitt eines seitlich geknöpfen Hemdes.

7. Coupe de la chemise courte en madapolam, boutonnée sur le côté.

7. Выкройка сорочки из шифона с застежкой на боку.

A legfelső szoknya hossza mostanság a térdet takarja, idősebbeknél féllábszárig ér, bár azok között is, akik jobban adnak magukra, a rövidebbet kedvelik és hordják, mert úgy „*karikósabb*” a szoknya. Vargáné hosszabb szoknyát hord, mint nála 10 évvel idősebb sógornője, és azért szidja is a sógornő, hogy nem szép a viselete, „lóg rajtad.” Mert a szoknyaviselésnek igen sok szabálya, módja van, és ezt ki ügyesen, ki kevésbé ügyesen tudja alkalmazni.

A negyvenes évekig a szoknya hossza kevéssel a boka fölött végződött,²² és az idősebbek — 70—80 évesek — között ma is akad néhány, aki megmaradt a hosszú viselet mellett.

A sármelléki asszonyok mind értettek a szoknyavarráshoz „nem vót nehéz”, „eccertü eszt megvórni, nem köllött összevissza szabdóni mind a mostaniakat.” A század elején még mindent kézzel varrtak. „Türe szettük a szoknya ráncát is, mind a bőgatyákat” — vagyis kézzel öltögették.

A szoknyához két méret kell: a *mellbőség* (azaz derék-bőség) és a *hossza*. A varrás menetét Gergely Anna parasztvarrónő (specialista) mondja és mutatja részletesen.

A szoknyához 4 m hosszú, 70—80 cm széles anyag kell. Mielőtt szabni kezdené, az anyag két végét, ahol a boltban levágták a végről, szálhúzás által egyenesre igazítja. „Kihuzom a szálát, mer ha nem egyenes a matéria, *lőcsős* lesz a szoknya.”

Ezután az anyagot összehajtogatja *szélialá*, majd elhasítja *egyenlően*. Azért hasítja szét az anyagot, és nem egyben ráncolja, mert „hosszára jobb a ruha, szedésnél jobban ugrik a ránc.”

8. A szoknya kebele.
8. Saumaufschlag des Rockes.
8. Pannneau lisse de la jupe.
8. Оторочка юбки.

Széthasogatás után összegépelik a széleket, és rávarrják a *kebelét* (8. ábra). A kebele a ruha fölthajtását, szegését jelenti. A szoknya kebelét mindig külön varrják a szoknya aljához, úgy tartják, szebben kitartja. Kb. 5–6 éve már a ruha saját anyagából készítik a kebelét is, de az öregeknek —, és a varró-nő magának is — még mindig pirosból. Bécsi pirosból. Korábban keskenyebb, 2–3 ujjnyi széles fölthajtást varrtak, később ez egyre szélesedett, és néha olyan „széles lett a szoknya kebele, hogy egynegyedéig is ért a szoknya besejébe.”

A szélek összevarrása és a kebel fölvarrása után megjelölik a szoknya derekát kis v-alakú ollóbevágással az eleje és hátrész közepén, és elkezdik a *szedést*. A műveletet többféle-képpen is hívják: *megcsinálom a szoknya ráncát, a szoknyákat ráncosra lerakjuk, Gergely Anna szép apróra lerakja, ráncba szedi a szoknyát, s ujjával méri a ráncok szélességét*. Így lesz egyforma. A gép tűje alá ráncolja, gyűri az anyagot úgy, hogy két tenyere szemben fekszik egymással az anyagra fektetve. Két hüvelykujjával gyűri a *matériát*, mutatóujjával méri a szélességét, simítja az előbbiekhöz a ráncokat. Nagyon fontos, hogy szép apró legyen a szedés. Így nem áll szét a szoknya, és nem *dül ki* hamar. Mikor lerak 3–4 ráncot, akkor letűzi géppel és hátrébb tolja a kész részt. Hátral is, elől is *középen fordul a ránc*, vagyis ellenkező irányban kezdi szedni. A középet a v-alakú ollóbenyírás jelzi. A 40-es éveikig a szoknyákat kivétel nélkül úgy varrták, hogy elől a hason minden szoknyának volt kb. 2 tenyérnyi széles *simája, hogy ne hőmbölgögyön*. „Mégis, ha menünk, meg szoktuk igazéttani, mer elfordul.” Az öregasszonyoknak máig így varrják a ruháikat, de a fiatalabbak már a 40-es évek óta „körbe leszedett szoknyát visenek, csak ekkis szűk részt hannah szedetlenyü.” Amikor körbe ér a ráncolás, és le is van tűzve, ezt az állapotot *mellbőségnek* nevezik. „Kész a mellbőség” — mondja Gergely Anna, amikor beráncolta a szoknyát. Ezt a kb. 1 cm széles mellbőséget bevarrják a ruha *mellébe*, ami nem más, mint a derekat átfogó és a derék méretéhez alakított pánt. A *mellét* csak a mintás anyagoknál tűzik rögtön a ráncolásra, mert

ott a minta segíti abban, hogy egyforma legyen a ránc szélessége. Ki lehet pontosan számítani, hogy hányadik mintára essék a szedés, hogy kiadja a kellő derékbőséget. Sima anyagoknál nem lenne ez az eljárás célszerű, mert ott a ráncolás után kisebb-nagyobb igazítások adódnak, és le kellene fejteni a mellrészt. A ráncolás befejezése után jön a tulajdonképpeni *leszedés*, azaz a derékban letűzött ráncok szoknyaalig való rögzítése. Ez meglehetősen nehéz munka egy ember számára, és főleg hosszadalmas. Gergely Anna nem is egyedül végzi, hanem esténként, amikor már összegyűl 3–4 szoknya, átjön egy idősebb asszony, a *bérmakomája*, s ő segít. Olyankor előveszik a leszedésre szolgáló asztallapot, ráteszik a konyhaszatra, bevonják csomagolópapírral, és ráterítik az oldalánál össze nem varrt szoknyát egész szélességében. A már letűzött derékrész egymástól 3–4 cm-re leszedezik az asztalra, hogy szilárdan álljon, ne csúszkáljon munka közben. A szögeket oly lazán verik a ruhán keresztül az asztalba, hogy munka végeztével kézzel ki lehet húzni azokat. Gergely Anna így mondta el a ruha *leszedését*: „Tegnap este itt vót a komám (itt a nőket is ujabban így szólítják: *te komám*. Korábban és az idősebbeknél ma is komámuram, komámasszony meg-szólítás járja) szettük vele a ruhákat. Magam eggye megérek végezni egy-egy este, vele 2–3 szoknya is megvan. Ő főnn szedi (a beráncolt derékrész alatt, ott könnyebb a mértéket tartani) úgy aggya nekem kézrű, én meg lenn szedem, az allát. Eccer-eccer annyit szedünk, amennyi efer a kezünk alatt. Sokszó a fé szoknyarészt is leszedgyük, csak azután vasalluk. Rátesszük a fé karunkat, hogy ki ne ugorjon alulla a ruha. Meg jó meg is vizezzük, hogy ne ugrállon a szövet, jobban simuljon. Asztá, ha nem fér a könyökünk alá, murnyas küeket is teszünk rájja, olyanokat, mind az öklöm, meg valamive nagyobbakat. Ez lefoggya. Mikó má meg van jó nagy darab, akkó tűzes vassó levasalluk. Má montam az előbb, hogy a ruhát csomagolópapíron szeggyük. Mikó levasatuk a ráncokat, akkó kiszeggyük a mellébe a szögeket, és behömbölgettyük a pappírba jó szoroson a ruhát, allu-föllü átköttyük egy rongydarabba.” A csomagolópapír szélességénél szélesebb a szoknya hossza, azért kilóg belőle a derékrész, a *mell*. A hengerbe hajtogatott ruhának *mellrésztét* biztosítóúvel összekapcsolják, vékony rongycsíkot húznak bele, és föllógatják a tűzhely mellé száradni a falba vert szög-re. Egy-két nap alatt tökéletesen megszárad. Kibontják a csomagolópapírból, és a nem mintás szövetekre ekkor varrják rá a *mellét*. A *melle* kb. 4 cm széles szalag a ruha anyagából szabva, és valamilyen más, vékonyabb anyaggal bélelve. A mellét a *lapos szedésre* varrják rá, tehát arra a centiméter szélességű derékszélre, mely a ráncolás első lépését alkotja. A mell rávarrása után összevarrják a szoknya oldalát a hasítékig. Adatközölőim szülői még elől hasított szoknyát viseltek. „Régen közepén nyirták fő és piros bécsive szegték körü” — mondja Vargáné. Most a szoknya baloldalt hasított, *férekapcsos*. Ugyanis a melle 2 végén kapocs van. Csak a legalsó (péntő) és esetleg az utána következő második szoknya fűzős, a többi kapcsos. „A fíjatalabb asszonyoknak meg má össze se igen vórom az oldalát, azok a ruha alláig bekapcsozzák. Ez azért jó, mer ha levetik, szépen le tuggyák tennyi megint (ti. hengeresen összecsavarva lógatják a szekrényben) és nem dül ki hama a szedés.”

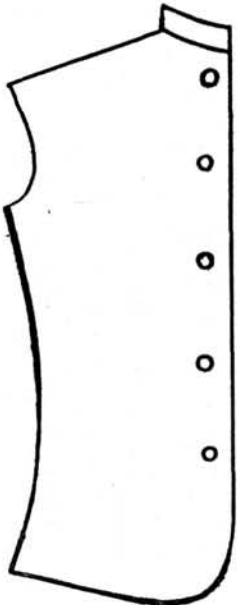
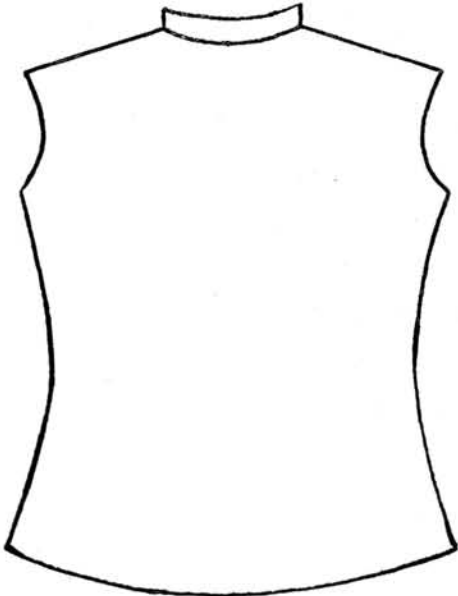
A legtöbb változáson a századelőtől napjainkig a *rékli* viselet ment át. Érthető, mert sokkal hangsúlyosabb a helyzete, mint a köténnyel nagyrészt eltakart szoknyáé, amelyben úgyis a bőség, a kerekdedség látszatának keltése volt a szép. A réklihez hasonlóan domináns helyzetű kötény is ezért változott időről-időre, ami formáját, illetve szabásmódját illeti.

A szoknyához általában ugyanolyan anyagból rékli is jár. Érdekes azonban, hogy még napjainkban zrívesen viselik az azonos színű és anyagú együtteseket, valószínűleg városi hatásra, korábban egyforma színűt sohasem vettek fel, mert nem tartották szépnek.²³

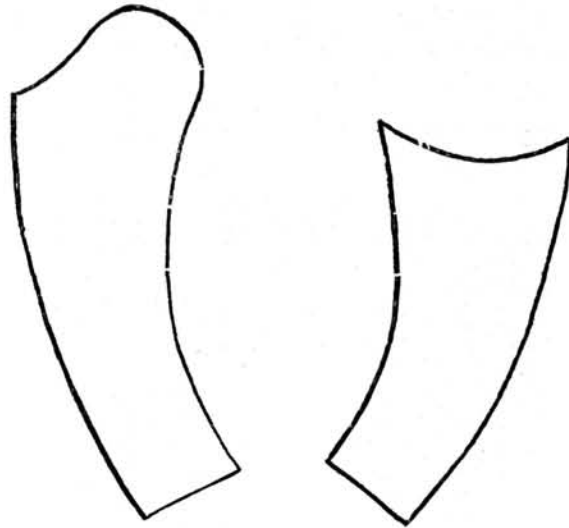
Mint előbb mondtam, a sármelléki asszonyok nagy része maga készítette el ruháját. De a réklik változó divatját már nem volt olyan egyszerű követni, és a görbe szabásvonalak bonyolultabbak voltak, meg a *zámedlik*, csipkék sokasága meghaladta varrótudásukat, elkészítésükre fordítható idejüket. Ezeket a kényesebb holmikát varró-nők — tulajdonképpen

ügyeskezű parasztasszonyok, vagy betegség folytán varrásra szoruló nők — készítették. Így vált híressé egy-egy varróasszony, akihez más falvakból is elhozták a ruhákat. Pl. a század első évtizedeiben Zalavárott Steiner Mária, Égenföldön pedig Pintér Rozi, aki sorvadásban halt meg, mert „mindig vórt meg vórt.”

De egyik sem tudta úgy megvarrni a rékliket, mint a közeli Balatonmogyoródon Kersóber Ilka. „Magyaradon jó tunning vőnni most is. A zalaváriaknak ott csinállák a gyöngyös kontyokat.” Mondják, a régi varrónők nem próbáltak soha. Csak méretet vettek, kiszabták a *matériát*, és úgy állt rajtuk, mintha rájuk öntötték volna. Muszáj volt úgy állnia, mert a napszámba, paraszti munkába járó asszonyok, lányok minden perce foglalt volt, felesleges mászkálásra nem volt idejük,

9. Dománrékli eleje és háta.
9. Vorder- und Rückenteil einer Bluse.
9. L'avant et le dos du caraco-dolman.
9. Перед и спинка блузы в форме доломана.

10. Dománrékli ujjának szabása.
10. Schnitt eines Blusenärmels.
10. Coupe de la manche du caraco-dolman.
10. Вывойка рукава блузы в форме доломана.

s a távolság sem lebecsülendő a gyalogos számára. De nemcsak a századelőn nem próbáltak ruhát, Gergely Anna ma sem próbál soha. Annak jónak kell lennie, amit ő egyszer megcsinál. Így mondja el a réklivarrás módját: „A réklihő van *formám*. Tudom, kiné kő nagyobb 2—3 ujjnyiva, mind a forma. Azt az ujjomma mérem ki. Mer én centive nem tudom megmérni a rékli. Nem is tudom, meg nem is tanutam soha.” Egy réklihez 2 m szimpla széles anyag kell. Ebből „először a hátát, aztán az elejét, aztán az ujját, a gallérgyát, meg a máncseklit (mandzsetta)” szabja ki Gergely Anna. A réklik mai formáit így osztja fel: van magasan záródó *galléros rékli*, és *kitáros*, azaz fazonos.

A réklik szabása is aszerint *passzentesabb* vagy bővebb, hogy ünnepre vagy munkára használják-e majd. Az ünnepre valóval mindég több a törődés, a gond. Azonkívül az is számít, idősebbnek vagy fiatalabbnak szánják-e. „Mer a fiatal szereti a szépet, a divatosat, az idősebb meg má aszt nézi, hogy miné kényelmesebb legyen. Megadom a móggyát a rékliknek, azé fizetnek. Illen drága szöveteket nem lehet csak ugy összezsapnyi. Azér, aki kövérebb, annak a hónalgyába tódok egy ciklit, hogy ne legyen szűk, tuggyon benn mozognyi” — sorolja Gergely Anna.

A réklik divatját, változását a század eleje óta követjük nyomon. Azonban mindjárt a kezdetén rögzítenünk kell, hogy a sorrend nem merev, s adott időben egyetlen rékli sem vált egyeduralkodóvá, hanem egymás mellett éltek a régiek és újak, mert az idősebb réteg mindig konzervatívabb, nehezen alkalmazkodik az újhoz, s nem egyszer gyerekeit sem engedi azok minden tiltakozása ellenére sem újba öltözni. Mert a paraszti gondolkodásban az újdonság, tehát a divat rögtöni követése könnyelműséget jelent. S ez a könnyelműség — bár ez esetben inkább anyagi természetűnek látszik — felfogásuk szerint óhatatlanul behatol az egyén jellemébe is. Aki túlságosan divatozó, az túlságosan akar tetszeni é. i. t. Másrészt a viseleti egymásmellettségben az is döntő fontosságú: egy leány, ha kelengyjét gyűjti, szinte egy életre szóló mennyiséget rak élére mindenképp.²⁴ Így a ruhából is. Ha új divat jön, és azt követni akarja, ez azzal jár, hogy a régi holmijait — bár azok még ünnepi viselésűek — befogja hétköznapra, és újakat akar szerezni helyettük. Ez a tény nemcsak olyan értelemben vett gazdasági könnyelműség, hogy a még nem kopott holmit munkára vagy félünnepivé alacsonyítja eredeti rendeltetésének kellő kihasználása nélkül, hanem abban az értelemben is, hogy az ünnepre szánt ruha mindig drágább szö-

11. Leányok kacamajkóban (1915).
 11. Mädchen in Blusen (1915).
 11. Jeunes filles en vestes doublées de fourrure (1915).
 11. Девушки в кацавейке (1915).

vetű, jobb minőségű, valójában kár munkára használni. Számtalan esetben még az is előfordul, hogy a divatból kiment korábbi ünnepi viseletet hétköznapra sem hordják el.²⁵ Hadd idézzek egy beszélgetést egy zöldbársony réklivel kapcsolatban, melyet az idősebb sógornő adott a fiatalabbnak. Mutatja a réklit, és mondja Vargáné: „Esz má nem viselem.” Erre a sógornője: „Pedig millen jó lenne még neked dologténap.” — „Dologténap? Hisze kinevetnének! Nem vagyok én Kőszörűs Mária! Kőll hallannyi a korra. Most má nem divat a számedlis. Azt mongyák ránk, hogy maradiak vagyunk, mer viseletben járunk. Pedig mink is menünk a divat után, hisze a réklik is mindig mások.”

Lánczi Péterné — az idősebb sógornő — kicsit keserűen gondol vissza a ruhaszerzésre, hiszen napszámmal kereste ruháinak árát. Két bársonyrékli, egy fűzőld *blüst* („szünjatszó, ha rásütött a nap, csak úgy ragyogott”) és egy fekete apróvirágost. „Nem is igen mertem fővenni, mer sajnátam, hogy kopik. Mer drága vót a ruha, különösen a bársony, és különösen nekünk, akik napszámma kerestük meg az árát. Sokba került egy-egy illen rékli, tele csipkéve, ragyogóva, és nem kerestünk sokat. Bársonszoknyára nem is teltt. Azt csak a gazdagabb parasztlányok viselték,” s még azok is csak egyet-egyét mondhattak magukénak.

Ez a rövid szóváltás két dologra mutat: az egyik a kihatálatlanul félretett ruha, tehát elfecsérelt, kidobott pénz sajnálata, a másik pedig egyfajta rátartóság, amely nem engedti meg — anyagi áldozatok árán sem — a maradiságot.

A réklik általános jellemvonása: bevarrott ujjúak, általában derékhoz simulók.

A mai adatközlők emlékezetében legrégibb az anyáik által viselt *dómánrékli* (9—10. ábra). A dómánrékli szorosan testhezsimuló ruhadarab, melynek háta alul *farkossan vót lekerékítve*. Nyaka felálló pánt, eleje gazdagon díszítve *zámedlikka, fekete csipkéve*.

A dómánréklit nevezték még *kacamajkó, majkó és testhőálló* néven is. Varga Andrásné 12—13 éves korban kapta az első kacamajkót. Azt tartják, hogy a kacamajkó divatját Horváth Gizella, Nagyrádáról Sármellékre került fiatalasszony hozta. Az ő réklijéről vették Vargáné fehér kacamajkójának mintáját is (11. ábra). A rékli háta egybeszabott, deréktől lefelé félkörös. Eleje középen vagy oldalt gomboldó színes apró üveggombokkal. Eleje jóval rövidebb a hátánál, de alja itt is félkörívesen szabott. A gombolás mellett 4—5 függőleges becsípés (*zámedli*) keskeny csipkehímzéses fodorral. A rékli alján ugyanilyen, csak szélesebb csipke. Nyaka zárt, keskeny fehér csipkefodorral. Ujja bevarrott, ún. *görbe ujj*, „könyékben görbül a szabás.” Válla sima beillesztésű, *nem búbos* (10. ábra). A kacamajkóra még rákötötték keresztben a színesvirágú *terített*, de ezzel be is fejeződött a terített azaz a vállkendő viselése, mert azután már kiment a divatból (12. ábra).

A kacamajkót kiszorította a ráncos rékli (13. ábra). Ez is szorosan simulat a testhez, amit még rejtett gombolásokkal, kötéssel is elősegítettek. Volt *kisháta* — kb. a lapocka vonaláig ért — melyet *egyenes vagy szíves tűzéssel a zámedlivel*, vagy másként *mizlivel* sűrűn televarrt *allához* varrnak. A kishátától a derék vonaláig érő allához varrják a *rékli ráncát*, mely hátul szedett (rakott) a nehéz anyagok esetében (szövet, bársony) és *fodros selyemből* vagy kartonból varrva. A rékli eleje *kiselejéből, allábu és fodorbu* áll. Két részes, fodra szedetlen. Jobb fele szélesebb, ha oldalkapcsolásos, és a bal mellnél kapcsolódik. De középen is gombolódhat. A ráncos rékli elejét gazdagon díszítették. Mellvonaláig *darázsfeckes*, alatta keresztirányú zámedlik, egy vagy kétsoros *ragyogó csipke* (sötétkék zsinór flitterekkel), mellette fekete *görbe-*

12. Leány ünnepi viseletben (1915).
 12. Mädchen in Festtagstracht (1915).
 12. Jeune fille endimanchée (1915).
 12. Девушка в праздничной одежде.

13. Leányok ráncos rékliben és alul fodros kötényben (1910).
 13. Mädchen in gerafften Blusen mit kräuselgeschmückten Schürzen.
 13. Jeunes filles en saracos froncés, avec tablier ruché (1910).
 13. Девушки в морщинистой блузе и в фартуке с оборкой по подолу.

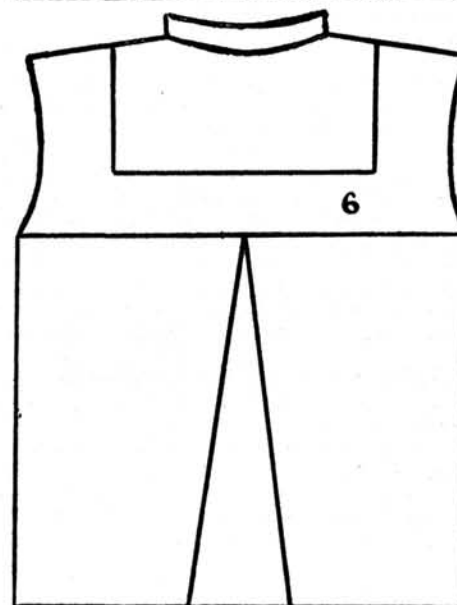
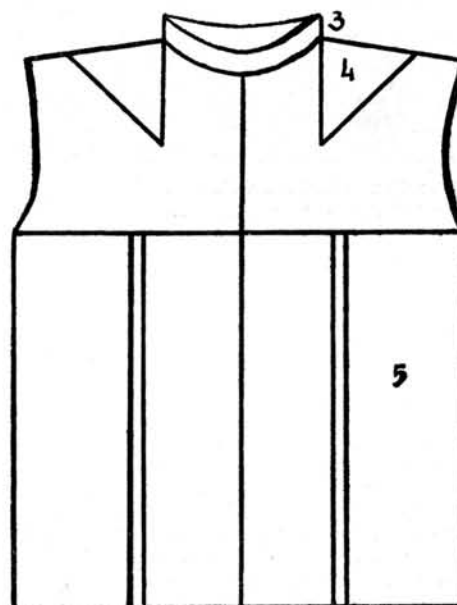
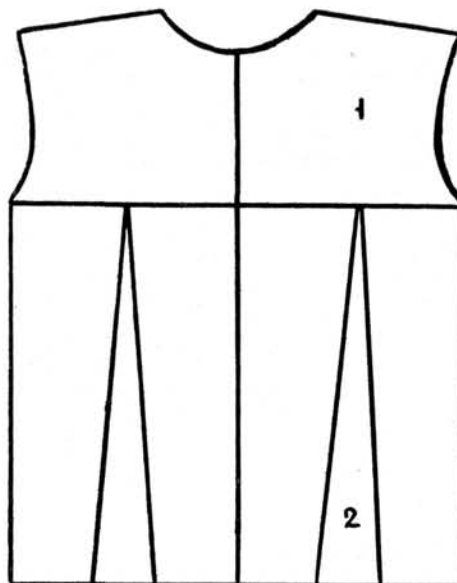
csipke. Ujja bevarrott, görbeszabású, vállban ráncolt, *bübos* hosszú ujj, csukló fölött végződő széles kézelővel. Az ujj hosszában zámedlik futnak. A kézelőt fekete görbecsipke és ragyogó csipke díszíti. A kézelő alja V-alakban hasított.

Nyaka magasan záródó pánt, fehér csipkefodorral. Ujja végig, háta derékig bélelt. Elejébe külön kis bélésréklibet varrtak, melyet szorosan összegomboltak, hogy „tarcsa a testet”, azaz a mellszorító szerepét látta el. Belül a derék vonalára esik a *sluckkötő* vagy *slusszkötő*, melyet a rékli hátrészén a *fodor és a rékli alla* összevarrási vonalára tűznek. Hason kötik meg. A szorosan derékhoz simuló réklire még egy fekete lakköv a *néderszijj* vagy *lakkszijj* került, melyet a húszas évekig viseltek.

A ráncos rékli másik válfaja már kissé módosult. Mindenben megegyezik az előbb leírttal, csupán a gallérmegoldás más. A magasan záródó pántszerű gallért megtették egy nagy, négyzetes, matrógallér alakú gallérral is, melyet fekete selyem vagy görbecsipkével, színes *futózsínórral* tűztek meg. Vargáné elgondolkodva forgatja ujjai közt, mondván: „Millen bolond vótam, hogy ebbe kiátam az uccára, dehát akkó másnak is illen vót. Most má fé világé fő nem veném.”

Mintegy a szorosan testhezsimuló rékli ellentétéként kapott lábra a *lebbes* vagy *lebbentős* rékli. (14. ábra) Ez a viselet a könnyű mozgást segítette, mert a lebbes rékli elsősorban

14. Lebbes vagy lebbentős rékli szabása.
 14. Weit geschnittene Bluse.
 14. Coupe du saraco voletant.
 14. Выкройка легкой блузы.

15. Húzott aljú vagy belekötős rékli (1968).
 15. In der Taille engezogene Bluse (1968).
 15. Сараго «фронсё» ou «au lacet» (1968).
 15. Стянутая блуза (1968).

dologténapi viselet volt. 15—20-as években élt. Gergely Anna mondja: „Nekem bérmállásra illent vóratott a keresztanyám, hogy ne lásson annyira a hátam. Akkor tuttam meg, hogy hibás vajok.”

A lebbes réklinek is volt kisháta, kiseleje, baloldali vagy középre eső gombolása, bevarrott búbos ujjja, nagy gallérja. De viselték csak magasan záródó nyakkal is. Háta közepén levasalatlan szembe hól volt, *összeveés*. Ugyanígy a két elején is, levasalatlanul hagyták *lőbogni*. Az alja egyenesen lógott, és csak derékig ért. „Kiláccott az embernek az üngi is alulla” — mondja Lánócziné. Csak könnyű anyagból, kartonból, selyemből készült. Nehéz szövet, bársony, nem volt alkalmas rá. A munkába kimelegedő, hajladozó test könnyebbségét szolgálta a kényelmes fazon. A levegő és a szél aláhatolt, hűsített.

A lebbes rékli megszerettette és megszokottá tette a kényelmet, így nem tértek vissza a testet erősen ráhába szorító előbbi rékliviselethez, hanem a lebbentős réklit módosították egy kicsit. Mégpedig úgy, hogy hátát közepén (a kisháta alatt) néhány levasalatlan ráncba szedték. Eleje baloldalt gombolódott, közepét keresztben keskeny zámedlik és fekete selyemcipke díszítették. Gallérja nagy, akárcsak a lebbesé, de nem szögletes, hanem gömbölyített, és elől is leér a mell vonaláig. Ujjja az előbbihez hasonlóan bevarrott, görbe szabású, hasított kézelőjű. A rékli alja nem *lőbög* szabadon, hanem pertlit húztak bele, és derekukra ráncolták. E tulajdonság miatt nevezték *húzott allu* vagy *belekötős* réklinek (15—16. ábra).

Az utolsó réklidivat 30—40 éve tartja már magát, mintegy jelezve azt is, hogy a viselet megkezdte hanyatló stádiumát, és mindjobban átveszi a városi divat vonalait.

Már nem szabnak külön kishátát, kiselejét, hanem egyetlen darab alkotja a hátát. Eleje ugyancsak egyenes, közepén gombolódó. Ujjja nem a régi görbeszabású, egy darabból készűl. Gallérja általában magasan záródó, ritkábban fazonos. Csak néhány centivel ér a derék alá. Van, aki a derékvonal-

nál kicsit *becsipkedi* a réklit, mintegy jelezve a derekat, mások egyenesen hagyják lógni. Sokan egyáltalán bele sem kötik a szoknya *mellébe*, pedig igazi viselési módja ez lenne. Ünnepen úgy is kötik, de dologténapi hajladozás közben minduntalan kicsúszi, és szabadon engedi láttatni a derekat. Különösen azoknál az idősebb asszonyoknál, akik vagy betegség, vagy kövérségük miatt csipőn vagy lejjebb viselik a szoknya derekát.

A réklidivatok között rövid időre feltűnt az 1915—20-as években, kizárólag fiatalok számára, a *grenadin blúz*. Fehér, ritkaszővésű anyag, apró, színes hímzett virágokkal. Ujjja hosszú volt, *vállban búbos*, nyaka magasan záródó, melyet cakkos szélű ún. angyali csipke díszített fehér vagy barna. A blúz alatt egy csipke pruszlit vagy *kivórott pruszlit* viseltek, amelyre mell és lapocka tájban 1—1 tenyérfnyi nagyságú „miné szinesebb, anná szebb” rózsát hímeztek a lányok. A pruszli szorosan simult a testhez, széles vállpántja cakkos szélű volt, közepén rózsaszín vagy kék szalaggal átfűzve. „Szépen átiláccott.”

A viselet másik hangsúlyos — feltűnő helyzete miatt hangsúlyos — darabja a kötény (17—18. ábra).

A sármelléki asszony elképzelhetetlen kötény nélkül, akár hétköznap, akár ünnepen, otthon vagy házon kívül, télen, nyáron mindig előtte van.

A század első évtizedében nők, férfiak dologténapi egyforma kötényt, a *parasztköteint* viseltek. Félkötény volt, azaz mellrész nélküli kötény, mely csak deréktól lefelé takar, és kékfestő anyagból készült. Az anyag szélessége adta a kötény szélességét. Két keskenyebb végét kézzel beszegették, *mazzagot*, azaz kék fűzőt varrtak a két szélére, maguk köré tekerték és megkötötték a hasukon kis masniba.²⁶

16. Húzott aljú vagy belekötős rékli (1928).
 16. In der Taille engezogene Bluse (1928).
 16. Сараго «фронсё» ou «au lacet» (1928).
 16. Стянутая в талии блуза (1928).

Vasár- és ünnepnapokon, vásárbamenéskor a *szűk kötényt* viselték. Anyaga fekete glott. Dívátja 50 éve végetért, de az öregek még azontúl is viselték. A szűk kötény is a glott szélességéből adódó téglalap forma volt, 2–3 ujjnyival rövidebb a szoknya hosszánál, *fészárig* érő. Ez „nemigen vót másra jó, mind hogy betakargya a szoknya hasítottját.” A kötény *füzeje* cifra volt, ujjnyi széles, színes virágú, boltban vásárolták. Keresztültekerték a derekukon, és a hason kötötték *masniba, csokorba*.

A szűk kötény után a *szoknyakötény* lett népszerű. (11. ábra.) Ezek a kötők csaknem körülérlik a szoknyát, és két szél anyagot használnak hozzá. „A kötény derekát „szépen *leraktyák*”, erre meg „*rávörják a mellét, füzeje* magábu készül, és háttu kötöttük csatra.” A szoknyakötény dívátja a századelőre esik, de ma is viselik hétköznap, mert praktikusabb, jobban ki tudják használni, mint a keskenyebb kötényeket. Nemcsak az alatta levő ruhát védi, hanem a rakodási felülete is megnő. A háziasszony kötőjébe sok minden belefér!²⁷ A század első évtizedeiben hétköznapokon a lányok *balatonkék* kötényt hordtak, az idősebbek feketét. Ünnepre viszont mindenkinek fekete glottból való köténye volt kicsitől öregig. Néhány éven át, kb. 1900–1910-ig a módosabbak ünnepen *fekete bársonykötényt* viseltek. Igaz, hogy a bársony drága volt, és a szegényebbek nehezen tudták előteremteni, de azért egy kötényt csak beszereztek volna. Általánossá válását elsősorban unpraktikussága akadályozta meg. Az ünnepi viselet sok szoknyája amúgyis húzta a derekukat, a bársonykötény súlya még tetézte ezt. „Luhuzta a hasunkat egészen” — mondja Lánócziné.

Az *allu fodros kötén* (17. ábra) már díszesebb volt. Az alja félkörívesen hajlott, két oldalán egy-egy *ciklit* toltak hozzá. A kötény dereka nem húzott, nem rakott, de kis összevágások, *összevágások* vannak benne. *Füzeje* — megkötője — saját

18. Körülfodros kötény, húzott aljú rékli, gyöngyöskonty.

18. Schürze rundum mit Krause unten engezozene Bluse, perlenbesetzer Haarknotenschmuck.

18. Tablier ruché tout autour, caraco froncé, chignon orné de perles.

18. Фартук с оборкой, стянутая в талии блуза, «бисерный шиньон».

17. Alul fodros kötény.

17. Schürze unten mit Krause

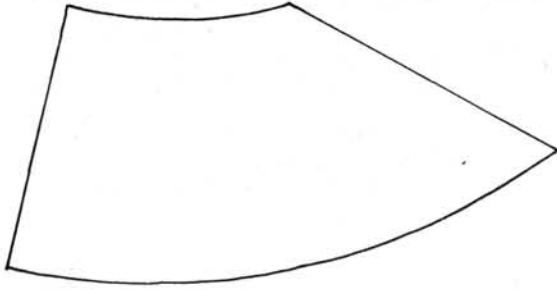
17. Tablier ruché en bas.

17. Фартук с оборкой по подолу.

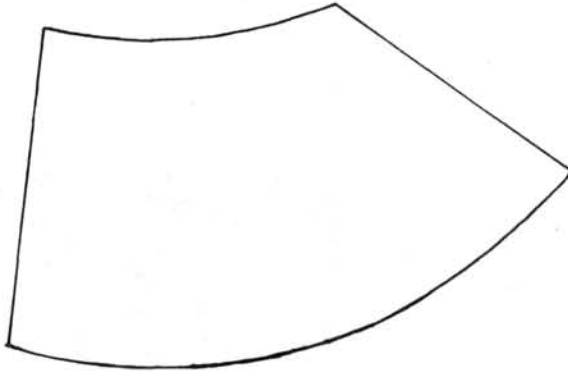
anyagából, és a derékon hátul *masnira* kötve. A kötény alján haladó *fodor* szélessége 20–30 cm és rakott. A varrásvonal mentén 2 cm széles *csipkeszegél*, a *fodor* alján szintén. Anyaga glott, lüszter és selyem. A szín továbbra is fekete, de a selymek szigorú *fekete fűgyét* esetenként már enyhítették apró virágok. Hétköznapra maradt továbbra is a *balatonkék* kötény.

Egyesek megszerették a *fodros* kötényt, s most már nem elégedtek meg azzal, hogy csak az alját díszítse, hanem *köröskörül* fodrot varrtak. Azonban a *körülfodros kötényt* (18. ábra) kevesen viselték. „Nem szerettük, nem teccet” — mondják, és nem is vált általános viseleti darabbá. 1920–30-ig volt használatban, és szerintük Somogyból került a faluba.²⁸ A szoknya elejét takarta csak az ovális alakú kötény. *Fodra* is keskenyebb volt, kb. 10 cm széles. Jobb oldalán zseb. A rövid életű és kevesek által kedvelt *körülfodrost* a *fedák kötén* váltotta fel. (21. ábra.) „Félkörössen szabott” és 2 cm szélesen saját anyagának visszájával szegik körbe. Ez a *foglaltatya*. 2 cm duplaszéles glottból szabják. Testesebb asszonyoknál „tődanak még a két oldalába egy-egy ciklit”. A *mellénél* becsipések, *összevágások* vannak. Jobb oldalán zseb, *zámedliva* díszítve. A *körülfodros* kötényen jelent meg először a zseb, de mivel az nem általánosan elfogadott darab volt, ők a zseb megjelenését a mindenki által kedvelt bő, szoknyát csaknem teljesen beborító *fedák* kötényhez kapcsolják. Mindmáig megmaradt az idősebb nemzedék e kötény viselésénél vagy némelyik a szoknyakötényénél. Nem viselték már sem a *hátaskötényt*, sem a fiatalabbak „uj dívattyát a kantáros kötényt”. (19–20. ábra.)

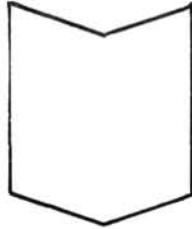
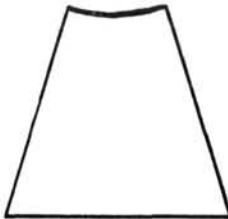
A *hátaskötény* egyenes szabású, mell és hátrésze van, és a hátán derékig gombolódik. A *kantáros kötény* „alla fedák forma”, van egy mellrésze, amiből két kantár indul, a hátan

19. Kantáros kötény aljának szabása.
19. Schnitt des Unterteils einer Schürze mit Schulterband.
19. Coupe du tablier à bretelles — partie d'en bas.
19. Выкройка нижней части фартука на bretелях.

20. Kantáros kötény fölénék szabása.
20. Schnitt des Oberteils einer Schürze mit Schulterband.
20. Coupe du tablier à bretelles — partie d'en haut.
20. Выкройка верхней части фартука на bretелях.

keresztelve egymást, a kötény „mellébe”, azaz derékpántjába gombolódik. Saját anyagából készült *fűzejét* hátul derékban kötik meg. Kétzsebes. Az ötven éven felüliek ilyen kötényt ritkán csináltak, megmaradtak viseletük utolsó formájánál, amikor még fiatalok, a változásra élesen reagálóak voltak.

A kötényeket *mintához* varrja Gergely Anna is, és mások is. A kötényanyagot két részre, illetve szélre vágják. Az egyikből lesz a kötény középső része, a másikat ketté vágják, és ez alkotja a két szélét. Az anyagnak a hasított szélét *sebesszélnek*, a másikat *épszélnek* nevezik. Kötényvarráskor mindig egy sebesszél és egy épszél kerül össze.

A köténynek számos szerepe van a szoknyához hasonlóan, de a kötényt nem vetik le soha. Még a pendelyre is kötényt

21. Fedák kötény és kantáros kötény.
21. „Fedák“-Schürze und Schürze mit Schulterband.
21. Tablier «Fedák» et tableir à bretelles.
21. Фартук с карманом и фартук на bretелях.

kötnek.²⁹ Ünnepen mindig fekete, hétköznap időseknek fekete, fiataloknak színesebb, de leginkább kék. A kötény sohasem hiányozhat a nő elől. Nemcsak viseleti, de még varázsló szerepe is van,³⁰ hiszen a megrontott tehenet piszkos kötényre törlik meg. Köténybe törlik vizes kezüket, sarkát föl emelve orrukat is sokszor. Megnyálazott kötényesárokkal dörzsölik a kisgyermek maszatos arcát, kezét. Alsó két sarkát elől megkötik, ezáltal laza zsákot képez, ebbe teszik az ültendő kukoricát, babot, tökmagot. A köténybe szedik a gyenge csalánt, fűvet a kisállatoknak, ebbe kapkodják gyorsan, eső elől menekítve az udvaron levő apró baromfit. Mezőre indulva zsebébe dugnak egy kis harapnivalót, kenyeret, unokájuk számára egy-egy szép almát, diót. Kötény rejti el a dugdosott holmit is. Nemhiába mondják Sármelléken, hogy „az asszonyok köténye azért olyan bő, hogy minden alajja férgyen”, ami egy családban előfordul. A karjukon vitt kisgyereket meztelen lábcskáját a kötény felhajtott széle melegíti. Köténybe, szoknyába kapaszkodik a járni tanuló kisgyerekek, vagy anyjával lépést tartani akaró gyerekek.

A sármelléki viselet legszebb, legdíszesebb darabjai a fejedők, mint mindenütt, ahol viseletben járnak.

A múlt század végén a sármelléki nő két kendőt hordott a fején. Egy alsót és egy felsőt. Ez az ún. *hátrakötő* a gyöngyöskonty előzménye volt. A korábbi alsókendőt oly módon hajtogatták és tűzködték gombostűvel, hogy a fejtetőt borító rész szögletes lett, és sarka kilátszott a felső kendő alól.³¹ A későbbi alsókendő általában mintás kasmirból való volt. Háromsarkosra hajtogatták, s hátrakötötték vele fejüket úgy, hogy a kendő széle egészen homlokukig ért, hajukat is takarta. Két szarát hátul a nyakszirten, a középső, lelógó kendősarok fölött egyszer megköttették, majd mindkét sarkot egyszer még áthúzták e kötés mellett. Erre kötötték a felsőkendőket, melyek ezidőtájt a fiatalasszonyoknak még fehér, gazdag lyukhímzéses sifonból készült. Ünnepre vették fel, templomba. Hétköznap s fiatalabbak fejkendője színes (leginkább sárga) karton, kasmír, az idősebbeké sötét, leginkább fekete. Az öregek télen vastag barhent kendőket kötnek egészen késő tavaszig, aztán kartont. Ünnepre meg fekete „selmet”.

A századforduló táján jött divatba a *fejkötő*. Szabása (23—24. ábra) ugyanolyan, mint az újabb típusú gyöngyöskontyé, csak hátul a nyakszirt fölött egy fűzőház van, melybe fűzőt húznak, és ráhelyezve a fejkötőt kontyukra addig húzzák a fűzőt, míg „*jól nem ül*” a hajukon. A fűzőt a fejtetőn kötik meg. A fejkötők anyaga mindig fehér sifon, széle csipkés, újabban slingelt, és kilátszik a gyöngyöskonty alól.

A főkötőre kerül a konty (25—26. ábra). A gyöngyöskonty eredeti formája — bár főbb szerkezeti vonásokban megegyezik a maival — mégis különbözik tőle. Megegyezik a félhold

22. Kislány viselete a negyvenes években.
 22. Kleinmädchentracht um das Jahr 1940.
 22. Petite fille aux années 40.
 22. Национальный костюм девочки в 40-е годы.

24. Főkötő oldalról.
 24. Haube seitwärts gesehen.
 24. Coiffe vue de profil.
 24. Чепец сбоку.

25. Gyöngyöskonty oldalnézetben.
 25. Seitensicht eines perlenbesetzten Haarknotenschmuckes.
 25. Chignon orné de perles, vue de profil.
 25. «Бисерный шиньон» сбоку.

23. Főkötő hátulról.
 23. Haube von rückwärts gesehen.
 23. Coiffe, vue de derrière.
 23. Чепец сзади.

26. Gyöngyöskonty hátulról.
 26. Perlenbesetzter Haarknotenschmuck von rückwärts gesehen.
 26. Chignon orné de perles, vu de derrière.
 26. «Бисерный шиньон» сзади.

alakú fejtetőrész, ugyanaz a fejtetőrészhez igazított, ráncolt hátsó rész, de míg a mai kontyok a nyakszirtnél befejeződnek egy gumiházás-gumis megoldással, ami a fejhez simulást segíti elő, addig a századeleji konty ide még egy farkos részt varrt, mintegy utánozva az előbbi *hátrakötő kendő* lelógó sarkát. Ez a konty minden esetben fekete volt, még kicsiny masnit tűztek hátra, és gazdagon flitterezték nemcsak a konty fejtetői részét, hanem az egészet, beleértve a farkos részt is. A mai konty elhagyta a farkot, elhagyta az egész főkötő flitterezését és gyöngyözését, helyette óriásira, az egész hátsó koponyarészt beborítóvá növelte az általában sötét árnyalatú masnikat és színessé vált.

A kontyokat belül vászonnal bélelik, hogy minél szebben, keményebben álljanak.

A kontyokat többnyire maguk hímezték, de voltak asszonyok, akik szebbnél szebb változatokat készítettek, s ezeknek aztán híre ment. A sármellékiek közül aki nagyon szépet akart, Nagyradán készítette kontyait. Ma már igen nehéz a színes gyöngyöket beszerezni. Egy asszony van még „az asó vidéken” (Nagyrada, Zala m.) aki hozatja. Felfűzésükhöz speciális vékonyságú tű szükséges, mert a közönséges tű nem fér át a gyöngyök kis furatain. Úgy is segítenek a gyöngyhányon, hogy öregasszonyoktól, akik már nem viselik színes kontyokaikat, megveszik, lefejtik, és újat készítenek belőle.

Takács Kálmánnéknak ünnepre 4 gyöngyökönny van. Barna szövet, sötétkék bársony, bordó bársony, és egy fekete gyöngyös gyász idejére. Egy-egy gyöngyökönny néha több, mint 200 Ft-ba kerül, mert nemigen készítik már.

A szomszéd községbeli zalaváriak — aki nem maga hímezte — Balatonmagyaródon (Zala m.) csináltatták kontyokaikat, mely ugyanolyan, mint a sármellékieké, csak a sármellékiek „magasabban viselik.”

A zsebkendő is része a viseletnek. Régen a sármellékieknek nem volt zsebkendőjük. Hétköznapra rongydarabot használtak, de a köténysarka és a szoknya belső széle is megfelelt és megfelel ma is még.

Ünnepre viszont saját tervezésű, szabadrajzú, színesen hímzett fehér zsebkendőket vittek magukkal. Azonban ennek a szerepe más volt, mint a közönségesé. Az imakönyvet takarták bele. Most, hogy a fiatalok elhagyták már a viseletet, a zsebkendők asztalközépre virágcserepek alá kerültek, mint hímes terítők.

A lányok viseletének kiegészítői az ékszerek. Kicsi korukban általában ezüst lencsét, vagy karika fülbevalót kaptak, iskolás koruktól kezdve pedig 4—8 soros apró arany szemű, szorosan a rékli fodra alá kapcsolt gyöngyöt is.³² A gyöngy-sornak „*bárson párnát*” varrtak, hogy szebben „*feküdjék*” a nyakon. Az apró szemű fehér gyöngyöt is kedvelték, majd a nagyobb szemű divatja következett. Viselésük a húszas évek közepén megszűnt. Az 1903-ban született Vargáné mondja: „Mikó nagylán lettem, akkó má nem tettem a nyakamba, csak, mikó kislán vótam, akkó aggattak mindent rám.” Ellenben nálánál 13 évvel idősebb sógornője még nagylány korában is viselte. Egyedül a fülbevalót tartották meg a húszas évektől kezdve is. Akinek tellett rá, nagylánykorában a gyerekkori ezüstöt felcserélte aranyra. Vargáné 20 éves korában vett magának aranyat. A nagyanyák is leányunokájukra szokták hagyni arany függőiket. Bár a legáltalánosabb és legkedveltebb a lencse és karika volt, a harmincas évektől a színes köveket is szívesen viselték kedvelték az ezüst szíves gyűrűt.

A viselet szoros tartozéka a lábbeli, melynek divatja az idők folyamán változott.

Nyáron *mesztélláb* járt öreg, fiatal egyaránt a század elején még templomba, litániára is. Vasárnap délután az utcán játszó fiatalok lába csakúgy meztelen volt, mint az árokparton vagy a kispadon üldögélő öregasszonyoké.

Nem is „szivetük el a cipőt, nyáron szoritott, a csizma meg meleg vót, csak mesztélláb vót jó” — mondja Lánziné. Csupán aratáskor védtek lábukat a csizmaszárból készült bocsokkal az erős tarló ellen.

A változó lábbeliviselet állandó darabját alkotja a *csizma*, amelyet a viseletben járó sármelléki nők ősztől tavaszig ünnepre és dologténnapra egyaránt hordtak. A csizma nemcsak mint viseleti darab szerepelt a falu köztudatában, hanem fontos társadalmi rangjelző szerepe is volt. T. i. míg cipőket

lehetett készen kapni vásárban, megfizethető áron — leg-alábbis a csizmához viszonyítva — addig az igazán szép csizmákat úgy csináltatták. A sármelléki születésű, de cselédsorú asszonyok, lányok pl. csak hétköznapon hordták csizmát, ünnepen cipőt.

„Akinek nem vót csizmája, aszt megszóták, mer az ollan szegén vót” — mondják. Annyi jelzővel látják el az asszonyok a csizmát, hogy eddig egyetlen ruhadarabról sem beszéltek ennyi elismeréssel. Erdemes idézni: „Télen lagosszárú, szép, heles csizmákat hortunk. Letürös szárut. Vagyis torokban gyöngö vót, alátürtük a lagos szárnak. Kis, vágott fémagassarku vót. Allu egy kicsit szélessebb, közepén meg keskenyebb. Ollan karcsu sarka vót. Illent hordott mindenki, asszonyok, lányok, gyerekek.”

A század elején a módosabb menyecskéknek, lányoknak a csizmaszárát főtt, a szárvégződésnél tenyérnyi széles, piros és sárga szattján bőrből csinálta a csizmadia, és díszes tűzéssel díszítette. A csizmák szárvégződése általában sima, kerek, kivéve a korai díszes csizmákat. Ezek szárvégződése elől szívalakban kivágott, gombos. A száruk oldalvarrottak. A csizmafaj korábban kissé hegyesebb, később kerek orrú. Kb. 15—20 éve viselik a hátulvarrott csizmát, de hétköznap vi-seletben ma is hordanak még megfejelt, oldalvarrott csizmát.³³

A fent leírt „szép, heles csizmákat” a keszthelyi Károli István készítette remekbe. Ma Kelemen „suszter” csinálja a sármellékiek számára a csizmákat.

A századelőtől a húszas évekig hordták a cifra *briner cipőt*. Magas sarkú, magas szárú, virágos, tűzött díszű volt. A cipész *rozmaringot* varrt bele, és a szárvégeket *kicsipkézte*. Cifrasága és könnyű volta miatt csak nyáron és csak ünnepen használták. A briner cipőhöz a maguk kötötte fehér *gombos kapcát* húzták lábukra, amit térd alatt egy rongydarabbal kötöttek meg. A fehér harisnya mellett viselték a színeset is, de ritkábban. Lánzinének is volt kék gombos kapcája. A briner cipőre azt mondják: „Nyári cipő, hideg cipő, cifra cipő.” Addig hordták, amíg elszakadt, mert hétköznap vi-selésre alkalmatlan magas sarka, és cifrasága miatt.

Az ünnepi cipőviseletben a húszas évektől az ún. *féregombos* cipő hódított. Hosszúszárú, félmagassarkú, oldalt gombolódó bőrcipő volt, melyhez külön fémből készült, kampós végű cipőgomboló is járult, melyet mostanában szatyorkötésben a kukoricaháncs sodratok bujtatásánál használnak. A féregombos cipőt, a brinert és a cipőket általában a vásárban vették, a csizmákat pedig úgy csináltatták.

A féregombos cipőbe fehér bolti pamutharisnyát húztak, melyet ugyancsak térd alatt kötöttek meg. Ünnepre a lányok mindig fehér harisnyát vettek fel. A féregombos cipő téli viseletre is alkalmas volt, így egy időben kezdte kiszorítani a csizmát.

A *félcipő* elvéve már a húszas években is fölbukkant a faluban, de általánosság csak 1930-tól vált. Kezdetben idegenkedtek az egész lábszárát szabadon hagyó cipőformától, nem tetszett a vaskosságot szépnek tartó emberek szemében a pipaszárként meredő lábszár.³⁴ Vargáné meséli, hogy egyik sógornőjének anyja azt mondta leányának, aki félcipőt akart venni magának: „Mínek az neked, nem heles az. Ollan, mind mikor egy tányérba beleállítanak egy kést.” Varga Andrásné is azért nem vett magának sokáig, „mer vékon vót a lábam, nem teccett, hogy kiláccik.” Úgy segítettek a bajon, hogy a félcipőbe *redesre kötött* piros, kék, zöld, mindenféle színű vásári harisnyát húztak, mert „akinek vékon lába vót, a rendes harisnyába az is vastag lett” — mondja Vargáné. A félcipőt ma is viselik nyáron, ünnepen, amikor még meleg van.

II. fejezet

A VISELŐ ÉS A VISELET KAPCSOLATA

A viseleti darabok változásának, alakulásának áttekintése után néhány szóval utalnék arra az izlésre, ami az általuk létrehozott divatot elfogadja, szépnek vagy elvetendőnek tartja.

Legelőször is az emberből kell kiindulnunk, aki dolgozik, aki viseli a ruhákat, s aki szép vagy csúnya benne az ő megítélésük szerint.

A szép fogalom náluk nem az esztétikai szépet jelenti elsősorban, hanem a munkára, teherbírára megfelelőséget.³⁵ Ezért szép az erős, egészséges embertípus nőben is, férfiban is. „Szép kövér, piros, egészséges legyen. Az vót a szép legényben is, lányban is.” (Vargáné.) „Az is nagyon teccett, ha valaki szép, nagy, derék.” (Matyiné) A kisgyerekekben is a kövér, piros a szép. A sovány kisgyerekekre azt mondják: ollan cilinkapillinkák. Semi formájuk, csak az a nagy szemük (Vargáné). Különösen férfiban tetszett a nagy derék. Vargáné mondja: Én is egy kicsit kicsinyeltem az uram, de arca meg ollan heles piros vót, szeme, orra rendes. Mikó mentünk az eljegyzésre, lebuktam mellette, nehogy kissebnek lássák, mind én. Pedig nagyobb nálam valamive. Vót egy szomszédasszon, ollan jó megmondhatós, aszongya énnékem: Láttalak, hogy lebuktá az Andor mellett, mikor mentetek. Nem kő azt szgyóni. Az én uram is kicsin, mégse cserélném el, ollan ügyes.”

Lánczi Péterné így fogalmazza meg női szépségideálját: Kersóber Ilka (a híres balatonmagyaródi parasztvarrónó) „nagyon szép vót. Mikó együtt ide, megnézték, mer ollan rikkantós kis menyecske vót. Csak ugy karikózt a szoknyája. Nem vót ollan ronda sován. Mer az nem szép, ha valaki ollan, mind egy kijáró disznó, ollan egyenes hátú, ollan sován.” Nem szerették a soványt. Betegnek tartották. Aztán szégyellnivaló volt a vékony lábszár is, ami annál hangsúlyosabb, minél több szoknya kerekességéből áll ki. Ezért nem viseltek sokáig a félcipőt sem, mert: „nem heles az ollan, mind mikor egy tányérba beleállítanak egy kést.” „Én is azért nem vettem sokáig, mer vékon vót a lábom, nem teccett, hogy kiláccott.” Azért kezdték a vastag kötött harisnyákat is a félcipőbe húzni, mert abban „akinek vékon vót, az is vastag lett.”³⁶

A cifra, rozsmaringos tűzésű briner cipőhöz jött a „gombos kapca. De jól gyütt hozzá” — mondja elismerő hangon Vargáné. A hidegben és télen viselt ünnepi „lagos száru, szép, heles csizmákba ollan finoman néztek ki” (Láncziné). Ma már nyáron sem járnak meztláb, hanem félcipőben, szandálban. Meg is szólják azt, aki nem „hallad a korra” és még „a nagyon régi divatba, bokkáig erő ruhába jár. De millen ronda má, pedig nem ollan szegén asszon, de nem ád magára semit. Meztláb meg nyáron is, csak ugy laspog” (Láncziné). A maradiság ellen tiltakozik Vargáné, amikor sógornője számonkéri, mért nem viseli a neki ajándékozott bársony réklit dologténap. „Dologténap? Hisze kinevetnének! Nem vagyok én Köszörüs Mária! Köll hallanyi a korra!”

Az ő korukban a fészárig, a fiataloknál a térd aljáig erő szoknya a szép. Mert a hosszú ruha nem karikós, „lóg ollan csunyan.” Ezen aztán úgy is segítenek, ha fölvarrni nem akarják, régibb, hosszabb divatú szoknyáikat, hogy „dologténap három szoknya van rajtam, de ünnepen négy. Mer az ünnepi ruhám hosszúak, és ha három ósoszoknyát veszek, akkor jobban megemelik, nem lóg le.”

A rövidebb szoknyaviselet országos jelenség. Elterjedését a benne való könnyebb mozgás is elősegítette, és a „bugyogó” viselet általánossá válása is.³⁷

Szeretik szép színes, bő viseletüket, még akkor is, ha elismerik, hogy sokszor nehéz. Azt tartják, hogy a bőszoknyában jobb „dógozni, bátran lehet nyuládozni, hajóni.”

A sok szoknya húzta a derekukat, azért „időnként megemellük jobbru, balru is a csipőné, hogy könnyiccsünk magunkon” — mondják.

Mezőn, aratás, kapálás idején pedig letettek magukról 3–4 szoknyát, s csak pendelyben és kötényben vagy még pendely fölött egy szoknyában dolgoztak.

Ruháik színe élénk, átmeneti színek nélkül. A fiatalok piros ruhát, vagy piros virágosat hordtak, ez volt „a legkedvesebb szín.”³⁸ Mint a dolgozat korábbi részében utaltam is rá, legfelső szoknyájuk belső szegése, *kebele*, is tenyérnyi széles bécsi piros kartonból volt. Piros szoknyához fehér gombosharisnyát, fehér blúzt, kék alapon piros virágos, zöld leveles rojtos terítőt viseltek. A lányok feje általában fedetlen, hidegben fehér cérnakendővel előre kötött. A kendő sarkosan hajtogatott, a külső sarka takarja az alatta lévő. Előre húzták egészen (lásd: 19-es ábrát) a homlokig, haj nem látszott ki alóla. Fül mellett egy vagy két ráncba hajtogatták. A fehér kendőt legfeljebb 40 éves korukig viselheték. Azontúl nem

illik, „meg nem is mernék má főkötni.” 40-en túl a szolidabb, halványabb, sötétebb színek váltják fel az erőseket. Ha valaki eléri a 40–45 évet, és nincs leánygyermek akire hagyná, akkor „cifra ruháit” elajándékozza a rokonai között.³⁹ Lánczi Péterné 35 éves kora után cifra ruháit elajándékozta fiatalabb sógornőjének, rokonlányoknak.

Ha hétköznap vagy ünnepen végigmegyünk a sármelléki utcán, a járókelők között szépen határt vonhatunk: az idősebbek még mind viseletben járnak, a negyven évesek közül sokan kivetkőztek, a 35 évesek közül csak mutatóban akad viseletes, s ezen alul senki sem jár bőszoknyában. Az 1940 után születettek még gyerekként viseltek a *férühát*. Gergely Anna szépen mondja el a kivetkőzés folyamatát. „A negyvenbe születettek az 50-es években keszték fordéttanyi a viseletet. Addig férühába jártak. De má keszték a kendőjüket nem előre kötnyi, mind ahogy régen az asszonyok is, lányok is, hanem hátra huszták, hogy a hajuk kiláccott. Asztá nem-sokára levágatták a hajukat, meg egészruhát keszték viselni.” A 78 éves Lánczi Péterné derűsen jegyzi meg: „Istenem, mindég fordul a viselet! A fiatalok fordítyák, az öregek meg elhagyják.”

Egy 36 éves, fiatal menyecskével beszélgettem, aki elzött 4 évvel vetkőzött ki. Kérdeztem, miért, mi volt az oka. „Ez vót a kívánság” — felelte. Gergely Anna aztán kiegészítette. „Mer a testvérgyei mind egészruhások vótak má. Hárman vótak lányok, a rokonok, a szomszédok, a sógornője mind egészruhások vótak má, asztá eszt is rászették. A nap (anyósa) pedig nem szerette, hogy kivetkőzött. Sok szép ruhája vót pedig, heles vót benne. Oszta megpróbáta, fölötözött egészruhába, jóllát neki, asztá elhatta a viseletet. Haját még főtési hajtüre,” azaz kontyot fésül, de ő már főköttöt, gyöngyös-kontyot nem viselt soha.

A fiatalasszony azt mondta: „azér én sóse csinálók magamnak szükszoknyát, csak bővet. Magam vartam a fészoknyákat is, meg ezeket az ujjakat is. A régi ruháimat átalakítgatom, de azokat is bőre. Rakottra, huzottra, plissézozottra, mer én má szüköt nem veszek fő. Nekem az nem teccik.”

A kivetkőzés a fiatalok részéről elsősorban azért történik, mert az egészruha kényelmesebb, olcsóbb, és így modernnek érzik magukat. Mert a viseletben járókat a fiatalok lenézik, maradinak nevezik, és ha ma egy fiatal lány viseletben kezdene járni, óhatatlanul pártában maradna. Varga Andrásné így fogalmazta meg a róluk alkotott véleményét: „Aszt mongyák ránk, hogy maradiak vagyunk, mer viseletbe járunk. Pedig mink is menünk a divat után, hisze a réklit, meg a kötények is mindég mások.” — Természetesen, a várossit követő divat évről évre változik, míg a viseletben létrejövő változás igen lassú, s leginkább nem lényegyet érintő.

Az idősebb nők kivetkőzésének — mert ilyen is előfordul — csaknem kivétel nélkül betegség az oka.⁴⁰ Az orvos tiltja el a derekat szorító, hasat húzó sok szoknyát. Vargáné ennek ellenére sem hagyta el a viseletet, de nem a derekán, hanem csipő alatt köti meg a szoknyát, hogy ne húzza annyira.

A kivetkőzött idősebb asszonyok megtartják hajviseletüket, ruháik is mind bőszabásúak maradnak, és kötényt is viselnek nemcsak hétköznap, hanem ünnepen is. Régi ruháikat átalakítva viselik el, tehát lényegében nagy anyagi veszteségük nincs. Meleg alszoknyáikat átszabják ujjas hosszú ingnek, amit közvetlenül a testen viselnek.

A kivetkőzötték járása, ha csizmát is viselnek télen, nem változott. Ugyanolyan tempójú menés marad, kicsit előre döntött felsőtest, de természetesen elmarad a sok szoknyát ringató csipőmozgás. A fiatalabbak mozgása városias, könnyed, szabadabb, de kabátjuk pl. alul bő, és általában öves. A 40 évesek szinte kivétel nélkül ezt a derekon alul bő, öves kabátot viselik. Nem tudnak egészen elszakadni a viselettől, azaz annak jellegzetes vonását, bő voltát, ha jóval szerényebb mértékben is, de megőrzik.

A viselet változása természetesen magával hozza az új szépségideált is. Érdekes összevetni az idősebb nemzedék és a fiatalok szépségideálját. Előbb már leírtam az öregeket, ahol az erő, az egészséges szín, a gömbölydedség, a kackiáság jelentette a szépséget. A vékony, sovány embert csúnyának, sőt, betegnek, nem egészségesnek tartották. Az egyéb formák, mint láb, derék karcsúsága stb. nem jött számításba, esetleg a vé-

kony lábat takargatták és igyekeztek valami módon vastagítani. A mai fiatalok ideálja azonos a városi ízléssel. Karcsú, izmos termet, szabályos arcvonások, divatos ruhák, divatos szokások jellemzik a sármelléki fiatalság ízlését. Sokan közülük iskolába, munkába járnak a városba, külsejük, viselkedésük azonos a városi fiatalokéval. Ezek a fiatalok otthonukban nem túrik, vagy ha mégis kénytelenek túrni, szégyellik idegen előtt a régi rend szerinti falusi otthonukat, viseletes szüleit. Gyűjtés közben nem egyszer leszólják őket, hogy amit mondanak, babonáság, butaság és így tovább.

Természetesen ahogy a fiatal megvetéssel vagy kicsinyléssel elfordul az ősei által létrehozott anyagi és szellemi kultúra nagy részétől, az idősebb nemzedék ugyancsak helyteleníti a szerinte magukat túlságosan cicomázó lányok külső megjelenését, festett haját és körmét. Ezeket ma is hallgatólagosan, sokszor szóban is — „rossz” lánynak tartják.

Az otthon maradt fiatalok egyelőre teljes ízlészavarban vannak, mert elvetik ami régi, és válogatás nélkül elfogadják ami új, szerintük modern. Ez vonatkozik úgy a lakáskultúrára, mint az öltözködésre. Érdekes megfigyelni, hogy az általuk lenézett viseletből mégis mennyit átvettek, ha nem is forma, de bizonyos ízlés szempontjából. Így az erős, élénk színek szeretetét, és a mehökkentő színek egymás-mellettségét. Nagyon szeretik a piros, s minden élelenségben ehhez közel álló színű kötött kabátokat, pulóvereket, amelyekhez nyugodtan viselnek ettől teljesen elütő erős színű ruhát. Pontosan, mint anyáik, nagyanak, akiknek fiatalon legkedvesebb színük a piros volt, és öltözködési jelszavuk: „miné cifrább, anná szebb.”

A sármelléki viselet, bár jóideig dacolt a polgárosult viseletű környező falvak hatásával, mégis halódik, és teljesen el is tűnik a szomszédos Zalavár, Alsópáhok, Nagyrada, Balatonmagyaród hasonló viseletével együtt, mihelyt kihál a középkorú generáció.

Az ízlés, és ízlésbeli változás fejtegetése után most beszélünk kell a viselet módjáról, alkalmairól kiskortól egészen az öregkorig.

A kisbabák *pólaja* négyzetes volt,⁴¹ tulajdonképpen *fejvankos*. Bécsi piros, rózsaszín kanavász, kislányok és zsinor kanavász inganyagból készült huzatot húztak rá. Hétköznap fehér vagy piros *gatyafüzet*vel, ünnepen színes szalaggal kötötték át a láb felé eső végén sarkosan hajtogatott pólyát. Fél évig, gyenge gyermeket 8 hónapos koráig is *pólyáztak*.⁴² A csecsemők testét *háttu mazzagos* fehér ing fedte, fejükön két részből szabott színes főkötő, hétköznap barhentből vagy kartonból, ünnepen fehér kötött vagy a harmincas évektől boltban vásárolt. Pelenkájukat elszakadt, kimosott ingdarabokból szabdalták.

A csecsemők, mihelyt kikerültek a pólyából, nemre való tekintet nélkül kis „bécsi piros”, vagy kékfestő csipkés szelű szoknyát kaptak, az ún *ubbont*, melyet 4—5 éves, de leginkább iskolás korig viseltek még a harmincas évek közepén is.⁴³ Ha templomba, vagy más ünnepélyes helyre vitték őket, ugyanilyen szabású, de fehér színű csaknem bokáig érő ruhába öltöztették. A nagyon szegény családok gyerekei még iskoláskoruk első 2—3 évében is *kékfestő ruhába* jártak. Egyébként a kislányok 4—5 éves korban kaptak már kis nadrágot (lásd: 19. ábrát). Amint járnai tudott a kicsi, az anyák *kalapcipőbe* bújtatták lábacsukját, hogy föl ne fázzanak, gyenge talpukat meg ne sértse a fű és kő. Elhasznált kalapból vágták ki a gyerekek talpának papírra rajzolt méretét, kiszabták a felsőrészt is, összevarrták, és elöl egy kis piros szalaggal kötötték meg. Kb. a harmincas évekig volt ez így, azután már bolti cipőt kaptak a gyerekek.

„Hajuk, mind a kender, vállig ért. Csak egyéves korukban vágtuk le először, s a kocsierek alá tettük, hogy hosszúra nőjjön” — mondja Vargáné. A kislányok haját egyéves koruk után többet le sem vágták, hagyták nőni, és mihelyt fonni való volt, szépen hátrafésülték, és a kupájuknál egy ágba fonták. Végébe *mazzagot* fontak, és megkötötték, hogy föl ne bomoljon a fonás. Mire elérte az iskoláskort, a kislány hajviselete is megváltozott. 7 éves koruktól kontyuk volt, akárcsak a nagylányoknak, és többet le sem eresztették, csak elsőáldozó korukban egy napra.⁴⁴ Viseletük is megegyezett a nagyleányokéval. Ugyanolyan *karikós szoknya*, testhezálló rékli. (22. ábra.)

A most 35 évesek iskoláskoruban már kétágban hordták a hajukat. Kontyfésülés esetén 3 részre osztották hajukat T alakban, és 3 ágat fontak. Egyet a fejtetőn, kettő ágat meg fölmagasságban kétoldalt. A középsőt fejtetőn kontyba öszszetekerték, a másik két ágat meg rá, körbe. „Ollan vót, mind egy darázs-fészek.” A kupájukban (nyakszirtjükön) meg egy barna csat volt, ami tartotta a kontyot.

Mint fentebb említettem, elsőáldozásuk napján eresztették csak le hajukat. „8 évesen, másodosztályos korunkba áldoztunk” — mondják. Előző este megvizezték a kislányok kibontott haját, jó szorosan befonták több ágra, áldozás reggelén kibontották, kifésülték, és „szép göndör vót”. A hajbefonást, öltöztetést leginkább a nagyobb leánytestvér, vagy a szomszédban lakó nagyobb barátnő, rokonlány végezte. A század elején a kislányok fejére fehér és színes virágú mirtuskoszorút is illesztettek.

Öltözetük egyébként ugyanolyan volt, mint más ünnepkor, csak több volt rajtuk a fehér, nem voltak annyira *cifrák*, mint egyébkor. Varga Andrásné 1911-ben volt elsőáldozó. Öltözte: 4 kikeményített fehér ósoszoknya, „ami úgy át mind a buréttó.” A felső szoknya fehér alapon fekete pettyes, aljától arasznyira rózsaszín szalagot varrtak. „Kién rózsaszín vót, kién égszín, hogy cifrábbak legyenek a kislányok, ne csak fehérek.” Köténye fekete glott, réklje fehér kacamakjó. Lábán *féregombos cipő*, fehér harisnya. Kezében imakönyv. Elsőáldozó korukban kapták az első imakönyvet, vagy a mamájuktól, vagy az édesanyjuktól. Vargáné amerikai nagybátyjától kapta szép nagy imakönyvét.⁴⁵ „Az imakönyvet virágga kivart zsebkendőbe szoritottuk, mer akkó még nem vót zseb a kötényünkön. Édesanyánk csinátá a zsebkendőt, ő is rajzolta. Szépen összehajtogattuk, belefogtuk az imakönyvet, mellükhő szoritottuk, úgy mentünk a templomba. Szép vót ám, ahogy mentünk, a szoknyák csak úgy pödöröttek. A kislánkori ruhánk is *fészárig* ért, mind a nagyoké. Köllött a hosszú szoknya, mer akkor még nem hortak bugyogót az asszonyok se, lányok se, gyerekek se. Rövid ruhába, bugyogó nélkül nem lehetett lehajóni!” — fejezi be Vargáné.

Az elsőáldozó kislány édesanyjával és nagyanjával megy a templomba, esetleg nála idősebb szomszédkislányok is vele tartanak. Édesanyja — ha fiatal meg — cifrában van, nagyanja sötétben, leginkább feketében.

A hétköznapi ruhájuk „legfőbben piros, meg balatonkék”, a rékli színe inkább más legyen, mint a szoknyáé. Kötényük is balatonkék. „Miné cifrább, tarkább legyen, anná szebb.” A hétköznapi és iskolai ruha alatt nem fehér, hanem színes, keményített alszozoknyák voltak.

Hogy mennyire szerették a tarka viseletet, álljon itt egy kis epizód Varga Andrásné életéből. Egy nyári vasárnap kapujukban állt, készült misére. „Emlékszem, fehér rékli vót rajtam, 8 szeles kasmérszoknya — képzőlle millen bő vót — alatta 4 keményített fehér ósoszoknya, nyakamba kékfűdő, piros-virágos gombos terítő, lábamon féregombos cipő, fehér harisnya, kezembe a nagy imakönyv. Arra ment egy asszon — sóse felejttem el — aszt monta: jaj, de heles vagy, de szép cifra vagy! Szép is vót ám” — simogatja a gyerekkorból megmaradt ruhákat.

Terített, azaz vállkendőt télen-nyáron hordtak a nyakukban. Háromsarkosan hajtogatták, mellen keresztben átvették, hátul derékon kötötték meg. (Lásd: 12. ábrát.) A terítő anyaga lehet selyem vagy kázmér. Sarka derékig ért le, és látni engedte a gondosan és előírás szerint megkötött kendővégeket, melyek a két csipő felé hajoltak. A nyári terítőt a rékli fölé vették. Télen a rékli fölé, ha az vékonyabb volt, meleg *puruszlit* öltöttek. A puruszli vagy pruszli derékon alul érő, ujjatlan, bélelt mellény.⁴⁶ Erre kötötték a terítőt. De sok kislánynak volt színes *hárszkenője* is. Kék, zöld, piros. A hárszkenő máig kedvelt viseleti darab az idősebb — 50 éven felüli — nemzedéknél, míg a vállkendő divatja a húszas években végetért, s azóta csak rékliben jártak nyáron a templomba. Még elvétve egy-egy öregasszony teríti magára nyáron fekete selyem — talán éppen jegyajándékul kapott — vállkendőjét. (Lásd: 19. ábrát.) Ahogy a kislányt 7 éves korától felnőtktént öltöztették, úgy gondoskodtak arról is, hogy belőle majdan dolgos, ügyes nagylány, jó háziasszony váljék.

6 éves kortól libalegeltetés, kisebb testvéreire való ügyelés, söpörgetés, mosogatás, a baromfiak vizéről való gondoskodás már mind a kislány feladata. 7 éves gyerekek ebédet küldenek a mezőre, 9 évesen kapál a felnőttekkel, vizet hord az aratóknak, és kötelet terít, 12 évesen markot szed, különösen ha erősebb, fejlettebb alkatú. Ritka az olyan 12 éves lány, akire egyszerűbb ételek készítését ne lehetne rábízni. S míg nyáron a mezei munka tanulása járta, a korán estebe hajló téli délutánokon ablak elé telepedve varrogatni, hímezni, fonni tanította az édesanya a kislányt. „Télen, mikó kimutak a lányok az iskolábu, singótek, kötötték a gombos kapcát, fonták a kendert” — mondják az asszonyok.

Kezdetben rongydarabra rajzolgatták a zsebkendő mintákat, s azt öltöztették, majd megpróbálkoztak igazi zsebkendő varrással is. Az ügyes, tanulékony lánykáknak hamar híre kelt. De nemcsak a gyereklány ügyességét, tudását gyarapították a szülők, hanem gondoskodtak kelengyjükről is. „Má mikó iskolába jár a lány, akkó má kezdik neki szüettni a ruhát. Kenderbü, meg pamutbu szüetettünk.” Ha a kislány kimaradt az iskolából, tulajdonképpen nagylányi jogai voltak, pl. elmehetett a bálba a 14 éves is, ha tudott táncolni, de azért nem számított még igei nagylánynak, mert „illen kis taknyosokat nemigen híjtak el” — mondja Lánčiné. A kislányok állandóan figyelték a nagyokat, hogy azok miképpen viselkednek, hogy mozognak bizonyos alkalmakkor,⁴⁷ és ők is utánozták egymás közötti játékaikban. Vargáné meséli: „Mikó kislányok vótunk, és a templomba a padok előtt átunk, akkó mindég hátra lesekettünk, mit csinának a nagylányok. Láttuk, hogy letérdelnek a jobb térdükre, a balra meg fölállitva tették a becukott imakönyvet, és arra támasztották a bal könyöküket.” De maguk az édesanyák, nagynyák is figyelmeztetik a kislányokat, hogy ülés közben ne vessék szét a lábukat, kezüket ölükbe tegyék, üljenek egyenes derékkel akkor szóljanak csak, ha kérdezik, különösen idegen helyen. Ha otthon vannak, és idegen, vagy szomszéd, vagy udvarló jön a házhoz, sohasem szabad tétlen dőzsel lenni. Ezt így fogalmazták meg: „A lánának illet dőgozni valamit, hogy lassák, ügyes, dőgos. Ha egész nap nem is csinált semmit, de idegen jelenlétébe horgót vagy vart valamit.” Idegen jelenlétében nem illet sokat enni, vagy többször szedni, viszont ha másnál volt, és kínálták valamivel, nem illet elfogadni, csak többszöri szabadkozás és kínálás után. Ilyeneket mondtak: nem azér gyüitem ám; köszönöm, most ettem otthon is, nem vajok ehese stb.

Már a viseletbe — azaz sokszoknyába — öltöztetett kislányt tanítják a helyes mozgásra: „egyenesen járj, ne bukty le, (azaz ne hajtsa le a fejét), ne ugy menny, mintha fábu lenné, riszál meg egy kicsit a derekad.” Nem illet utcára menve — különösen vásár- és ünnepnap templomba igyekezve — viháncolni, jobbra-balra nézegetni és nevetgélni. A lányok akkor mentek szépen és illedelmesen, ha egymás mellett, esetleg összekarolva 3—4-en, himzett zsebkendőjükbe tartak nagy imakönyvüket mellhez szorítva végigrintak az utcán, „hogy jó vót utánnuk nézni. Csak ugy ringott a sok kikeményített szoknya. Mer ünnepre egy-egy lány fővett 5 kikeményített alsószoknyát, föléje a szines fölszoknya, fekete kötény.” „Ugy át az emberen a sok szoknya, mint a buréttó. Monták is: hü, nektek ki köll nyitni a templom mindkét ajtaját, hogy beférgetek. Mikor meg letérdetünk, a szoknyák alla át a földön, mind a buréttó, és főgyütt egészen a hátunk középig.” A templomban hátul álltak baloldalt. Énekeltek, de a nagy csatos imakönyvet nemigen nyitották ki. Az viseleti tartozék volt, minél nagyobb, annál szebb. A gazdagságot is jelképezte, „mer akinek nem vót, nem is vót gazdag lán.” A húszas években a nagyméretű imakönyveket drága pénzért sem lehetett már kapni, így kezdett kikopni a viseletből. Szertartás alatt beszélgetni, nevetgélni, a legények felé nézegetni tilos volt. Az ünnepnapon viselkedés fokozott szolidaritása természetesen nem ok nélküli. Templom körül állnak a férfiak, ilyenkor gyűlik össze a falu apraja-nagya, tehát mindenki-re és minden mozzanatra jut egy-egy figyelő, rosszalló vagy helyeslő szempár — s utána száj is. Különösen kell vigyázniok az eladó lányoknak. Délután — litániáról jövet — már oldottabb a viselkedési mód, mint ahogy lazább az öltözködés is, pl. meztláb mentek — szabad nevetgélni, álldogálni, fia-

talemberekkel játszani. Mindent mértékkel, ezt mondanom sem kell.

A túlságosan merész viselkedésű, szabadabb szájú lányokat általában elítélték, „rossznak” tartják. Megszólják a „megbotlott” lányokat, de van egy bölcs közmondásuk is: Kislányos asszon ne szőjja meg a nagylányos asszont!

A lányok, illetve fiatalok vasárnap délutáni szórakozása igen változatos volt. „Akkó még az uccán is jáccottunk, nem vót egy fija autó se” — mondják az idősebbek. Labdáztek (rongy- és szőrlabdával), árkot ugráltak stb. Azonban a nagylányok kedvelt szórakozását a tánc adta. Táncmulatság ritkán szokott lenni: karácsony napján, húshagyókor, húsvétkor és búcsú alkalmával. De egy időben — úgy a húszas évek táján — a faluban megtelepedett egy amerikai korcsmáros, aki csaknem minden vasárnap, litánia után, táncot rendezett, ahol a fiatalok estig táncoltak. Bálba a félünnepi ruhájukat vették fel, nem a rangosat. Amit nem sajnáltak a portól, az izzadt tenyerektől, s amit könnyen ki tudtak mosni.

Vargáné így emlékszik: „Monták is nekünk az öregek: tik mindenhová elmentek, ha egy kukorica muzsikát rángatnak, oda is. Mink lányok — szővi tovább — 4—5-en összefogóztunk, úgy mentünk a bálba. De nem mentünk ám be, mert udvarba vót a bál, hanem megátunk a *lesőbe*. A legények meg ittak ott benn, és amikor megszólalt a fuvószene (falusiak vótak) a legények összebeszédtek, ki kit hi el, asztá odagyüttek és monták: Szabad kérem? — Mi meg aszt feletük: — Kérem! és mentünk. (Jót nevet azon, milyen szertartásosak voltak ezek a szavak a hétköznapi érintkezésükhöz képest.) Tánc végén kiszalattunk a lesőbe. Ha valaki többször elhijta ugyanazt a lánt, arra ráfogták, azt akarja evenni.” A fiatalokkal régen nem mentek el a szülők a bálba. Viszont szigorú intellekkel engedték el a lányokat, és általában megparancsolták, mely órára legyenek otthon. A szigorúan nevelt lányoknak éjjeli mulatságon nem szabadott részt venniök, bármily keservesen sírtak is szüleik kérelhetetlen keménysége miatt. Akit nagyon táncoltattak a bálban, az vagy kiválóan jó táncos volt, vagy „rossz lán”. Arra is rámondták, hogy rossz, aki éjjel sokáig maradt a bálban. Az már nem illet rendes lányhoz.

Az anyák azzal a szavak mögött rejlt mélyebb intellemmel szokták útra bocsátani leányait a bálba: asztá nekem ne-hogy gyüörtt legyen a ruhád!⁴⁸ Az ecceri asszon is elengedte a lányát szép fejr ruhába, aszonta neki: ha hazagyüssz a bálbu, akkor is illen legyen, ne gyürekes. Asztá mégis gyürekes lett, de nem mert hazamenni úgy, hanem kértet vasallót. Mikó hazament, az anyja megnézte és megdicsérte: jó van lányom, ugy gyütté meg, ahogy ementé” — mondja az egyszerű lány történetét Vargáné.

A lánytól ugyanis a legteljesebb tisztaságot követelték meg. Férfiakkal kapcsolatban nem volt annyira szigorú a közfelfogás, de a túlságosan kicsapongó legények viselkedését már helytelenítették, mégpedig jövendő családjuk szempontjából. Azt tartják, hogy a kicsapongó élet következményei a gyerekeken, az utódokban öltenek testet, mert az „Isten nem bottal ver!” Mint mindenre, erre is akad szemléltető és intó példák. „Vót a faluban egy férfi, gazdag és szép, de igen rossz életü. Az asztá megnősült, és evett egy igen rendes lánt. Született több gyerekük is, de csak kettő maradt meg. De azok magukon viselték a zapyuk életének a nyomát, mer ollan vékonyak, ollan cilinkapilinkák. Semi formájuk, csak az a nagy szemük.”

A fiatalok tehát a jövő nemzedék egészségéért, erős munkabíró voltáért is felelősek. Gyengealkatú, korcs parasztság nem bírja a nehéz fizikai munkát, a földműveléssel járó sok fáradságot.

Az eladó lány helye a családban az anya után következik, ami a munkát és a felelősséget illeti. Főz, mos, ellátja kisebb testvéreit, mezőn kapál, markot szed, itthon megeteti az állatokat, fej. Télen fon, varr. Tehát birtokában van mindannak a tudásnak, ami feljogosítja őt a családalapítás vállalására. Sőt, szegényebb családoknál napszamba is eljárt, így teremtetet elő kelengyjét, ruházatát. Rábízták a piaci árulást, vehetett magának ruhát, amilyet akart, a lány ritkán merte áthágni a kialakult rendet. Ugyanakkor teljes engedelmséggel tartozik szüleinek, ők parancsolnak neki, és szabják meg napi elvégzendő munkáját. Sőt, szórakozásában is az általuk meg-

adott mértékben kellett alkalmazkodnia. A lány életébe, párválasztásába beleszólhattak a közeli rokonok is. Ez az állandó szülői korbácn tartás, az engedelmességre szoktatás, csak előkészítés az asszonsorsra, ahol az anyós, az após, az idősebb sógorasszony stb. mind bizonyos parancsolási joggal rendelkezett a közéjük került újasszony felett. S ha otthonában nem szokott az engedelmességhez, bizony keserves élete kezdődött.

A házasságnál igen fontos szempont volt a lány családi helyzete. Milyen a családja, módos, vagy szegény, lenézett vagy tekintélyes. Nem hiába mondja a közmondás: Nézd meg az anyját, vedd el a lányát! Aztán megnézik azt is: árva-e, öregek-e a szülők, hány testvére van stb. Vargáné mondja: Mer engem is el akartak commendáni egy legénnek, de aszonta: fiató még a zannya, soká kap jussot! Mer aki árva vót, meg akinek pénze vót, azt hama vitték, mer az mingyá vitte a hozománt. Azért vót régebben az a szokás, hogy akinek lánya vót, az akkó má hama sötétbe ötözött, hogy öregebbnek lássák. De akinek fia vót, az soká viselhette a színes ruhát, annak nem köllött fény, ha fíjatalabbnak is láccott.⁴⁹

Az eladó lány szülei alkalmas időben vagy helyen elmondták, mit adnak lányukkal hozományként, így adva tudtára a falu közvéleményének, mire számíthat a jelentkező fiatalember. Néha tréfás kimenetelű is volt egy-egy ilyen kommentálás. Volt a faluban egy ember, aki így ajánlotta a lányát: aki elveszi az én lányomat, kap egy marhát. Rajtakapott a falu, és mondogatták: Ej, de marha lánya van nekijje. Egy-egy ilyen csúfolódás néha évekre hátrébe szorította a lányt, és nehezebben ment férjhez, mint egyébként.

A házassalandók szem előtt tartották, hány felé oszlik a családi vagyon, azaz hány testvér van a háznál. Sármelléken a század elején nem szerették a sok gyereket, és ha volt, csak bánatnak, tehernek tartották. Különösen a nagylányok szégyelltek — és szégyellik ma is! — ha anyjuk szül, amikor már első gyerekei nagyok. De még a rokonok is helytelenítik, és hangot adnak rosszallásuknak. Az egyik adatközlőm meséli: „Édesapámnak is megmonta egyik rokonasszon, mikor megszületett az utolsó kistestvérem: Jóska bátyám, így nem lesz ám jó! Leüeti ám a Julit, ha még lesz gyerek, mer nem gyut anyyi! Én má 16 éves vótam, mikor még lett gyerekek. Aki érdeklődött is utánnam, visszamonta, mer még lett gyerek. Én nem tehettem róla, hogy lett. Nem örültem neki, de mit tehettem? Édesanyám se örült, mer szégyőte nagyon, mer 37 éves vót. A rokonok meg aszt szégyőté, hogy én má nagy vagyok. Anyám is annyira dugta. Mikor lefeküdtem, akkó varrta a kis ingeket. Én meg csaknem sirtam az ágyban.”

A rokonok is beleszóltak a házasságba. „Mikó én férhómentem az uramhó, akkó vót egy zalaapáti jelöltem is. Gondókottunk, hogy melliket válasszam. Akkó együtt egy rokon ember, megverte a zasztót, ne menyek én sehová, jobb lesz Égenfődön, mit csinánék Zalaapátiban.” — Így is lett. Itt marattam. Sármelléken az vót a szokás, ha lehetett, ide mentünk férhó. Az a mondas járta: a maga falujában nem jó neki az illen, de máshunna jó az amollan is” — teszi még hozzá Vargáné. Ezért adódott elő az a helyzet, hogy igen sok közeli rokon, unokatestvér házasodott össze. Az egyik adatközlőm pl. első unokatestvérel kötött házasságot. Nem aprózódott el a birtok. Számítalan esetben a birtok játszott szerepet. Mondják is: A szív szeret, a birtok visz. M. Gy.-re pl. azt mondták: „Elég gazdag vót mind a kettő, összeillettek birtokbu is, korbú is.” „Vótak itt ollan gazdag lányok, fölötöztették őket, mind egy tusakot, és má 16 éves korában férhóadták” — mondja Bószéné.

A legények, míg udvarolni jártak, kezét fogták a család tagjaival, a lánnyal is, ezután az eladó lány egy széken ülve szorgalmasan öltögetett valamin, hogy dolgosságát mutassa. Ez kötelező volt, hozzátartozott a paraszti illemhez. A legény csütörtök, szombat és vasárnap látogathatta meg a lányt.

A lánykérés mindig egy kérővel történt, akit a fiatalember magával vitt. Ilyenkor még nem adnak határozott választ sem a szülők, sem a lány, hanem azzal ereszti el a kérőket: majd meggondólluk. Aztán elkezdődik a suttogás, beszéd ismerősök, rokonok között: jó lesz, megfelelő lesz stb. Ha a lányos család az igen mellett döntött, akkor a lány egy este a legénynek egy fehér, slingelt szélű, mind a négy sarkában más

színű és mintájú, saját kezével varrt zsebkendőt ad. Amikor átadta a zsebkendőt, akkor már kikisérhette a lány a vőlegényt a kiskapuba. Zsebkendőadás után hamarosan megtörtént az eljegyzés, amit *kézfogónak* neveztek. Ilyenkor adja át a lány a vőlegény násznagyának a selyemkendőket. Ha másfalusi a legény, akkor szépen becsomagolva, színes szalaggal átkötve, ha helybéli, szabadon. A násznagyok pedig utcahosszat lobogtatják és kiabálnak: gyertek ki, nézzétek meg a selemkendőt!

Módosságától függően ad a lány 3–6 kendőt. Vargáné adott: fehér, piros, sötétkék, kávészínű selyemkendőt. Esküvő előestéjén ezt a vőlegény visszaviszi egy kis bugyorbán, és visszaadja. Ez azt jelenti: nem kell már a zálog, holnap esküszünk.

Ha a lány visszamond, a jegykendők a legénynél maradnak. Ilyenkor a legény, hogy mutassa, mennyire nem tördök a visszamondással, a fára akasztja, vagy csizmájába kapucán használja a kendőket úgy, hogy a szárból kilóg a kendő sarka. Ha a legény mond vissza, akkor a jegykendőket és a zsebkendőket is odaadja a lánynak.

Kézfogáskor a legény a lány markában hagyott 50–100 pengő foglalót. Aztán megkezdődik az alkudozás, hogy gyermektelenség esetén az előbb elhaló fél mit hagy a másikra. A nő a férfiak által ajánlott földnek felét szokták jegyezni. Általában a férfi egy holdat, a nő 1/2 holdat ajánl, mert a nő egy ágyat és 2 párnát is hagy az urára, ha meghal. Mindezt a möringlevél rögzíti. A möringlevél csak az első gyerek megszületéséig érvényes, mert akkor már van örökös.

A sármelléki esküvők időpontja vasárnap délelőtt volt. Nagymise után.⁵⁰

A menyasszony maga öltözködik. Kiss Jánosné 1914-ben esküdött. Ruhája: vörös kaszmir szoknya, ibolaszín bíbor dómánrékli, fekete kötén, briner cipő, fehér gombos harisnya. Fején apróvirágos fehér koszorú, kezében kivarrott zsebkendő és olvasó.

A koszorúslányok és koszorúasszonyok fehér kötényben voltak.

Matyi Györgyné 1919 februárban viselte a maga varrta ruhát: 5 fehér kíményített szoknya fölött bordóbársony szoknya, ugyanilyen kacamakjó, gazdag csipke és zsinórdíszel, kávészínű, hosszúujjú terítővel. Fekete kötény, színes virágú koszorú, féregombos cipő, fehér gomboskapca egészítette ki menyasszonyi öltözetét.

Lánczi Péterné esküvője 1926-ban volt: 4 fehér, kíményített ósósoknya, lóherleves kávészínű szövetsoknya, ződ bárson rékli (testhóálló), fekete fedák kötény, nyakában rózsaszín rojtos terítő, fején apró kék-fehér virágú koszorú. Lábán fekete félcipő fehér gomboskapcával, kezében zsebkendő, imakönyv.

Sipos Józsefné 1928-ban lépett oltár elé. Sármelléki születésű, de cselédként dolgozott az uradalomban, és ez viselétlen is meglátszott. „Ibolakék szövetsoknya, ugyanilyen rékli, rancos fekete kötén, fején fehérvirágos koszorú, lábán barna félcipő és sima fehér harisnya.”

A menyasszony felöltözése után kilép a ház elé. Mindenkitől elbúcsúzik illendőképpen. Kocsira szállva komolyan ül a násznép között, általában a menyasszonynak — eljövendő élete komolyságának tudatában — komolyan kell viselkednie. Nem szabad nótázni, nevetgélne, meglehetősen passzív résztvevője a lakodalomnak.

A szórakoztatás szerepét átveszi a koszorúslány, aki ünnepi cifrába öltözik. A század elején fehér kötényt kötöttek a nyoszolyóasszonyokkal együtt. Egyébként sohasem viseltek fehér kötényt, csak elsőáldozás vagy bérálás esetén fordult elő a módosabbaknál. Szegényebb emberek egy alkalomra nem vettek fehér kötényt gyerekeiknek. Dalaik között is szerepel olyan, amelyik viselötük tetszetős voltát dicséri:

„Ecetet a csikra, mézet a mácsikra,
Vörös kaszmer szoknya, fehér gomboskapca
Illik a lányokra.”

A menyasszony főszereplővé válása az éjféli, amikor megkapja a *kontyot*. A násznép egy külön szobába vonul, ahol a nyoszolyóasszony (újabbán koszorúasszony) kontyozza

fől, tőle kapja az újasszony az első kontyot, amit *neccnek*, *hátrakötőnek* is neveznek. Lebontják lányi kontyát, mely 3 ágú volt, s megfésülük az asszonykontyot, mely fejtetőn is 2 ágra oszlik, szemben a lánykori 1 ággal. Ehhez járul még a fül mellett két hajfonat. (Nem mindenkit fésültek így, sokan megtartották háromfonatos kontyukat asszonykorukban is.) Miközben fésülük az újasszonyt, a nészép éneklí:

Édes, kedves göndörhajam hová lettél?
Ugyis talán fésű alá tekeredtél.
Oda bizony, oda ám,
Le sem ereszkedem már, sohatöbbé.”⁵¹

Ez a dal még korábbi, egyfonatos hajviseletre utal, amikor a lányok copfba fésülték hajukat. Az ének és a kontyolás ideje alatt a menyecskének sírnia kell. Ha nem nagyon akar, még biztatják is, hogy jó fejős legyen a tehene.

Az újonnan fésült konytra húzzák a fehér *főkötőt*.

A fiatalasszony kontya színes, „égszínkék, ződ, rózsaszín, ciklámen.” Bársony, szövet, vagy glott. A kontyot gazdag színes gyöngyhímzés és ragyogó teszi csillogóvá, ékessé. Hátul pedig óriási, általában a konty színével azonos, de sötét árnyalatú, széles, 6 ágú csatra kötött pántlika, szalag van.

A kontyolás után táncol az újasszony a pénzért. „Akkor keresi meg a bőcsőre meg a pólóra valót” — mondja Krá-nitzné. Lakodalom után aztán bevonul a fiatalasszony új életébe, többnyire valamilyen népes nagycsaládba, magával vive kelengyéjét is.

Kiss Jánosné hozománya 1914-ben:

- 1 db sifonér (nénje 1905-ben még sublótót kapott)
- 3 db cüpdő (egy ünnepi félcipő, egy ünnepi magasszárú, egy félünnepi magasszárú)
- 2 db csizma (egy ünnepi, egy dologténapi)
- 15 db szoknya, ünnepi
- 9 db szoknya, dologténapi
- 7 db ósósoknya, ünnepi
- 5 db ósósoknya, dologténapi
- 15 db rékli, ünnepi
- 5 db rékli, dologténapi
- 7 db terítettő (kávészín, piros, rózsaszín, fehér, ződ, fekete, bordó)
- 1 db hárászokendő (zöld)
- 1 db kismagyokendő (szövetből)
- 4 db lepedő (kendervászon)
- 10 db széles piros hímű szakasztóruha
- 10 db keskeny piros hímű szakasztóruha
- 4 db kosárruha (széles hímű)
- 12 db abrosz
- 6 db vánkös huzattal
- 4 db dunnyha (4 szeles)
- 2 db párna (3 szeles, 2 ujjnyi széles piros hímű huzatban volt. Ezzel soha nem takarózott senki, csak anyáról lányra szállt.)
- 20 db fejkendő (kazsmír, delin, szövet)
- 10 db főkötő („nem vörtak sokat, mer aszt monták, anyi csalággya lesz.”)
- 2 db konty bársonyból, gyöngyös, pántlikás
- 1 db konty dologténapi kázmérból gyöngy és pántlika nélkül

Sipos Józsefné cselédlány hozománya (1928)

- 2 pár cipő (1 hosszúsárú, egy félcipő)
- 1 pár csizma, dologténapi (ünnepre a cseléd nem viselt csizmát)
- 3 db fehér alsósoknya, ünnepi
- 6 db tarka alsósoknya, dologténapi
- 5 db szoknya, ünnepi (közte volt egy fekete bársony réklivel együtt)
- 5 db szoknya, dologténapi
- 2 db ünnepi hárászokendő
- 3 db viselő hárászokendő (kishárász, a cselédek nem viseltek olyan nagyot, mint a faluban)

- 20 db fejkendő (ünnepi, menőre, dolgozni, otthonra) terítője nem volt, cselédek nem hordták
- kontya nem volt, cselédek nem hordták
- Egyedül volt, otthon maradt, minden az övé lett „szeg-tü szegig”, „kisszegtü nagyszegig” — mint mondta.

Varga Andrásné hozománya (1928)

- 1 db nagy szekrény („de nem volt elég nagy ahhoz, hogy minden beleférjen.”)
- 10—12 db ünnepi szoknya (fele szövet, fele selyem)
- 10—12 db rékli (fele szövet, fele selyem)
- 5 db félünnepi szoknya
- 3 db dologténapi szoknya
- 5 db fehér ünnepi alsósoknya
- 5 db tarka hétköznapis alsósoknya
- 2 db fekete glott kötény, ünnepi
- 2 db fekete glott kötény, félünnepi
- 4 db balatonkék hétköznapis kötény
- 4 db gyapjú delin ünnepi fejkendő
- 4 db selyem ünnepi fejkendő
- 3 db fehér cérnafekendő, hétköznapis
- 6 db téli hárászokendő (zöld, kék, rózsaszín, fehér, drapp, kávészín)
- 1 pár csizma, ünnepi
- 1 pár csizma hétköznapis
- 1 pár fekete magasszárú jegycipő
- 1 pár fekete félcipő
- 25 db kenyérruha
- 8 db törülköző
- 10 db abrosz (volt köztük damaszt is)
- 6 db lepedő (kendervászon)
- 3 db dunna (4 szeles)
- 7 db vánkös (Édesanyjától ötöt kapott, egyet-egyet két nagyanyjától)
- Két keresztanyjától 1—1 damaszt abroszt és 1—1 kávécsészét kapott.

Az édesanyja által adott vászonlepedők teljesen újak, fehérítetlenek, mosatlanok voltak. Ezért elhozta magával azt a lepedőt, amin otthon feküdt, mert az már mosott volt, fehér.

A felsorolt kelengye vászonholmijai mind a maguk megoldozta és fonta kenderből készültek, és a környező falvak — Zalavár, Szentgyörgyvár, Keszthely — takácsai szőtték meg. Vargáné vászonholmiját a Keszthelyen élő, 1964-ben, 90 éves korában elhunyt Varga Bertalan készítette meg. De kelengyéje között akad néhány darab nagyanya és édesanyja kelengyéjéből is, amit külön szeretettel és kegyelettel őriz, előszedéskor megsimítja, szinte becézi. Saját kelengyéje is mondhatni hiány nélkül megmaradt, és jónéhány ezek közül sohasem került a párlóba, csak évenként egyszer-kétszer lát napvilágot, ha szellőztetés miatt kiterítik az udvari kötelekre. A hajtások mentén már egészen *meghamvasodtak*. Ruhái közül is igen sok megmaradt, különösen az ünnepiek. Nem került sor az elviselésükre. Rékliből is maradt épp elég, amelyet idővel kihíztak, eldobni vagy egyéb rongynak fölhasználni sajnáltak, és most hevernek kihasználatlanul a szekrényben, vagy idővel átalakítják, mint felesleges darabokat fölzsabdallják, rongyként elhasználják.

Mert a ruháknak nem azonos a sorsuk. A bársonyruhát nemzedékek viselték, vigyázták, gyakran szellőztették, hogy bársonya ki ne hulljon, meg ne kopjon, a rékli nyaka ne legyen piszkos. Csak különösen ünnepélyes alkalomkor vették föl, mint esküvő, búcsú, húsvét, karácsony. Egész életüket kiszolgálta, sőt át is öröklődött, hiszen annyira megkímélték. Még megkopott voltában sem jutott a közönséges anyagok sorsára, a széthasításra, hanem szétfertették, és kevésbé kopott részéből — ilyen pl. az eleje, a *simája*, amit a kötény védett, és nem volt ráncolva — a kisebb lányoknak szoknyát, réklit, puruszlit varrtak, s még számos esztendeig viselhettek.

A bársony réklikeit is így alakítják át, puruszliknak, de csak akkor, ha nem túlságosan *zámedlizett*, mert az a kifejtéskor igen csúnyán látszik.

A hétköznapis ruhákat egészen addig viselték, míg teljesen kifakultak, és kezdtek málladozni. Ezeket a ruhákat sem

27. Délutáni pihenő az árokparton.
27. Nachmittagspause am Grabenrand.
27. Sieste sur le talus.
27. Послеобеденный отдых на краю рва.

dobják el, hanem fölhasogatják csizmába, bakancsba való kapcára, ablakmosó rongynak, mosogató rongynak, vagy az ágyderékban a deszkára teregetik, hogy a szalmatöredék ne hulljon a padlóra. Rossz szoknyát terítenek a kislábak, kiscsirkék alá a földre, meg a kosárba, ahova fölszedik azokat. A földéken madárijesztőt öltöztetnek belőle, ajtó elé teszik lábtörlőnek, vagy odaadják a cigányoknak. Minden agyonhordott ruhadarabot tudnak értékesíteni. Egy-egy tisztára mosott rongydarabot zsebkendőként is használnak. A jobb részeket félreteszik foltnak. A kislányok rongybabát, rongylabdát varrtak belőlük.

Nem megy kárba a harisnyaszár sem. Dohányzacskó, rongylabda külső borítója, madárijesztő feje készül belőle. A kézi kötésű gomboskapcát — divatjuk múltán fölbontották, és mellényeket kötöttek belőlük.

Színes gombos terítők nagyrészt ma is megvannak a szekrényben. Szépnek tartják, és sajnálják elhasználni. Ha lehetőség adódik, eladják népitáncosoknak. Egyébként a szobában sezlón- és heverő takarónak is felhasználják. Egy darabig még szellőztetik, aztán a fiatal nemzedék már nem kíméli. Kidobják a szekrényből.

A fiatalasszony helye a családban attól függött volt-e már előtte idősebb menyecske. A fiatalasszony télen főzött, mosott, kenyeret sütött, foltozott, urának még legénysorban levő öccseire is gondot kellett fordítania. Nyáron mezőre járt, akkor a házkörüli teendőket átvette az anyós, csak a mosás, meszelés maradt a fiatalasszony dolga.

Sármelléken gyakori volt, hogy egy-egy udvarban 3—4 család is lakott. A megduzzadt létszámú családok nehezen szorongtak a nem ritkán csak „3 derékbu álló” (szoba, konyha, kamra) helységekben. Ha az öregek csak egyik gyerekükkel éltek, akkor övék maradt a szoba, a fiatalok a kamrában háltak. Vargáné édesanyja 1901-ben ment férjhez, ahol a „napán” (anyós) kívül volt még a házban 3 legény, meg egy leány. Aztán hamarosan megnősült közülük egyik, ő is a családban maradt. És összesen volt 3 *derék!* Külön aludt az anyós, a többi közös szobában, kivéve a legényeket, akiknek az istállóban volt az éjjeli vackuk. De a fiatal házások is sok helyen kint aludtak az istállóban, mert emberibbnek, „rendesebb dolognak” tartották.

Már a körülményekből — az istállóban szalmavackon alvás — is adódik, hogy az éjjeli tisztálkodással nem sokat törődtek, és nem vettek magukra külön jó ruhát. A munkára használt ruhájukat este ledobták a szék karjára, vagy a falra szerelt fogásra, szegre akasztották, és *hálósoknyát* meg egy *hálóüngőt* vettek fel, és vesznek ma is leginkább. Ezek általában agyonmosott, foltos, szakadt ruhadarabok, melyek a viselésből már kiöregedtek. Így kímélik a ruhájukat. Nem

kell annyit mosniuk. De a legtöbb asszony a nappal is viselt pöntöben és ingben alszik. Hajfonataikat leeresztik, fejüket fedetlenül hagyják, kivéve az érzékenyebb asszonyokat, akik kendőt kötnek. Aki a sármelléki viseletet hordja, fedetlen fővel sohasem jár. Főkötő, konty, kendő borítja fejét, megszokta. 34 éves adatközlőm mondta, nem is tud hajadonfővel járni, mindjárt megárt neki minden kis huzat.

A fiatalasszony kötelességei közé tartozott, hogy esküvője után 9—10 hónapra, legfeljebb egy évre feltétlenül szüljön, egyébként megszólták, hogy mesterkedett, vagy, hogy megrontották. Vargáné édesanyja 1901 februárjában esküdt, s első gyermekét 1902 decemberében hozta világra. Így meséli: „Má nagyon soká születtem. Szitták is anyámat, hogy nincs gyerek. Má arra gondoltak, hogy valaki megtette neki (megrontotta), hogy ne legyen. Na, asztá rádupláztak, lett 7.” Pedig Sármelléken nem volt kedves a sok gyerek. Megosztotta a vagyont. Inkább kedvelték az egy vagy két gyereket. Varga Andráséknál 4 született, ez már a sármelléki megítélés szerint sok. A szegényeknél mindig több volt a gyerek, mint a gazdagabbaknál. Két sógornőjének sem született gyereke, de őket „nem lehet megszóni, mer lehet, sóse akart lenni. De akinek egy van, több is lehetne. Még a nagyanyámék üdejében megszóták, ha valakinek csak egy vót, mer ott má mesterkettek. Vótak kuruzslók, akik sáfránt itattak, vagy az asszonyok magukat megkotorták, és szépen belementek a koporsóba.” E században már az egy gyerekesek mondtak lekicsinylő véleményt a sok családokról ilyen szóval: „Na, ezek a kenyeretlenyek! Pedig közmondásuk azt tartja: Jobb, ha több gyerek van. Mer ha az egyik kilőki, a másik behúzza a szőlőt.” (Gergely Anna)

Az ikreknek sem igen örültek. Nagy volt a gyerekhalandóság, de nemigen törődtek vele. Nem mentek orvoshoz. Ha sajnálták is a kicsiket, nem csináltak nagy ügyet belőle, mint az gyászukban is megnyilvánul. Azt tartják, gyereket a legkönnyebb „szerezni”.

Az asszony addig szüljön, míg fiatal, amíg kicsinyek a gyerekei, mert az idősebb (35 éven fölül) szült gyerek csak dugdosni való bánat az anyának és szegény a nagylányra nézve. Nem egy esetben — még napjainkban is! — csúnyán összevész a lány az anyjával „sziggya az anyát, elmongya mindennek. Pedig az asszon nem tehet róla. Engedelmeskenni köll az urának” — mondják az asszonyok. Nem hiában tartják, hogy a „kalap magossabb a kendőné.” Az asszony engedelmességgel tartozott urának, bármily igazságtalan is volt vele szemben a férfi.

Vargáné apja is szigorú „kegyetlen” ember volt. „Mindég sürgette édesanyámat. Édesanyám megse szoptathatott rendesen, má gyütt, hogy mennyen, és le köllött tenni a gyereket, akár lakott jó, akár nem.” Kránitzné így idézi vissza ura emlékét: „Az én Jóskám is ollan vót. Ollan szigoru. A gyerekeket rendbe köllött tennem, én meg má nem ehettem, mer mire a gyerekke végeztem, akkó má ott át a befogott kocsiva. Én meg csak evés nekü fölüttem. A kötényembe tettem egy darab kenyeret, hogy aszt megeszem az úton. Akkor meg azon morgott: nem érté rá ennyi? Mer nem szerette ha az uton ettem. Hát mikor értem vóna rá?”

Az asszonyok többsége szeret „valamit a köténzsebbe tenni, ha szekérre mennek valahova. Mer mit csinálom az ember a hosszu uton, rágcásl valamit.”

Végül megegyeznek abban, amit Vargáné mond: „Ekkis igaza van is az embernek. Egy asszont serkenten köll, mer mindig talál munkát, tapogatózni valót a ház körül.”

Az asszonyok egyetlen szabadideje az ünnep délután, amikor jődő esetén „kiütünk a sánc szélére, meztállab, öllünkbe a gyerek, úgy beszélgettünk. Van a házak előtt pad is, de a sánc szélén jobb vót” — mondják (27. ábra).

A sáncparti üldögélés-beszélgetéshez félünnepi ruhát vettek föl, ami azt jelentette, hogy az alsósoknyák színes kartonból valók, s a fölsősoknya is karton. Fejükön színes kartonkendő, vagy álluk alatt, vagy tarkójukon megkötve. Többnyire meztállab voltak, akárcsak az öregek.

Templomba azonban szépen felöltöztek. Mindannyiuknak volt lánykori hozományukban kék, piros, zöld, kávészínű és fekete szövetsoknyája, erős, élénk színű karton és selyemruhájuk. Mindegyikhez fekete glott kötény járult.

28. Kontyra kötött kendő.
28. Tuch auf Haarknoten gebunden.
28. Fichu mis sur chignon.
28. Платок, повязанный на узел волос.

29. Gergely Anna varrónő.
29. Anna Gergely, Näherin.
29. La couturière Anna Gergely.
29. Швея Анна Гергей.

Nyáron a könnyű anyagokat, télen a szöveteket, és akinek volt, nagy ünnepeken bársony ruhát viseltek. A szoknyához rendszerint ugyanolyan anyagú rékli is járult, — nyilván városi hatásként — de ritkán vették fel egyszerre, hanem cserélgették, ne legyen egyforma. Nyáron meg fehér réklit vettek. A húszas évekig terítővel (vállkendő) azontúl vállkendő nélkül (20. ábra). Fejükön színes konty, minél tarkább annál szebbet mutató gyöngyhímzéssel. Templomba menet azonban a színes kontyok fölé mindig kendőt kötöttek, otthon és (28. ábra) szomszédolni elég volt a konty kendő nélkül.⁵² Télen hárszkenőt kötöttek és kötnek úgy, hogy jól fölerjen a tarkójuk fölé. Mellükön keresztbe vetik, és hátul a derékon kötik meg a lelógó kendősarok alatt. Most már inkább elől hagyják lógni a kendő két sarkát, és biztosító tüvel tűzik össze mellközépen, hogy ne nyílódjék szét. Így jól alá tudják dugni a kezüket. Mert *kesztét* — bár legtöbbjüknek már van — nem szeretnek viselni. Télen szomszédolásra menő idős asszonyok nagykendőjüket szinte sohasem vetik le. Benne ülnek néha 2 óra hosszat is, folyton azt mondogatva: „ugyis mingyá menek, nem vetem le.”

Ha az asszonnak leányai vannak, 40—42 éves korában már elhagyja a színes kontyokat, és halványabb, sötétebb, azaz szolidabb színekbe öltözik. Az idősebb asszonyok csak fekete kontyot, fekete gyöngyöt viselnek, mert nem illik már nekik a színes.

A templomba ballagó nagymama szokta leginkább magával vinni kis unokáját. A nagyon vallásos család már 2 éves korában is elviszi a gyermeket a misére. Mihelyt beszélni tud, tanítják imádkozni, keresztet vetni, vagy a nagyanyja, vagy az édesanyja. Iskolás korig nem engedik a kicsiket egyedül elindulni, hanem rábízák a szomszédasszonyra, vagy nagyobb iskoláskorú gyermekre, vezesse a kisebbeket, és ügyeljen rájuk az úton, nehogy valami baj érje őket, vagy a templomban rendetlenkedjenek a hosszú szertartás alatt. Iskolás korban már önállóan mennek, és a padok előtt állva a helyük. A szülők úgy tanítják a gyerekeket, hogy legyenek csöndben, figyeljenek, imádkozzanak, tegyék össze a kezüket. 8 éves gyerekek áldoznak, a kisfiúk ministrálnak, a kislányok kis kosarakból rózsaszirmot hintenek az úrnapi körmenetben.

Virágot, barkát visznek kezükben virágvasárnap, szentelt, préselt virágot őriznek imakönyvük lapjai között.

A gyerekeket korán beavatják a vallásos élet minden megnyilvánulásába, így nem ritkán 10—12 éves korukban már magukkal vitték őket búcsúkra, megerőltető gyaloglással. Varga Andrásné 12 éves korában ment gyalog Sümegre 38 km-t oda és vissza is. Vasvár, Búcsúszentlászló, de főleg Sümeg a búcsújárók célpontja. Egy héttel búcsúra indulás előtt összebeszélnek a hívők — ezeltől 30 évvel 50-en is, ma

30. Jellegzetes kéztartás beszélgetés közben.
30. Charakteristische Haltung der Hände während des Gesprächs.
30. Position de main caractéristique pendant la conversation.
30. Характерное положение рук во время разговора.

már csak 20—30 személy. Megbeszéljük, mikor indulnak és merre mennek. Megfogadtak közösen egy lovakocsit az ún. *bugyros kocsit*, amelyik bugyronként 1—2 forintért vitte a búcsúsok ruháját. A hosszú utat csak félünnepi ruhában és mezitláb járták. Ezt nem sajnálták sem portól, sem esőtől, mint a drága pénzért keresett ünneplőt. Kezükben egy *elemózsiás szatyrot* és egy esernyőt vittek. Reggel 8 óra körül szoktak indulni, és délután 5-re érkeztek Sümegre. Félúton megálltak és letelepedtek az útszélre ebédelni. Hazafelé Zalaszántón szoktak mindig enni és pihenni. Vargáné úgy emlékszik első útjára, hogy akkor volt egy szigorú, igen valóságos előnékes asszony, aki senkit sem engedett a fa alá bújni az eső elől, hanem vagy esernyővel, vagy fejre borított szoknyával mentek tovább, mert az előnékes szerint aki megáztat, meg is szárogat. Emlékszik egy „visszafelé foló folóra, ami igen ritka esemén”, és ebben mindenkinek meg kellett mosnia a lábát.

Mire Sümegre érkezett a hosszú úttól fáradt csoport, addigra a bugyros kocsit már szállást is szerzett. Akinek előbbi évről ismerőse van, nála alszik 5—6 is egy szobában, a többiek a kocsinak helyet adó ház szénapadlásán. Az öregek

31. Kéztartás, beszélgetés közben.
31. Handhaltung während des Gesprächs.
31. Position de main pendant la conversation.
31. Положение рук во время разговора.

32. Kéztartás templomból jövet.
32. Handhaltung nach dem Kirchgang.
32. Position de main, en sortant de l'église.
32. Положение рук по дороге в церковь.

33. Hajviselet.
33. Haartracht.
33. Coiffure.
33. Прическа.

pedig egész éjjelt a templomban töltik, megosztva a szunyókálást az imával, énekekkel. Érkezés után együttesen elvégzik a keresztúti ájtatosságot a Kálvárián, másnap misét hallgatnak, gyónnak, megmosdatják az első búcsús gyerekeket, azaz keresztfiának, keresztlányának fogadja a mosdató. Azontúl úgy is hívják őket: *mosdatott keresztlányom, mosdatott keresztanyám*. Ajándékokat vásárolnak számukra és otthonlevő gyerekeik, testvéreik számára a búcsúi árusoktól, és de. 10—11 óra körül indulnak haza. Búcsú reggelén mindenki kibontja a bugyros kocsiban hozott csomagját, s fölveszik ünnepi cifra ruhájukat. Egész nap ebben vannak, és ebben is indulnak hazafelé. Amint elérték az első falut Sümeg után, levették ünnepi ruháikat, fölverték a félünnepit, és ebben folytatták útjukat hazafelé, természetesen mezítláb. Falujuk végére mindég este érkeztek. Már úgy számították ki az időt. Ha előbb értek, akkor a faluvégen letelepedve várták a besötétedést. A lányok itt ismét átöltöztek: fölverték ünneplőjüket, kifésülködtek, az asszonyok másik kendőt kötöttek. Majd a lányok mindegyike égő gyertyával a kezében, énekszóval vonult be a harangzúgástól, s a jövők üdvözlésére kapuba kiállt emberektől ünnepélyes faluba. „Nagyon szép vót, lánykoromban mindég sírtam, ha nem engettek bucsura” — mondja Vargáné. A búcsújárás jelentette egyébként a sármelléki nő világlátásának határát is. Nagyon kevés akadt közülük, aki ennél messzebb eljutott.

Az öltözködés mindenütt — városban, faluban egyaránt — kifejezője az ünnepélyességnek, a gyásznak, a család vagy egyén életében bekövetkezett fontos változásnak.⁵³ De a faluban minden hangsúlyosabb, itt nemcsak kort, de állapotot (hajadon, férjes), vagyoni és társadalmi helyzetet is tükröz és kifejez, s egyes megnyilvánulásoknak mélyebb értelmük van. Vegyük pl. a halál bekövetkeztét. Hogy mennyi minden előzi, jelenti meg az elkerülhetetlen véget, és mennyi minden ellen kell hadakoznia a halott hozzátartozóinak, arról most nem beszélünk. Csupán a gyász, a temetés öltözetben jelentkező voltára utalnék néhány szóban. Mert a temetés mindig egy kicsit igyekszik pótolni azt, amit a halott nem kapott, vagy nem kaphatott meg az élettől, az élőkől. Ezért temetik lakodalmi külsőségekkel a fiatal leányt és a virágjában levő fiút, ezért siratják bő könnyel az öreget, akivel talán életében nagyonis mostohán bántak.

A halott kisgyereket már nem illik túlságosan siratni, meg is róják aki így tesz, mondván, „majd ad helyette másikat az Isten”. Halotti öltöztetése előtt megmossák, szárazra törlik, úgy adják rá a csecsemőre keresztelől ruhácskáját, a nagyobbakra ünneplő fehér szoknyáját. A mosó és törölő ruhát eldobják vagy elégetik. Az öltöztetést az anya asszonytestvére vagy sógornője végzi.

A fiatal leányt — már 10 éves korától kezdve — menyasszonynak öltöztették koszorúval, az asszonyt esküvői ruhájában, 2—3 fehér alszoknya, fejükön főkötő, rá fekete selymekendő, gombos terítő. A temetésig álluk alatt összegyűrt kendőt tettek, hogy le ne essék az áll. Temetés előtt kiveszik és elégetik. Lábukra fehér harisnyát húznak, kezüket mellükön összekulcsolják, rátekerik a rózsafüzért, zsebkendőt tesznek oda, meg az imakönyvüket. Régebben jegygyűrűjükkel és ezüst fülbevalójukkal együtt temették el (az arany fülbevalót kivették). Újabban értéktárgyait, mint pl. karikagyűrű, lehúzzák ujjáról.

Az idősebbek temetése a szokott módon zajlik le. Azonban Sármelléken az asszonyhalottat nők, a férfihalottat férfiak viszik. Útközben természetesen cserélnek — a nőktől átveszik a férfiak a terhet — de a házból ki, és a temetőkaputól a sírig mindig nők viszik a nőhalottat. Sőt, a *halálkeresztet* (fejfa) is nő viszi ilyenkor.

Kisgyereket általában koszorúslánynak öltöztött 4 leány vitte, egy leány meg a keresztjét.

Az iskolából kinőtt fiatalokat menyasszonynak öltöztetik, mint előbb említettem, koszorúslányok és vőfélyek kísérik utolsó útjára. Ha az illető a vallási életben valamilyen szerepet töltött be, pl. Mária lány, vagy a rózsafüzér kör tagja, akkor még díszesebb a temetés. A halott leányt a rokonlányai, jópajtásai viszik. De van olyan temetés is, ahol a vívők mellé más lányokat is hívnak. 45 éve halt meg egy 13 éves kislány, a Rózsafüzér kör tagja. A vívő lányokon kívül még

14 kislány kísérté koszorúslányi cifra öltözékben, mintegy jelképezve a rózsafüzért, mely 3 fő részből áll: örvendetes, fájdalmas, dicsőséges és minden részben 5 titok van. $3 \times 5 = 15$, tehát minden leány egy titkot testesített meg, a kis halott volt a 15. Az élők képviselték a csonkán maradt rózsafüzért. A vívő 4 leány mellett ment 4 vőfély is, hogy fölváltva emeljék a koporsót. Fiatal halottnál a vívők kaptak 1—1 szöttes szalvétát, ami azt jelentette, hogy a halott *jussábu* adtak. A keresztanya veszi meg a szemfedőt, ez a *nászi ajándék*.

A temetés alatti viselkedésmód erősen megváltozott a század első évtizedeitől fogva, amikor még koporsóra borulva jajongtak, és verték a koporsó fedelét, hangos szóval siránkozva az elveszett miatt.

Temetés alatt mindenki — még az idegen résztvevők is — fekete ruhában, fekete kendőben vannak, kivéve természetesen a fiatal halott cífrába öltözött koszorúslányait, vívőit, és a hozzátartozó kicsinyeket, akik hajukba kötött, fiúknál karjukra húzott fekete szalaggal fejezik ki, hogy a halott rokonai. A kisgyermek a későbbiekben nem gyászol, csak ha szülei, nagyszülei halnak meg, akkor a fekete szalag továbbra is rajtuk marad.

Az iskoláskorból kinőtt fiatal már közeli hozzátartozóját egy évig gyászolja.

Apát, anyát, férjét, feleséget, gyermeket egy évig gyászolnak, apóst, anyóst fél évig.⁵⁴ A rokonok is gyászolnak, néhány hétig feketében mennek a templomba. Ha fiatal menyecske maradt özvegyen, egy darabig hétköznap is feketében jár, de kendője minden esetben fekete. Misére pedig egy évig egészen feketében megy. A gyászév ideje alatt nem viseli a cifra kontyait, csak a fekete gyöngyöset fekete kendővel. Vargáné 30 éves fia halála után fekete kontyairól leszedte a fekete gyöngyöket és flittereket is mély gyásza jeléül, mert többet soha nem akart díszeket viselni magán. Idősebb asszonyok — amúgyis sötétben járók — egy-egy kedves halottjukat életük végéig gyászolják. Megszólják, aki nem tartja be a gyászidőt, aki előbb férjhezmegy, megnősül, mint lejár a gyászév. Ezeket sokszor ki is figurázzák.

III. fejezet

A TEST ÉS A RUHA TISZTÁN TARTÁSA

Dolgozatom utolsó fejezeteként beszélnem kell a *testápolásról*, a *ruhák tisztán tartásáról* és *tárolási módjáról*.

A sármelléki asszonyok sem régebben, sem most nem félsülködnek naponta, hanem hetente kétszer, esetleg háromszor. G. A. csütörtökön este és vasárnap reggel *bontya ki* haját, fésüli meg. Egyéb napokon csak fésűvel hátrasimítják elől borzassá vált hajszálait, és föltűzik éjjelre leeresztett hajfonataikat.

Egy fiatalasszonyt fényképeztem. Hétköznap volt. Kértem, vetné le a főkötőjét, hadd lássam haját is. Semmi pénzért le nem vette, s az idősebbek siettek segítségére, hogy majd vasárnap jöjjenek el, amikor szépen meg lesz fésülködve. Természetesen érthető ez a szokás. A falusi asszony korán kel, leginkább hajnalban, különösen egy-két évtizeddel ezelőtt, amikor még állatai voltak, és az első dolog az állatok etetése, fejése. Azt sem tudta mihez kapjon hamarjában, nemhogy, 3 vagy 4 fonatú hajával bíbelődjön. Magára kapkodva ruháit szalad fejni, etetni, majd az állatokkal végezze arcát, kezét megmossa szappannal, és kezdi a reggeli készítését. Este lefekvéskor sem tisztálkodtak túlságosan. Legfeljebb kezüket mosták meg, lábukat egy héten 2—3-szor. A nagy tisztálkodás ideje mindig a szombat volt, és az ma is. Szombaton délután mosnak az asszonyok, levetik a heti szennyes holmit és fölveszik a másikat. Általában egy váltás hétköznapi ruhájuk van az idősebbeknek, a fiataloknak több. Egyiket viselik, másikat kimossák. Most már nagyon sok helyen van mosógép, így gyakrabban tudnak váltani. Ha *habosra izzadják* a rékliket a mezőn, itthon tisztát vesznek helyette. Ha kell, kétszer is egy héten. Leggyorsabban nyáron az *ümog* piszkolódik, mert felsőruhaként is viselik. Meg az alsószojnya. Különösen addig, amíg nem hordtak *bugyogót*. Télen a rékli piszkolódik, meg a felsőruha jobban, mert azok kerül-

nek fölül. A legelső és a legfelső szoknyát mossák gyakran, a többi nem, azok nem *hamvasonnak* olyan hamar.

A fehér alsószojnyákat karácsonyra, húsvétra, búcsúra kimosták, kikeményítették, apróra lerakták, s úgy „át mind a ráma”, „fehér vót, mind a hó, kiát, mind a csörge” — mondták.

Az ünnepi felsőruhákat, a szöveteket nem kell mosni, azokra úgy vigyáznak, hogy miséről jövet azonnal levetik és elteszik. Az ünnepi kötényt sem mossák, mert akkor már elveszti a „szünét, fényét.” Az ünnepi kötényt „rongyáig horgyuk”, nem viselik el. Mert a lüster kötény egyszerűen szétmállik, és akkor kész. A glott kötény, ha *megvásik*, hétköznapivá lesz, helyébe újat varrnak.

Régen fogat sem szoktak mosni, legfeljebb néhanapján kiöblítették szájukat egy kis tiszta vízzel. Újabbán minden háznál fogkefe van, és hetente egyszer megkefélik fogait. Haját általában kéthavonként mosnak, télen pedig 3 hónap is elmúlik, hogy nem mossák meg. Sőt, van, aki évente csak egyszer-kétszer mos fejet. A lányok és fiatalasszonyok egy-két évtizeddel ezelőtt kb. havonként mosták hajukat. Elöl ujjukkal hullámot nyomtak, s így hagyták megszáradni. Ünnepnapokon, vagy előző este ugyancsak bevizezték elől a lányok, és hullámot formáltak kezükkel, s addig rajta tartották ujjukat, míg egy kicsit megszikkadt, rögződött a hullám.

A fiatalabbak — ha viseletükben ragaszkodtak is a hagyományokhoz — testápolásuk sokkal jobb, amire a megnagyobbított, új házakban fürdőszobával ellátott lakás is módot ad. Bár a fürdőszobák nagyrészt ma is még inkább kamrának, raktárnak használják és a konyha marad a tisztálkodás helye, mégis, hetente többször váltanak ruhát, naponta mokodnak reggel és este, és hálóruhában alsznak.

Takarítani, mosni, szombatoként szoktak, meszelni karácsonykor, húsvét előtt, esetleg búcsúra. A ház külsejét kétszer: húsvétra és mindenszentekre meszelték be. Korábban, a füstös és szabadkérményes konyhák idején gyakran meszelték a konyhát. A konyhát előbb — mint a ház külsejét is — oltott mésszel meszelték, földjét *sikálták*, *tapasztották* hetenként. Újabban festetik a konyhákat, szobákat vagy maguk meszelik színesre és festékre mártott rongyot sodornak végig a falon függőleges irányban. Ez a mintás festés nincs előnyére a régítípusú házak kis konyháinak, mert romptítja az amúgyis gyenge világosságukat. Mert Sármelléken nem a valódi konyhát használják konyhaként, hanem a konyha után következő kamrát, mely leginkább földes, és itt van a padlásfölgató is. Berakott spherhd és kemence van általában bennük, egy ágy, a kemence tetején edények, a padlásfölgató lépcsőin kosarak, szakajtók, csizmak stb. A kis ablakban rossz fazekakban virág. A szobaablakban kívül az udvaron levő virágtartó állványon is muskátlík sorakoznak. Vágott virágot nem szoktak tartani a szobában sem. Újabbán tenyérnyi kiskert is van a ház előtt, tele virággal, különösen ott, ahol leány vagy fiatal menyecske van a háznál. Mezei és erdei virágok közül szedik a tőzikét, a hóvirágot, ibolyát, gyöngyvirágot, de leginkább eladják a keszthelyi piacon, vagy beviszik a templomba a Mária-szoborhoz.

A szobaasztalt sem a régi szöttessel terítik le, hanem a nyomott mintájú bolti abroszokkal. Ágyközre nagy, hármas osztatú díszpárnákat raknak. Előfordul, hogy díszesen szőtt kosárruhájukból is készítenek díszpárnát. A századelőről megmaradt fehér sifon lyukhímzéses kendőjükből sublót terítő lett, imakönyvet takaró hímzett zsebkendőik asztalközre vagy virágcserepek alá kerültek. Az ablakokon a régi mintás kis kartonfüggönyök helyett csipkefüggönyök díszlenek. De a sublót sokhelyütt állnak a gipsz szobrocskák, Mária, Jézus, amelyeket búcsúk alkalmával vettek. A szobafalakról sok házban lekerültek az olajnyomatú szentképek, mert a fiatalok nem szeretik. De ahol az öregek lakják a szobát, ott még megtalálhatók a színes képek. Csaknem mindenütt Jézus szíve, Mária szíve, a Kálvária és az Utolsó vacsora lóg az ágyak fölött.

A múlt században ládát, később sublótot kaptak a férjhezmenő lányok. Ebbe rakták ruhájukat. Ezért található még sok sármelléki házban a szekrény mellett a *sublat* is. Ma mindkettőben ruhákat, vásznaikat tárolják.

Az ünnepi ruhák sorban lógnak a szekrényben, szorosan összcsavarva henger alakban, alul-fölül egy-egy rongydarabbal átkötve, s e rongynál fogva akasztják a fogásra. Mert így „nem dül ki a ránc”. A sok viseléstől, a gondatlan ruhaeltevéstől „hama kidül a ránc”, és akkor újra kell szedetni. Az asszonyok legnagyobb része ezt a műveletet maga is el tudja végezni, de leginkább elviszik a parasztvarrónőhöz, aki újra „ránca szedi” a szoknyát. Rászegezi „melléné!” fogva az asztallapra, „levizezi”, *leszedi*, és rögtön papírba csavarja vasalás nélkül, s lógatja. A tarka ruhákat (karton, barhent) nem kell vizezni, ezeket leszedés után vizes ruhán át gőzöli, vasalja. A bársony ruhát is így gőzölik át. „A vizes ruha mindent megád neki” — mondja Gergely Anna.

Az idősebbek ünneplő ruháikat nem szekrényben tartják, hanem „leszéve, csomagolópapírba hengergetve” helyezik a sublótfiókba egymás mellé. A hétköznapi ruha a konyhában, szobában fogason lóg. Az ünnepi „ősoszoknyák” ugyancsak a sublótfiókban vannak „*letéve*”, de nem hengergetve, csak összehajtvá.

A rékliket — akinek szekrénye van, vállfára akasztja —, akinek sublótja, abba helyezi. Hátával lefelé leterítik, elejét összeigazítják vagy összegombolják, 2 ujját a mellre *összefordétyák*, a *rékli allát* ráhajtják, és egymás tetejére helyezik.

A kötény elrakása: visszajáról hajtogatják. Két sarkát pontosan összeillesztik, majd felezik, és befektetik a sublótfiókba vagy a szekrénypolcra.

A kendőt — levéve fejükről — *szétszedik*, azaz kibontják

sarkok hajtását, és visszajáról téglalap alakban összeigazítják kétszer hosszában, egyszer keresztben úgy, hogy kb. egy összehajtott férfizsebkendő nagyságot alkot. Aztán ezt is a sublótfiókba teszik.

Ünnepi csizmájuk a szobában a mestergerendába vert szögön lógott, vagy mostanában a kamrában a padlásfölszáró lépcsőjére helyezve áll. Az ünnepi cipők a tisztaszobában az ágy alatt sorakoznak.

A használaton kívüli vászonholmi a szekrényben van egymásra rakva. Alul a lepedők, fölül a hímessel kifelé hajtogatott abroszok, kosárruhák. Az abroszokat rétesnyújtásra használják, természetesen az egyszerűbb híműeket. Gyerekeik nem igénylik a vászonholmit, s az asztalra sem terítik, mert már nem divat. Vargáné tanítónő lánya számára 4—5 szakajtórúhát adott a vászonholmikból, amit még sohasem használt. Ennyit kért, illetve választott ki a leány.

Az a sok, nagyanyáról unokára halmozódó vászon már sohasem fogja eredeti rendeltetését betölteni, ha az öregek meghalnak.⁵⁵ A fiatalok majd valami egészen más célra használják azokat.

Így alakul át, változik meg egy parasztház belseje, aztán az átépítésekkel a külseje, és lassan az egész falu képe is, elsősorban lakóinak következőse által. Megszűnik egy színfolt, ami, ha más, színesebb népviselethez hasonlítva egyszerűbb is volt, a polgárosult környék egyhangúságában mégiscsak jellegzetességet, jóleső változatosságot adott.

Petánovits Katalin

JEGYZETEK

¹ Bakay Kornél, Kalicz Nándor, Sági Károly, Veszprém megye régészeti topográfiaja. A keszthelyi és talpaccai járás. (Bp., 1966.)
² Uo. 139.
³ Uo.
⁴ Kisvarga Lajos, Sármellék gazdasági fejlődése 1731—1850 között. Veszprém Megyei Múzeumi Közlemények 1965 (3).
⁵ Uo. 43.
⁶ Füssy Tamás A zalavári apátság története, (Bp., 1902) 321.
⁷ Kisvarga Lajos, i. m. 60.
⁸ Szántó Imre, Egy dunántúli falu, Alsópáhok története, (Bp., 1960) 197—198.
⁹ Kisvarga Lajos, i. m. 53.
¹⁰ Fél Edit, Újabb szempontok a viselet kutatásához. A test technikája. Ethn. LXIII (1952) 410. l.
¹¹ Ezúton köszönöm meg Varga Andrásné 65. é., Gergely Anna 55. é., Bösze Ferencné 60. é., Kránitz Józsefné 74. é., Láncki Péterné 77. é., Matyi Györgyné 68. é., Lagler Margit 36. é., Takács Kálmánné 34. é., Sipos Józsefné 52. é., Kiss Jánosné 72. é., és minden sármelléki adatközlő szíves támogatását, mellyel lehetővé tették e néprajzi gyűjtésen alapuló dolgozat megírását.
¹² Kresz Mária, A hagyományokba való benevelődés egy parasztfaluban. Néprajzi Tanulmányok. (Bp., 1949).
¹³ Kresz Mária, Adalékok a palóc pendely szabásához. Ethn. LVIII (1947) 249—252.
¹⁴ Jankó János, A Balaton-mellék lakosságának néprajza. (Bp., 1902) 229.
¹⁵ Fél Edit, A női ruházatkodás Martoson NÉ. (1942) 94. cikkében arról tudósít, hogy a martosiaiak pöntőjüket öt szél kendervászonból készítik.
¹⁶ Fél Edit, A Néprajzi Múzeum új szerzeményei NÉ. (1938) 244. Az őrhalmi pendelyről megjegyzi, hogy 3 szélből varrják.
¹⁷ Kresz Mária, i. m. 252.: Herkely Károly, A szokolyai viselet NÉ. (1938) 287.
¹⁸ A pöntő ráncolása ugyanúgy történik, mint a később leírt szoknyáé.
¹⁹ Kresz Mária, A magyar parasztviselet, (Bp., 1956) 26.
²⁰ Vö. Horváth Terézia, Régi ruházati mértékvételi eljárások Kapuvártól. Néprajzi Közlemények (1965).
²¹ A mértékvétel legegyszerűbb és legkézenfekvőbb módja a ruhaanyag testmérethez való igazítása. Ugyanígy az ujjszélesség, illetve arasszal való mérés, amit szintén alkalmaz Gergely Anna.
²² Gáborján Alice, A magyar népviselet. Kísérlet egy összefoglalásra NÉ. (1967). 171. — Az ipari anyagok általában szélesebbek, mint a házivászon. Hogy ne menjen semmi kárba, a szélesebb anyagot ráncolással igazították a test méreteihez.
²³ Vö. Fél Edit, A női ruházatkodás Martoson NÉ. (1942).
²⁴ Uo. 103. Újabb szoknyaviseleteinken általános rövidülést tapasztalunk.
²⁵ Vö. Kresz Mária, A magyar parasztviselet. (Bp., 1956) 80.
²⁶ Gáborján Alice, i. m. 180.
²⁷ Fél Edit, i. m. NÉ (1942) 118. Az ünneplő darabok némelyikét sohasem hordják el hétköznapon. Ilyenek a selyemből, bársonyból, csipkeszővetből való darabok.

²⁸ Uo. 100. Hazánkban nagy általánosságban kétféle kialakult kötényforma van... Az egyik sima, keskeny, egy szél anyagból készült téglalányalakú darab, ... a másik az úgynevezett bőkötény. Sármelléken a két forma követte egymást.
²⁹ Vö. Fél Edit, A kötény Martoson NÉ. XXXV. (1943).
³⁰ Uo. A női ruházatkodás Martoson NÉ. (1942) 101. A keskeny kötény elterjedési vonalát az ország déli részében húzza meg. A bőkötények elsősorban Felső-Magyarországon ismertek, de előfordulnak Somogyban is.
³¹ Vö. Kresz Mária, Magyar parasztviselet. 32.
³² Vö. Fél Edit, NÉ. (1943) 56—57.
³³ H. Kerecsényi Edit, Az asszonyok fejviseletének alakulása Kiskomáromban és környékén az elmúlt kilencven év alatt NÉ. XXXIX (1957).
³⁴ Vö. Fél Edit, NÉ (1942).
³⁵ Gáborján Alice, Két magyar hosszúszerű lábbelitípus viselet-történeti elemzése NÉ. (1958). U. ö. Néprajzi Múzeum lábbeligyűjteménye I. Cizmák NÉ. (1959).
³⁶ Vö. Fél Edit, NÉ. (1942) 118.
³⁷ Gáborján Alice, A magyar népviselet, 175 l.
³⁸ Vö. Fél Edit, NÉ. (1942) 113.
³⁹ Uo. 103.
⁴⁰ Gáborján Alice, i. m. 177. Feltűnően jellemző a magyar parasztságra... a piros szeretete. Ez a szín a fiatalság, az öröm jele.
⁴¹ Uo. 119.
⁴² Uo. 178.
⁴³ Vö. Horváth Terézia, A kapuvári népviselet. Arrabona (1967).
⁴⁴ Kresz Mária, A pályázás Nyárszón NÉ. XXXV. (1943).
⁴⁵ Szendrey Ákos, A népi ruházatkodás életkorjelző jelentősége. Ethn. (1931) 77.
⁴⁶ Jankó János a század elején írt monográfiájában sajnálkozva emlegeti, hogy a Balaton-melléki lányok a fürdőhelyeken üdülő úrilányokat utánzóva elhagyták régi, egy ágba font hajviseletüket és helyette kontyot fésültek (228. lapon).
⁴⁷ Vö. Novák József Lajos: Adatok Bény község néprajzához NÉ. (1913) 66.
⁴⁸ Vö. Fél Edit, Magyarországi ujjatlan felsőruhák NÉ. (1936).
⁴⁹ U. ö. Újabb szempontok a viselet kutatásához. A test technikája Ethn. (1952) LXIII.
⁵⁰ U. ö. A kötény Martoson NÉ. XXXV. (1943).
⁵¹ U. ö. A női ruházatkodás Martoson NÉ. (1942).
⁵² A leányoknak meg kell hallgatniok kihirdetésüket, ha lehet, legalább háromszor, de legalább egyszer, hogy leendő gyerekük füle ne folyjon. Ilyenkor lesütött szemmel kell állniok a rájuk szegeződő szemek kereszt-tüzeiben.
⁵³ Vö. H. Kerecsényi Edit, i. m.
⁵⁴ Vö. Fél Edit, A női ruházatkodás Martoson NÉ. (1943).
⁵⁵ Szendrey Ákos, i. m. 76.
⁵⁶ Vö. Fél Edit, NÉ. (1942) 132.
⁵⁷ Gáborján Alice, A kender feldolgozása és a nyert termék felhasználása a Borsod megyei Tardon NÉ. (1955) 126.

Wandel der Frauentracht in der transdanubischen Ortschaft Sármedék zwischen der Jahrhundertwende und heute

Die ungarische Ortschaft Sármedék liegt im Süden des Komitats Veszprém, unweit des Balaton (Plattensee).

Die heutige Ortschaft entstand aus der Vergemeindung zweier Siedlungen: Sármedék und Égenföld, deren Entstehen auf mittelalterliche Zeiten zurückgehen. In den Kriegswirren nach 1572 gingen beide Siedlungen zugrunde, die Neu-ansiedlung kam erst im Jahre 1731 stärker in Gang.

Die Gemarkung der derart neuentstandenen Ortschaft hatte einen sehr geringen Umfang, weil sie in dem Latifundienbesitz eingeklinkt war. Der Haupterwerbszweig der Bevölkerung war Ackerbau und Tierzucht.

Im heutigen Dorf wird die Bestellung des Bodens und die Tierhaltung genossenschaftlich betrieben. Die veränderten Verhältnisse wirken sich natürlich auf die Gesamtheit der Lebensbedingungen der ganzen Dorfbevölkerung, also auch auf die Kleidung aus.

Zweck der vorliegenden Studie ist die Darstellung, wie sich im Wandel der Zeiten auch die Frauentrachten gewandelt haben, und Einblick zu geben, wie der soziale Umbruch auf die Lebensbedingungen der Frauen in Familie und Arbeit auswirkte.

Vorliegende Studie gliedert sich in drei Abschnitte:

I. Analytische Betrachtung der weiblichen Trachtenfolge nach Zusammengehörigkeit und Form der einzelnen Kleidungsstücke

II. Funktionelle Bestimmung der Trachtenstücke im Zusammenhang mit den Ereignissen im täglichen Leben und

III. Körperpflege sowie Reinhaltung und Aufbewahrung der Trachtenstücke.

Die trachtentragenden Frauen und Mädchen nähen im allgemeinen ihre Trachtenstücke eigenhändig. Es gibt aber auch körperlich mißgestaltete Personen (krankhaft Veranlagte oder Verkrüppelte), die nur durch Näharbeit ihr Fortkommen finden können.

Die Studie gibt ein Porträt einer solchen bäuerlichen Näherin und berichtet auf Grund ihrer Routine Stück für Stück über Anfertigungsgang, Zuschnitt und die fertigen Trachtenstücke.

Die Besprechung der Trachtenstücke erfolgt in zeitlicher Aufeinanderfolge, bedeutet aber niemals, daß zu einer gegebenen Zeit nur dieser eine Typ getragen wurde. Die Trachten, alte und neue, wurden im zeitlichen Nebeneinander getragen.

Unmittelbar am Leibe wird der *Hemdrock* („pendely“) getragen (Abb. 1). Er besteht aus 3 bis 5 Breiten und ist in der Taille dicht gerafft. Nur unter der Brust bleibt ein handbreitgroßer ungeraffter Teil. Zu Beginn des Jahrhunderts wurde der Hemdrock noch aus heimgewebten Leinen gefertigt, später wurde Chiffon benützt. Im vorigen Jahrhundert, aber auch noch zu Beginn dieses Jahrhunderts diente der Hemdrock auch als Oberkleidung für die im Sommer auf Freiem Feld arbeitenden Mädchen und Frauen. Sonst wurden darüber 3—4 *Unterröcke* getragen. An Werktagen bestand das Material dieser aus farbigem Karton oder Barchent, an Sonn- und Feiertagen aus gestreiftem weißen Chiffon.

Außer dem Hemdrock wurde auch noch ein *Schulterhemd* getragen. In den 60—70er Jahren des vorigen Jahrhunderts wurde noch ein knielanges Ärmelhemd getragen, später aber reichte dieses Hemd nur bis zu der Hüften. Das Material der Schulterhemden war Leinen für den Werktag und weißes Linnen für Sonn- und Feiertage.

In ihrer Fassung waren die kurzen Hemden verschiedenartig:

1. Die älteste Fassung hatte Kragenaufsatz (Abb. 2).

2. Schulterhemd mit Halsausschnitt (Abb. 3—6).

3. Weißes Chiffon-Hemd (Abb. 7).

Die Näherin nimmt die Maße derart, daß sie das Material der Auftraggeberin anpaßt und mit Scherenschnitten auch sofort in die gewünschte Form zuschneidet.

Der Schnitt des Rocks blieb — mit einigen unwesentlichen Änderungen — der gleiche, wie zu Beginn des Jahrhunderts. Die Länge des Rocks geht über die Knie, während früher sie die Knöchel erreichte.

Zur Bemessung des Rocks sind zwei Maße notwendig: Taillenweite und Länge.

Das Material des Rocks wird in gleiche Längen gerissen, zusammengenäht und dicht gerafft. Früher wurde vorne, an der Taille, auch ein glatter Teil belassen, neuerdings wird das Material aber rundherum in enge Falten gelegt. Seitwärts wird ein Schlitz gelassen und der untere Rand mit dem Material „Wiener Rot“ breit gesäumt.

Zum Rock gehört ergänzend die Bluse. Diese Oberkleidung erfuhr seit Beginn des Jahrhunderts die meisten Änderungen. Als Vorlage für die Bluse dient ein aus Papier geschnittenes Muster. Kleinere oder größere Maßabweichungen werden mit Fingerbreiten abgemessen.

Die Änderungen der Blusenform wollen wir hier in zeitlicher Folge behandeln, ebenso ihren Zuschnitt sowie die hierauf bezüglichen Lichtbilder (Abb. 9—10, 13, 14, 15—16).

Mit der Tracht ist auch eine *Schürze* eng verbunden. Auch diese wird einer Papierform angepaßt. Die traditionellen Schürzenformen sind alle sog. Halbschürzen, ohne Brustteil (Abb. 11, 17, 18 und 21). Die auch mit Brustteil und Trägerleisten ausgestatteten Schürzen kamen erst später in Mode (Abb. 21).

Die Schürze wird niemals abgelegt. Ohne Schürze ist die Tracht unvollständig.

Das schönste Stück der Tracht von Sármedék ist die Kopfbedeckung. Am Ausgang des vorigen Jahrhunderts und zur Zeit der Jahrhundertwende bestand die Kopfbedeckung noch aus *zwei Tüchern*. Das eine wurde unten zurückgebunden getragen, das andere darüber. Das Sonntagstuch war weiß mit reicher Lochstickerei am Rande und an den Ecken. Ältere Frauen trugen ein dunkles Seidentuch.

Um das Jahr 1910 kam die *Haube* (Abb. 23—24) in Mode. Sie ist aus weißem Chiffon und paßt sich eng dem Haarknoten an. Am Saum der Haube sind Spitzen angebracht. Auf die Haube kommt der *perlenbesetzte Haarknotenschmuck* (Abb. 25—26). Zu Beginn des Jahrhunderts war die perlenbesetzte Haarknotenhaube länger als heute und mit schwarzem Flitterwerk geschmückt. Heute wird der Haarknotenschmuck mit farbigen Perlen verziert.

Am Anfang des Jahrhunderts trugen die Mädchen 6—8reihige, sich eng an den Hals anschmiegende, goldfarbene, später rein-weiße Perlenschnüre. Ansonsten legten sie silberne oder goldene, ring-, bzw. linsenförmige Ohrgehänge an und trugen silberne Fingerringe mit herzförmigem Zierrat.

Das Großformat-Gebetbuch mit aus Knochen geschnitztem Schutzdeckel trugen sie unter einem weißen, mit Lochstickerei verziertem Taschentuch in der Hand.

Das *Schuhwerk* gehört eng zur Tracht. Zu Beginn des Jahrhunderts gingen die Frauen und Mädchen barfuß, in der Zeit vom Herbst bis zum Frühjahr trugen sie Stiefel. Wohlhabendere Frauen besaßen Stiefel mit Schaftenden aus gelbem oder rotem Saffianleder und gesteppter Verzierung. Die Stiefel hatten eine Seitennaht und hohe Absätze. Später traten an ihre Stelle die hohen Schnürschuhe mit farbigem Steppwerk. Den Schnürschuhen folgte das Schuhwerk mit Seitenknöpfen. In den 30er Jahren kamen *Halbschuhe* mit weißen oder farbigen gestrickten Strümpfen in Mode.

Abschnitt 2. der Studie befaßt sich mit dem bäuerlichen Schönheitsideal sowie mit jenen Fest- und Feiertagen, die sich im Leben der Gemeinschaft und der Einzelpersonen auch durch das Anlegen der Trachtbekleidung hervortun, dann aber auch mit dem Wechsel der Umgebung, wo nicht mehr Trachten, sondern städtische Kleidung getragen wird, also die Art des Kleides nicht mehr ausschlaggebend ist.

Ihr Augenmaß mißt das Schöne nicht in erster Reihe nach ästhetischen Kategorien, sondern inwieweit es sich für die Arbeit, die Anstrengungen des Lebens eignet. Deshalb wird in dieser Gegend der starke, gesunde Menschentyp — ob Frauen, Männer oder Kinder — schön genannt. Das kommt auch in ihrer Tracht zum Ausdruck, sowohl was die Zahl der von den Frauen angelegten Röcke betrifft, wie auch in deren Farbensinfonie. Die Jüngeren lieben am meisten die rote Farbe, die Farbe des Lebens und der Freude. Dazu gehörten Blusen und Schultertücher in kontrastierenden Farben, wenn auch an Festtagen in allgemeinen weiße Blusen getragen wurden. Mit zunehmendem Alter tragen die Frauen dunkle Kleidung. Mütter mit Töchtern legen diese dunklen Farben früher, solche mit Söhnen später an.

Heute tragen nur mehr Frauen über 60 Jahren Trachtenkleidung, Jüngere nur zuweilen. Im allgemeinen legte man die Tracht ab — die Jüngeren dem Zeitgeist folgend, weil sie sich modisch kleiden wollen, die Älteren fast ohne Ausnahme unter dem Druck ihrer Gebrechen. Interessant ist jedoch die Wahrnehmung, daß die auf städtische Art gekleideten (auch die Jüngeren!) keine engen, sondern nur Glockenröcke oder gezogene und plissierte tragen. Ältere Frauen der Gegend änderten aber ihre Haartracht nicht.

Doch der Unterschied zwischen den älteren und jüngeren Frauengenerationen kommt nicht nur in Äußerlichkeiten zum Ausdruck, sondern auch in der Geschmacksrichtung. In der Geschmacksrichtung des heutigen Dorfes erscheinen deshalb Uneinlichkeiten, weil man sich von den Traditionen der Vergangenheit abgewendet hat und das Neue wird ohne weiteres angenommen.

Desweiteren behandelt der Abschnitt die Art und Weise des Trachtentragens von Kindesbeinen an bis zum vorgeückten Alter. Das Neugeborene wurde in eine viereckige Windel gewickelt. Sobald das Kleine laufen konnte, erhielt es blaugefärbte Leinwandkleider und diese wurden in ärmeren Kreisen bis zum 5—8. Lebensjahr getragen. Die Buben bekamen die ersten Hosen, wenn sie zur Schule gingen, die Kleidung der heranwachsenden Mädchen glich jener der Erwachsenen. Im vorigen Jahrhundert trugen die Mädchen die Haare noch in einem Zopf geflochten, später hatten sie nur in Knoten gelegtes Haargeflecht.

Was die Erziehung der heranwachsenden Mädchen betrifft, so war diese recht vielartig. Dazu gehörten nicht nur häusliche Verrichtungen, sondern sehr früh wurden die Mädchen auch zum Spinnen und Sticken angehalten. Das Erziehungswerk erstreckte sich natürlich auch auf das Anlernen der richtigen Haltung und der Folgsamkeit, um sich auch als Ehegährtin und Schwiegertochter zu bewähren. Bei der Paarwahl hatten nicht nur die Eltern, sondern auch

nahe Verwandte ein Wort mitzusprechen. Es wurden vorerst die Vermögensfragen vor Augen gehalten.

Im Trachtentragen äußerten sich auch soziale Unterschiede. Die nicht aus Sármelek gebürtige, aber zum Gesindevolk gehörige Frau mußte an Festtagen darauf verzichten, Stiefel anzuziehen, es blieb ihr auch versagt, Schultertuch anzulegen oder einen perlenbesetzten Haarknotenschmuck aufzustecken.

Wenn eine trachtentragende ältere Frau keine Tochter hatte, so überließ sie ihre buntfarbige Kleidung den jungen Verwandten. Kleidungsstücke aus Samt oder besonders kostbarem Gewebe werden, sobald sie mehr oder weniger abgenutzt sind, zertrennt, um aus ihnen Kinderkleider zu schneiden. Es ist schon so, daß im bäuerlichen Haushalt alles nutzbar gemacht wird. Auch der unansehnlichste Stoffabfall wird irgendwie verwendet.

Die schönen, gestickten Kopf- und Schultertücher werden, wenn sie nicht mehr getragen werden, als Tischdecken oder wenn ein Trauerfall vorkommt, zum Verhängen der Spiegel benutzt. Die gemusterten Gewebe werden in den Schrankfächern aufbewahrt, dann und wann gelüftet, aber nicht mehr in Gebrauch genommen.

Die junge Frau gelangte im allgemeinen in einen größeren Familienverband, wo sie sich der Schwiegermutter, aber auch der älteren Schwägerin unterordnen mußte. Zusammen mit ihrem Ehemann hat sie ihren Platz im Stallraum oder in der Kammer gehabt. Aus diesem Grunde ist das Nachtgewand gewöhnlich ein geflicktes, zerschlissenes Oberhemd und Hemdrock oder das auch tagsüber getragene Oberhemd und Hemdrock gewesen. Von der jungen Ehefrau wurde erwartet, daß sie 12 Monate nach der Eheschließung Mutter werde. Allzu reicher Kindersegen war nicht erwünscht, denn der Besitz an Grund und Boden wurde derart zerstückelt. Wenn die Frau das 35. Lebensjahr bereits überschritten hat, so war der Kindersegen höchst unwillkommen und wurde eher mit Schamgefühl aufgenommen.

Die Erziehung der Kleinkinder blieb zumeist der Großmutter überlassen, denn die jungen Eheleute arbeiteten tagsüber vom Frühling an bis zum Spätherbst auf dem Feld. Von der Großmutter hört das heranwachsende Kind zuerst über einzelne Religionselemente, sie führt das Kind in die Kirche, später auch nach den Wallfahrtsorten.

In Stadt und Land ist die Kleidung immer Ausdruck der Festesfreude oder der Trauer, ja aller wichtigen Änderungen im Leben der Familie, aber auch der Einzelperson. Im trachtentreuen Dorf kommt all dies aber betonter zum Ausdruck, indem hier durch Tracht nicht nur Alter und Familienzustand angezeigt wird, sondern auch die Vermögens- und sozialen Verhältnisse. Hierdurch bekommen gewisse Kundgebungen auch einen tieferen Sinn, so z. B. im Falle der Trauer.

Der letzte Abschnitt der Studie erörtert die Körperpflege das Reinhalten und die Aufbewahrung von Kleidungsstücken.

Bei den Frauen von Sármelek, die die Haare geflochten in Knoten gelegt tragen, war es niemals — und auch heute nicht — Sitte, sich Tag für Tag zu kämmen. Sie taten dies nur zweimal wöchentlich: an einem bestimmten Werktag und sonntags. Das Waschen der Haare erfolgt jeden zweiten oder dritten Monat, ältere Frauen begnügen sich damit, die Haare halbjährlich oder jährlich einmal zu waschen. Das große Saubermachen findet an Samstagen statt. An diesem Tag werden auch die Kleidungsstücke gewaschen und wird frische Wäsche angelegt. Am meisten wird die Körperwäsche und die Oberkleidung gewaschen, da die Verschmutzung der Zwischenbekleidung langsamer erfolgt.

In früheren Zeiten wurde die sog. kaminlose Küche wöchentlich getüncht und der erdige Boden flachgestampft. Heute werden die inneren Räume des Hauses bemalt und die äußeren Wände jährlich zwei- oder dreimal getüncht.

Die Oberkleidung, wenn es sich um Festtagskleidung handelt, ist in Schränken oder Schublade aufbewahrt. Die Frauenröcke werden in Papier gewickelt aufgehängt, damit ihre Falten nicht verdrückt werden.

Für jedes Kleidungsstück gibt es eine eigene, praktisch erprobte Art der Faltung und Zusammenlegung, die es ermöglicht, ein zu häufiges Aufbügeln zu vermeiden.

In den ersten Jahrzehnten des Jahrhunderts wurden die Stiefel noch auf den Balkennägeln aufgehängt, heute sind sie in der Kammer abgestellt und das für Festtage bestimmte Schuhwerk reiht sich unter der Bettstatt zu Paaren.

Das äußere Bild des Dorfes weist infolge der vielen baulichen Veränderungen wesentlich neue Züge auf. Alte Häuser gibt es nur mehr wenige, aber man sieht auch wenig Frauen in Sármelek, die mehrrückig umhergehen.

Katalin Petánovits

Modifications du costume de femme à Sármelek, du tournant du siècle à nos jours

Sármelek est une commune du département de Veszprém, au bord ouest du plateau de Zalavár. A l'Est borné par les prés marécageux de la baie de Héviz, il s'étire longuement sur les deux côtés de la route nationale.

Le Sármelek actuel s'est formé de deux villages: Sármelek et Égenföld. La fondation de toutes les deux agglomérations remonte au Moyen Age. Après 1572 elles ont été complètement détruites et c'est seulement en 1731 qu'a eu lieu un repeuplement remarquable.

Le village n'avait que très peu de champs, puisqu'il s'était enclavé entre grandes propriétés. Les habitants s'occupaient de l'agriculture et de l'élevage.

Aujourd'hui le village travaille dans la coopérative. Les circonstances changées influent sur leur genre de vie tout entier, aussi sur leurs costumes.

Nous nous sommes proposé de présenter le changement de l'habillement, et les étapes du dépouillement du costume régional en montrant à propos de cet examen tout brièvement la vie de la femme, et sa manifestation au foyer familial et au travail.

L'étude est divisée en trois parties:

I. Analyse de la succession des pièces de vêtement, du point de vue de la structure et de la forme.

II. La fonction des pièces de vêtement, incorporées dans le train de la vie humaine, — c'est-à-dire analyse au point de vue du contenu.

III. Description des soins corporels, de l'entretien et du nettoyage des vêtements et du mode de leur entreposage.

En général, les femmes cousent elles-mêmes les robes qu'elles portent, mais il y a des disgraciées de la nature (malades, invalides) qui s'occupent exclusivement de la couture.

L'étude présente une telle couturière-paysanne, et c'est d'après ses renseignements que nous faisons connaître le mode de préparation des pièces de vêtement, leur coupe et aussi leur forme finie.

Nous traitons les pièces dans l'ordre de leur apparition, mais cela ne veut point dire qu'au temps donné on n'ait porté que le type indiqué. Le nouveau et l'ancien coexistent.

Le premier des dessous est une sorte de jupon dite «péntő» (fig. 1) portée immédiatement sur le corps. Elle est faite de 3 à 5 pièces. Très froncée à la taille, c'est seulement sur la partie ventrale qu'elle a un panneau lisse. Auparavant sa fente était par derrière, depuis les années 20, elle est sur le côté. Elle est fixée à la taille avec un cordon. Au commencement du siècle elle était faite de toile bise tissée main, plus tard de madapolam. Elle descendait jusqu'aux genoux ou au-dessous. Au siècle passé et au début de ce siècle les femmes la portaient en été, aux champs aussi comme vêtement de dessus. Au-dessus de ce jupon on mettait trois ou quatre cotillons, en calicot ou en futain pour les jours de semaine, et en madapolam blanc amidonnée le dimanche.

Ce jupon se complétait de la chemise, portée également immédiatement sur le corps. Aux années 60-70 du siècle passé, la chemise descendait jusqu'aux genoux et avait des manches longues. Mais depuis les années 80 apparaît la chemise courte, en calicot les jours de semaine, en linge pour le dimanche. On la portait également comme vêtement de dessus aux champs.

La chemise courte a plusieurs types:

1. Son type le plus ancien est la *chemise au col montant* (fig. 2). Manches montées. Son devant et son dos froncés sont rajustés aux petit-devant et petit-dos coupés isolément. Une bande redressée forme son col. Sa fente va jusqu'au milieu de la poitrine.

2. *Chemise courte au col ourlé*, (fig. 3-6) au décolleté carré boutonné sur le côté. Son petit-dos est d'une seule pièce et descend au-dessous de l'épaule jusqu'à la hauteur de la clavicule. On y coud le devant et le dos froncés. Sa manche est froncée à l'épaule.

3. *Chemise courte en madapolam blanc*. (fig. 7) Faite d'une seule pièce de madapolam. Au décolleté carré, boutonnée sur le côté. Manches montées sans plis. Habit de date récente, il n'est porté qu'aux fêtes.

La couturière prend les mesures en mettant l'étoffe sur sa cliente et découpe tout de suite avec des ciseaux la façon voulue.

La coupe de la jupe est la même qu'au commencement de ce siècle, elle n'a subi que quelques modifications insignifiantes; actuellement elle couvre les genoux, tandis qu'auparavant elle descendait jusqu'aux chevilles.

Pour la jupe il faut deux mesures: le tour de poitrine (=tour de taille) et la longueur.

On coupe des pièces dans l'étoffe de la jupe, on les recoud et l'on met la jupe en plis évantails. Jadis on laissait sur le devant un panneau lisse de 10 à 20 cm, de nos jours on la plisse à la ronde. On laisse une fente sur le côté. Le bas est ourlé de large ruban rouge. (Fig. 8.)

Le *caraco* complète la jupe. C'est le caraco qui a subi le plus de changements depuis le commencement du siècle. On coupe les caracos d'après un patron en papier. S'il doit être plus grand ou plus petit que le patron, on mesure la différence avec les doigts.

Nous présentons les caracos en ordre chronologique. Au tournant du siècle et dans la première décennie, c'est le caraco-dolman qui était en vogue. (Fig. 9-10) C'est une pièce très collante, dont le dos est arrondi en bas. Une bande redressée en fait le col. Son devant est plus court que le dos, il se boutonne sur le côté ou par le milieu, il est richement orné de dentelles, de pinces. Sa manche est une manche dite *tordue* (Fig. 10) Le *caraco roncé* (fig. 13) moule également le corps. Son dos a trois parties: le petit dos, le bas et le volant. Ourlé de dentelles, brodé de paillettes, il se boutonne par le milieu ou sur le côté. Les manches sont d'une coupe recourbée, froncées aux épaules, fendues en forme de V et agrémentées au-dessus des poignets. Une bande dentelée fait le haut col montant. On le portait avec une ceinture en cuir verni. Il était doublé et se boutonnait par devant comme le caraco ordinaire. L'étoffe du caraco voletant (fig. 14) est légère, c'est une pièce de vêtement de tous les jours. A son petit-dos et à son petit-devant était cousue l'étoffe aux plis creux que l'on ne repassait pas. Son bas n'était pas mis dans la jupe. Il avait des manches longues, froncées aux épaules, et son large col descendait à la hauteur des omoplates.

Le *caraco «foncé»* ou le *caraco «au lacet»* (fig. 15-16) n'est qu'une variante du caraco voletant. Ils sont en tout

identiques, seulement on a mis un lacet à la taille du caraco pour le froncer.

Les derniers modèles du caraco sont appelés d'après la façon de leur col. Il y a le caraco *au col montant* et celui *au col ouvert*. Les manches, ainsi que le dos, sont coupés d'une seule pièce. Il est piqué, en général, à la taille.

Le tablier est un accessoire indispensable du costume. Il est coupé également d'après un patron en papier. Au début du siècle, les jours de la semaine les femmes portaient des *tabliers dits paysans*: c'étaient des tabliers sans bavette, en calicot ou en percale.

Les jours de fête, les femmes portaient des *tabliers étroits* dont l'étoffe était la silésienne noire.

La *jupe-tablier* (fig. 11) entoure presque entièrement la jupe. A la taille, il était froncé, mais les plis n'étaient pas repassés.

Tablier ruché en bas (fig. 17): coupé en demi-cercle, avec des points des deux côtés.

Tablier ruché tout autour (Fig. 18). De forme ovale, il est ourlé de ruches. La poche apparaît sur le tablier.

Tablier Fedák (fig. 21), coupé en demi-cercle, il est ourlé de sa propre étoffe, et muni de poches.

Tablier à dos: sa coupe est droite, il a une partie avant et un dos. Il boutonne sur le dos, le boutonnage va jusqu'à la taille.

Le plus récent type est le *tablier à bretelles* que ne portent que les femmes jeunes. En bas sa coupe est en demi-cercle, il a un avant étroit et deux bretelles.

Les femmes gardent toujours le tablier. Sans tablier, elles ne seraient pas décentement habillées.

La plus belle pièce du costume de Sármellék est le couvre-chef. A la fin du siècle passé, les femmes portaient deux fichus: l'un noué par derrière, et l'autre au-dessus de celui-ci. Le fichu de dimanche des jeunes était en madapolam blanc avec riches broderies anglaises aux bords et aux coins; celui des vieilles était en soie sombre. Pour les jours de la semaine, elles portaient des fichus de coton, d'une couleur vive ou sombre, selon l'âge de la femme.

Aux années 1910 la coiffe devenait à la mode. (Fig. 23-24) Faite en madapolam blanc, aux bords ornée de dentelles, elle s'applique étroitement sur le chignon. On met le chignon sur la coiffe (fig. 25-26). Le chignon orné de perles qui était en vogue au début de ce siècle diffère du chignon actuel en ce que le chignon d'aujourd'hui se termine par une coulisse à la hauteur de la nuque, tandis qu'auparavant il avait un prolongement en forme de queue qui cachait la nuque aussi, imitant le coin tombant du fichu ancien. Les coiffes sont brodées de petites perles multicolores, et chaque femme en imagine le dessin individuel.

Aux premières décennies de ce siècle, les jeunes filles portaient 6 ou 8 rangs de perles — dorées d'abord, blanches plus tard — bien serrés autour du cou. Aux oreilles, elles portaient des anneaux ou des lentilles comme boucles.

Elles portaient leurs livres de prières de grand format, à plats en os, enveloppés d'un mouchoir blanc, brodé à l'anglaise.

Les chaussures sont les accessoires inséparables du costume. Dans les premières décennies de ce siècle les femmes marchaient pieds nus en été, et portaient des bottes depuis l'automne jusqu'au printemps. La tige de la botte des femmes cossues était bordée de maroquin rouge ou jaune, avec pique. Les bottes, aux talons hauts, étaient cousues main. Après venait la vogue des *bottines montantes* ornées de piques multicolores et fleuries, au talon haut, avec des bas de couleur, à boutons. Depuis les années 20, les femmes portaient des souliers hauts boutonnant de côté, avec des bas blancs.

A partir des années 30, les souliers devenaient à la mode et l'on mettait des bas fantaisie tricotés.

Le deuxième chapitre de l'étude s'occupe de la beauté idéale paysanne, et des jours célèbres dont l'influence sur la vie de l'individu et de la communauté se montre par la tenue aussi; de l'abandon du costume national; du rôle secondaire des costumes. Pour la paysannerie, la beauté ne veut pas dire beauté esthétique avant tout, mais l'endurance

et l'aptitude au travail. C'est pourquoi le type sain et fort est beau, chez les femmes aussi bien que chez les hommes ou les enfants. Et c'est pourquoi ils défendent à leurs fils et filles la débauche, puisque le fruit d'une vie libertine est nécessairement un enfant faible, maladif.

Leurs costumes mêmes accentuent cette robustesse, et par le nombre des jupes, et par la combinaison de couleurs. La couleur préférée des jeunes est le rouge, couleur de la vie, du bonheur. Avec les jupes rouges, elles portent des caracos et des fichus de couleurs très tranchées, bien qu'elles aient porté, les jours de fête, des caracos blancs. En vieillissant, les femmes choisissent des couleurs plus sombres pour leurs robes, les mères ayant une fille plus tôt, les femmes ayant un fils plus tard.

De nos jours ce sont seulement les femmes ayant dépassé la soixantaine qui portent encore le costume régional, parmi les jeunes c'est très rare: toutes, elles l'ont abandonné, let jeunes par l'esprit du temps, les plus âgées presque sans exception, pour raisons de santé. Elles ne supportent plus les jupes qui gênent les hanches, tirent à la taille. Il est curieux pourtant que quoi qu'elles aient abandonné le costume régional, elle (même les jeunes) ne mettent pas des jupes collantes, seulement des jupes de coupe flottante, à godet, froncées ou plissées. Les femmes d'un certain âge gardent leur coiffure, le chignon aussi.

Les jeunes et leurs aînés témoignent de la différence des générations non seulement par leur extérieur, mais aussi par leurs goûts. Et s'il y a aujourd'hui de la confusion du goût du village, c'est parce que l'on abandonne les traditions en acceptant sans choix le neuf qui y arrive.

La deuxième partie de ce chapitre présente l'habillement selon des âges, dès la première enfance jusqu'à la vieillesse. Le petit bébé était enmaillotté dans un maillot carré. Quand il s'est mis debout, il recevait sans égard à son sexe, une robe en calicot qu'il portait jusqu'à l'âge de 6 à 8 ans. Arrivés à l'âge de la scolarité, les garçons avaient leur pantalon, et le costume des petites filles était la copie exacte de celui des adultes. Au siècle passé, elles portaient les cheveux en une seule natte; en ce siècle on en faisait un chignon (de trois nattes) et l'on ne défaisait le chignon que pour un jour, lors de la première communion.

L'éducation des filles est très complexe. Non seulement elles doivent vaquer au ménage, mais de bonne heure elles apprennent à filer et à broder, à tenir une conduite régulière et elles sont pliées à l'obéissance pour qu'elles deviennent bonnes épouses, bonnes brus. (On contrôle et limite leurs loisirs.) Non seulement les père et mère mais aussi la parenté interviennent dans le choix de l'époux, de l'épouse. Le point de vue le plus important était la fortune. La jeune fille reçut le symbole de sa dignité de femme — la coiffe et le chignon orné de perles — à la nuit de son mariage, à minuit. Beaucoup de femmes faisaient leur chignon de quatre nattes, après leur mariage.

Le costume reflétait des différences sociales aussi. Ainsi p. ex. il était interdit à la femme née à Sármellék, si elle était servante, de porter des bottes les jours de fête, ou d'avoir un fichu ou chignon orné de perles.

Les femmes d'un certain âge, qui portent encore le costume local, si elles n'ont pas de fille, donnent en présent leurs robes de gala à leurs jeunes parentes. Les vêtements en velour en étoffe de prix, s'ils sont élimés, sont décousus pour en faire des robes pour les enfants. Dans le ménage paysan rien ne se perd, même le plus petit chiffon est utilisé.

Leurs beaux chales brodés servent de nappes de table ou, s'il y a un décès, on en couvre la gace. Mais les femmes ne sortent plus leurs tissus brodés des tiroirs de leurs armoires que pour les mettre à l'air: on ne se sert plus de ces toiles. La jeune mariée passait en général dans une famille grande, où la belle-mère était maîtresse, et la jeune femme devait obéir non seulement à sa belle-mère, mais aussi aux autres jeunes femmes qui étaient plus âgées qu'elle. Elle avait sa place — tout comme son mari — dans l'étable ou le hangar. C'est pourquoi en général ils mettaient pour la nuit une chemise — et un jupon — rapiécés, ou tout simplement la chemise et le jupon portés le jour. Il était du devoir de la

jeune femme qu'elle accouche un an après son mariage. Mais on ne voulait pas beaucoup d'enfants, puisqu'ils fractionnaient la propriété déjà assez petite d'ailleurs. Si la femme avait 35 ans passés, l'arrivée d'un nouvel enfant portait honte et chagrin à la famille.

L'éducation des petits enfants retombait sur la grand-mère, puisque les parents — du commencement du printemps à l'arrière-automne — travaillaient sur les champs. Ainsi l'enfant apprend de sa grand-mère les premières connaissances de religion, c'est avec elle qu'il va à l'église et — plus tard — aux pèlerinages aussi.

L'habillement exprime partout — en ville aussi bien qu'à la campagne — la solennité, de deuil de même que les autres événements importants survenus dans la vie familiale ou individuelle. Mais au village où l'on porte encore le costume local, le rôle de l'habillement est encore plus accentué: là il reflète non seulement l'âge, l'état, mais aussi la situation matérielle et sociale, et toute manifestation a un sens plus profond. Ainsi p. ex. si une jeune fille ou un garçon venaient à mourir, on les habille en fiancée et en fiancé, et des demoiselles et des garçons d'honneur les portent au cimetière. On enterre les adultes dans leurs habits de noce, ou dans l'habit gardé dans ce but. Le deuil qui apparaît dans l'habillement de la famille dépend du degré de parenté. On porte six mois de deuil d'un petit enfant, mais un an si c'est le père ou la mère, l'époux ou l'enfant qu'on vient de perdre. Si les femmes n'ont pas de robe noire pour tous les jours, au moins leur fichu est toujours noir. Pendant quelques semaines les parents prennent le deuil pour aller à l'église. Le chignon des femmes est orné de perles noires. Les femmes âgées portent le deuil de leur cher mort jusqu'à la fin de leur vie.

Le dernier chapitre de l'étude traite les soins corporels, le nettoyage et l'entretien des vêtements.

Les femmes de Sármelek coiffées en chignon ne se peignaient et ne se peignent même pas aujourd'hui chaque

jour, seulement deux fois par semaine: au milieu de la semaine et le dimanche. Elles n'ont pas le temps pour cela. Pour la nuit, elles défont leur chignon. Elles se lavent la tête quatre ou cinq fois par an, les vieilles une ou deux fois seulement. Le matin les femmes se lavent le visage, le soir le visage, les mains et les pieds. Samedi est le jour des soins de propreté, c'est à ce jour qu'elles font la lessive et mettent du linge propre. En été ce sont les chemises et les jupons qui se salissent le plus, puisque c'est le costume de travail des femmes; en hiver c'est plutôt le caraco et les vêtements de dessus qui deviennent sales. Ce sont les pièces de dessus et de dessous qui sont lavées le plus souvent: celles du milieu ne se salissent pas. Elles lavaient et empeaient leurs jupons blancs trois fois par an, à la veille des grandes fêtes. Jadis on blanchissait à la chaux la cuisine (qui était sans conduit de fumée) chaque semaine, et on damait le sol en terre battue. De nos jours, les pièces de la maison sont peintes, et on blanchit deux ou trois fois par an les maison crépies à la chaux.

La place de vêtements — des vêtements de fête — est dans la commode ou dans l'armoire. Les jupes, enveloppées dans du papier, pendent pour qu'elles ne se déplissent pas. On met les vêtements de tous les jours à un clou, crochet ou porte-manteaux, ou bien sur le bras d'une chaise.

Chaque pièce a son mode de pliage spécial et si l'on observe, pendant longtemps il ne faut pas repasser les vêtements.

Aux premières décennies du siècle les bottes étaient accrochées aux clous enfoncés dans la poutre: aujourd'hui elles sont dans la resserre. Mais les souliers de gala s'alignent sous le lit.

L'aspect du village a radicalement changé à la suite de tant de transformations. Il ne reste que peu de vieilles maisons, et l'on ne rencontre que peu de femmes de Sármelek qui portent encore beaucoup de jupes, le costume local.

Katalin Petánovits

Жекская национальная одежда в Шармеллеке (с начала века до наших дней)

Село Шармеллек находится в комитате Веспрем. Оно расположено на южной оконечности залаварского хребта по обе стороны вдоль шоссе, с востока упирается в торфяное болото Хевизского залива.

Нынешний Шармеллек образовался от слияния двух сел — Шармеллека и Эгенфёльда. Оба поселения существовали еще в средневековье. После 1572 года они были совершенно разорены, значительное восстановление началось только в 1731 году.

Село располагало незначительными земельными угодьями, так как вклинивалось в большое поместье. Жители занимались земледелием и животноводством.

Ныне жители села объединились в сельскохозяйственный кооператив. Изменившиеся условия жизни оказали свое влияние и на одежду.

Цель статьи показать, как постепенно менялась женская одежда и в соответствии с этим — жизнь женщины, ее роль в семье и труде.

Статья состоит из трех основных частей:

1. Описание отдельных частей женской национальной одежды.

2. Функции одежды в жизни человека.

3. Уход за телом, чистка и хранение одежды.

Свои платья женщины обычно шили сами. Но были на селе и такие женщины (большая часть больные, имеющие физический недостаток), основным занятием которых было шитье.

В статье мы познакомимся с одной такой крестьянской швеей. Опираясь на ее опыт и иллюстративный материал, будет показан процесс изготовления одежды способом раскройки и готовые формы.

Описание одежды производится в последовательном временном изменении, но это вовсе не означает, что в данный момент носили только данный тип одежды — новое всегда соседствовало со старым.

Самой нижней частью одежды была нижняя юбка, одевавшаяся непосредственно на тело. Изготавливалась она из 3—5 полотнищ. В талии сильно присборена, только спереди на животе оставался прямой отрезок шириной в ладонь. Разрез раньше делался сзади, а, начиная с 20-х годов — сбоку. Укреплялась на талии шнурком. В начале века шилась из домашнего полотна, позже из шифона. Длина — до колен или немного ниже колен. В прошлом веке и в начале нынешнего века летом носили и в качестве верхней одежды при работе в поле. На нее надевались еще 3—4 нижние юбки. Будничные нижние юбки делались из цветного ситца, праздничные — из накрахмаленного белого шифона.

К нижней юбке полагалась сорочка. В 60—70-х годах прошлого века носили полотняные сорочки до колен с длинными рукавами, но уже с 80-х годов стали носить короткие сорочки, заправлявшиеся в нижнюю юбку. Для будней сорочки шились из сурового полотна, а праздничные — из тонкого белого полотна.

Существовало несколько видов сорочек:

1. Самый старый фасон сорочек — *сорочка с воротом* (рис. 2). Рукав втачной. Перед и зад присборен на кокетке. Ворот отделан тесьмой, разрез до середины груди.

2. *Сорочка без ворота* (рис. 3—6). Вырез горловины квадратный. Кокетка кроится из одного куска, к ней пришиваются спинка и перед, которые присбориваются. Рукав в плече тоже присборен.

3. *Сорочка из белого шифона* (рис. 7). Кроится из одного полотнища. Вырез горловины квадратный, застежка на боку. Рукав гладкий. Надевалась исключительно по праздникам.

Мерка не снималась. Швея прикладывала материал к фигуре и тут же ножницами отрезала нужную длину.

Форма юбки осталась почти такой же, как и в начале века, только длина изменилась: сейчас она едва прикрывает колена, тогда как в начале века была до щиколоток.

Для кройки юбки снимались две мерки — длина юбки и ширина талии.

Юбка кроилась из клиньев, которые сшивались и присборивались в талии. Раньше спереди оставляли гладкую часть шириной в ладонь, теперь же юбку присборивают круговую. Сбоку оставляли разрез. Низ юбки отделялся широкой лентой. (Рис. 8).

К юбке полагалась блуза. С начала века форма ее много раз менялась. Кроилась она по бумажной выкройке. Если нужно было выкроить блузу большего или меньшего размера, то это измерялось вершком.

Рассмотрим формы блуз во временной последовательности.

В начале века носили *блузу в форме доломана* (рис. 9—10). Она тесно облегла фигуру. Перед короче, сзади мыс. Застежка спереди или сзади. Богато отделана кружевом или оборкой. Рукав косой. (Рис. 10).

Морщинистая блуза (рис. 13). Также прилегающей формы. Спинка состоит из трех частей: спинки, стойки и оборки. Застежка сбоку или посередине, украшена кружевом, блестками. Рукав косой, в плече присборен, в запястье делается вырез в виде буквы «V», который отделан разными украшениями. Горловина отделана кружевной оборкой. Ее носили с лаковым поясом. Она шилась на подкладке, так что впереди застегивалась как лиф.

Легкая блуза (рис. 14) шилась из тонкого материала и надевалась в основном по будням. От кокетки спереди и сзади ниспадали мягкие складки. Одевалась на-выпуск. Длинный рукав на сборках. Большой широкий воротник, доходящий до лопаток.

Стянутая блуза (рис. 15—16) отличается от предыдущей только тем, что по линии талии прорегивается, шнурок и таким образом блуза в талии стягивается.

Блуза с высоким воротником. Спинка и рукав цельнокроенные. В талии вытачки.

Непрременный атрибут женской национальной одежды — *фартук*. Фартук тоже кроится по бумажной выкройке. В начале века в будни носили так называемый *крестьянский фартук* из крашеной синей материи. Фартук был без грудки.

По праздникам надевали *узкий фартук* из черного сатина.

Фартук-юбка (рис. 11) почти совсем покрывает юбку, в талии собран мелкими мягкими складочками.

Фартук с оборкой по подолу (рис. 17). Низ в форме полукружия. С двух сторон вставки.

Фартук с оборкой (рис. 18). Овальная формы с оборкой. Нашивной каман.

Фартук с карманом (рис. 21). Низ полукруглый, подшивка из собственного материала.

Фартук со спинкой. Прямого покроя, имеет грудку и спинку. Сзади до пояса застежка на пуговицах.

Последний фартук — *Фартук на бретелях*, который носят только молодые женщины. Низ полукруглый, имеет грудку и две бретели.

Фартук женщины никогда не снимают, он является непрременной частью женского национального костюма.

Самая красивая принадлежность шармеллекского женского костюма — головной убор. В конце прошлого и начале нынешнего века носили *два платка* — один, нижний, завязывался назад, второй надевался поверх. По праздникам молодые женщины надевали на голову белый платок из шифона, по углам и краям богато расшитый английской гладью. Более пожилые женщины по праздникам надевали платок из темного шелка. По будням носили платки из хлопчато-бумажной ткани цвета соответственно возрасту.

В десятых годах нынешнего века вошел в моду чепец (рис. 24). Он шился из белого шифона и плотно прилегал к собранным в пучок волосам. «*Бисерный шиньон*» начала века отличался от нынешнего тем, что теперешний оканчивается на затылке резинкой, в то время как раньше у него был прикрывавший затылок конец, как-бы имитирующий свисающий угол платка. Вышивка цветным бисером была соответственно личному вкусу и фантазии.

В первом десятилетии нынешнего века девушки носили монисты в 6—8 рядов, позже — белые бусы. В ушах были круглые или линзообразные серьги.

Обувь. В начале века весной и летом ходили босиком, осенью и зимой носили сапожки. Более богатые женщины носили вышитые желтые или красные сафьяновые сапожки. Сапожки были с боковым швом и на высоких каблуках. Позже носили высокие расшитые ботинки на высоких каблуках с цветными гетрами. Начиная с двадцатых годов носили высокие ботинки с белыми чулками.

В тридцатые годы стали носить полуботинки. К ним надевали цветные вязаные узором чулки.

Вторая часть статьи знакомит с идеалом красоты у крестьян; рассматривает различный тип одежды на разные случаи жизни (свадебная, траурная и пр.); второстепенную роль одежды; процесс отхода в повседневной жизни от традиционного национального костюма.

В первую очередь крестьяне под красотой понимали не эстетическую красоту — а силу, способность к работе, выносливость. Поэтому красивым считался сильный, здоровый человек. Девушкам и молодым людям было запрещено вести буйную разгульную жизнь, так как результатом такого образа жизни могло быть больное, слабое потомство.

Этот идеал отражен и в одежде. Силу и здоровье подчеркивает цвет одежды, количество юбок и т. д. Любимым цветом молодежи является красный — цвет жизни, радости. Блуза и шаль были цвета, резко отличающегося от юбки, хотя по праздникам обыкновенно надевали белую блузу. По мере старения женщина начинала носить одежду все более темных цветов. Матери, имевшие дочерей, начинали носить темную одежду раньше, чем матери, имевшие сыновей.

В настоящее время национальный костюм носят только женщины свыше 60-ти лет, среди молодых — только очень немногие. Почти все отошли от традиционной одежды. Молодые стремятся одеваться по-современному да и более пожилые больше не хотят носить туго стянутые в талии юбки. Однако, интересно отметить, что не только пожилые, но и молодые не носят узких юбок — носят широкие юбки: клеш, в-сборку, в-складку и пр. Пожилые женщины сохранили форму прически — узел.

Старшее и молодое поколение отличаются и по своим вкусам. Сельская молодежь отходит от старых традиций и без разбора принимает все новое.

Далее рассматривается тип одежды в зависимости от возраста: от рождения до самой старости. Грудного ребенка заворачивали в четырехугольные пеленки. Как только ребенок начинал ходить, его, независимо от пола, одевали в платье из синекрашеного материала. Такое платье бедные крестьянские дети носили до 6—8-летнего возраста. Достигнув школьного возраста, мальчики начинали носить штаны, девочки одевались в одежду, точно копирувавшую костюм взрослых. В прошлом веке девушки носили косу, в нынешнем веке волосы собирались в тугий (трехступенчатый) узел, только в день первого причастия волосы были распущены.

Воспитание девочек довольно многостороннее. Им было нужно не только исполнять работу по дому, но довольно быстро их начинают обучать прясть, шить, вышивать, вязать, их приучают вежливости и послушанию, т. е. все воспитание сводится к тому, чтобы из девушки получилась послушная жена и хорошая хозяйка. Развлечения строго контролировались. В выборе жениха участвовали не только родители, но и другие родственники. Во время свадьбы, в полночь, невесту обряжали в женский убор, тогда она надевала чепец и нарядный «бисерный шиньон». Многие и после свадьбы продолжали собирать волосы в четырехступенчатый узел.

Одежда отражала и социальные различия. Например, батрачка, родившаяся в Шармеллеке, не могла на праздник надевать сапожки и шаль, у нее не мог быть «бисерный шиньон».

Пожилая женщина, если у нее не было дочери, праздничную одежду дарила молодым родственницам. Бархатную или другую дорогую одежду, если она была поношенной, пороли и перешивали детям. В крестьянском хозяйстве ничто не пропадало, каждая последняя тряпка находила свое применение. Вышитые платки использовали в качестве салфеток, ими завешивали зеркало, если в доме кто-нибудь умерал. Ныне узорчатые ткани лежат в сундуках, их вынимают только для проветривания.

Молодуха обычно попадала в большую семью, где командовала свекровь. Молодуха должна была подчиняться не только ей, но и слушаться старшей невестки или золовки, если в семье были таковые. Ее место вместе с мужем было на конюшне или в чулане. Поэтому на ночь она надевала старую заплатанную сорочку и нижнюю юбку или же спала в той же нижней юбке и сорочке, в которой ходила днем. Молодуха должна была в первый же год после свадьбы родить ребенка. Много детей иметь тоже не полагалось, крестьяне этого не любили, так как это вело к дроблению и без того не больших земельных наделов. Если женщине минуло 35 лет, то рождение ребенка считалось стыдом.

Воспитание детей являлось обязанностью бабушки, так как молодые с ранней весны и до поздней осени работали в поле. От нее дети получали религиозное воспитание, первые навыки, с ней ходили в церковь, а позднее и на ярмарочные увеселения.

Одежда всегда — и в городе и на селе — отражала семейное положение, жизненные события — так, была праздничная, будничная, траурная и пр. одежда. На селе же это было всегда выражено более ярко. Здесь она от-

ражала не только возраст, семейное положение, но и положение имущественно-социальное.

Если умирала молодая девушка, ее обряжали в подвенечное платье, парня обряжали в наряд жениха, в последний путь их провожали дружки. Пожилых хоронили в их свадебных нарядах, которые они специально для этого берегли. Одежда, отражавшая степень траура, зависела от того, насколько близким родственником был умерший. По младенцу траур носили только полгода, но по матери, отцу, мужу — год. Если не было черной будничной одежды, то можно было надеть платье другого темного цвета, но платок женщины обязательно должны были носить черный. В церковь родственники умершего в течение нескольких недель ходили в черном. Бисер на женском головном уборе был обязательно черным. Старухи до конца своей жизни носили траур по усопшим близким.

Последняя часть статьи описывает уход за телом, способ чистки и хранения одежды.

Женщины Шармеллека, носящие волосы узлом, ни раньше, ни теперь не причесывались каждый день, а только два раза в неделю: в середине недели и в воскресенье. На это у них не хватало времени. Голову моют раз в два-три месяца, старухи — раз в полгода — год. Утром моют лицо, вечером — лицо, руки, ноги. В субботу моют все тело, стирают белье и надевают чистое. Летом быстрее всего пачкается сорочка и самая нижняя юбка, зимой — блуза и верхняя юбка. Поэтому чаще всего стирают самую нижнюю и верхнюю одежду. Средние юбки не так быстро пачкаются. Белые нижние юбки стирали и крахмалили три раза в год перед большими праздниками.

Раньше в кухне, топившейся по-черному, каждую неделю белили стены и мазали пол. Ныне внутренние помещения красят, а наружные стены дома белят два-три раза в год.

Праздничную одежду хранят в комоды или шкафу. Юбки висят, завернутые в бумагу, чтобы не помялись складки. Будничная одежда висит на гвозде, вешалке или на спинке стула.

Для каждого вида одежды существует способ складывания, и тому, кто это соблюдает, долго нет необходимости гладить.

В начале века сапоги подвешивали на вбитые в потолочную балку гвозди, выне их держат в чулане. Праздничная обувь стоит под кроватью.

В жизни села произошли большие перемены. В Шармеллеке осталось мало старых домов, а также мало женщин, носящих традиционную национальную одежду.

Каталин Петанович

